

Ferdinandy Mihály

MAGYARORSZÁG ROMLÁSA

(1490–1526)

Jagello-címersas a régi budai palotából. Királyi várlak. Buda.

MAGYARORSZÁG ROMLÁSA
(1490-1526)

FERDINANDY MIHÁLY

MAGYARORSZÁG ROMLÁSA
(1490-1526)

RÓMA, 1979

Fatum enim remorari non tamen evitare potest.
Mátyás király.

Bástya a birodalom, az időben és a térben jelentkező áramlatok ellenébe, azok feltartóztatására hatalmi szándék és rendező akarat építette bástya. Az időben a legérzékelhetőbben a változás és a mulandóság áramlásai nyilvánulnak meg; a térben lefolyó áramlások viszont egyrészt a társadalom lassú, másrészt a folytonos vándorúton lévő népek, törzsek, néprészek és egyének többnyire gyors helyzet- és helyváltoztatásai. A birodalom hát messze előretólja védműveit a torlódva küzdő, fenyegetően felvonuló ellentétes erők területére, hogy feltartóztassa, ha lehet, megsemmísítse azokat: hódít. Határain belül aztán megkisérli, hogy a változó és a mulandó fölé emberi boltozatot emeljen, olyat, amely ment lenne a változástól: ezért van minden birodalomnak öröklétigénye és — amennyiben igazi impériumról van szó — egyetlen, jóllehet távoli célja: a teljesség birtoklása. Minden birodalom a kozmosz modellje, jelképes-lényegi értelme szerint: a világ maga. Következésképen lényege szerint más a birodalom, mint egy nép, egy nemzet hazája, országa, álladalma, amelyben egy nép, egy nemzet a maga természetes megvalósulási formáját éri el s éli meg. A birodalom — épp ellenkezőleg — erőszakos-tudatosan kialakított rend, a dolgok természetes nehézkedése elleni emberi erőfeszítés eredménye; egy a világ egységéről a birodalomalkotóban élő ősi képnek kivetítése a makrokozmoszra, felemelése az időfelettiségbe, a változás fölé. Ez az erőfeszítés már önmagában is tragikus, sőt — az egyéni birodalomalkotók szándékát s művük sorsát szemügyre véve Alexandrostól Attilán át Hunyadi Mátyásig — ki is meríti a tragikus helyzet kritériumát: a világgal harcraszálló egyén erőfeszítése magában hordja a bukás zálogát. Műve szétporlik, mint a bástya viharban és tengerárban s az időben és a térben meg nem torpanó áramlások — amelyeknek hasztalan igyekezett gátat emelni — összecsapnak romjai felett. Ám nemcsak az egyéni akarásból létrejött birodalmak sorsa ez. A Pax Romana impériuma is ilyen bástya volt, több ezer kilométeres s századokra

érvényes *limes* a Mediterraneum körül, addig-addig, amig belülről alá nem mosták a társadalom lassú változásai, kivülről meg nem repesztették, szét nem málasztották a folytonos vándorúton lévő népek, törzsek és néprészek erőszakos helyzet- és helyváltoztatásai. Mert ami örökké van, az nem a bástya, hanem a tornyait alámosó tenger: nem a Birodalom, hanem a Népvándorlás. Ellene építenek *falat* a birodalmak: Nagy Falát Kina, *limes*-ét Róma, *propugnaculum ac antemurale Christianitatis*-át a magyar király.

Még Attila is, a Népvándorlás fia, mint birodalomalkotó, nagybátyjával, Rua királlyal együtt a Népvándorlás roppant áramlását tartóztatta fel egy mintegy félszázadra terjedő időszakra. A két Hunyadi — cseh-német s török-megnyomta balkáni ősök a dunai térbe beköltöző képviselőinek sarjai — németnek, töröknek s a Balkán népeinek a dunai térbe való beáramlását ugyancsak félévszázados időszakra állította meg. A hun birodalom Attilát mindössze egy évvel élte túl; Mátyás halálára viszont egy 36 éves korszak következett, melynek folyamán a Hunyadi-birodalom eresztékei sorra, végzetesen és véglegesen meglazultak, végén pedig a magyar bástyázat beszakadt.

E 36 év története, amelynek elbeszélésébe kezdünk, Mátyás halálától a mohácsi vészig, a Hunyadi-impérium bukásától a középkori magyar királyság összeomlásáig vezet. « A régi hit bajvívó leventéje » — *pugil et athleta... orthodoxae fidei* — elbukik « a hitetlenek barbár hordái ellenében » — *adversus barbaras infidelium nationes* — s a « kereszténység védfala és előbástyája » romjain uj hatalmak rendezkednek be. Keletről, Délről a balkámi népáramlás — szerbek, horvátok, vlachok — s mögötte a világhóditó Nagy Török tör be a dunai térbe, maga alá temetve az Anjou archiregnum s a Hunyadi impérium maradványait. Nyugatról, Északról a német népi áramlás és hatalmi szándék, melynek Habsburg a zászlóvivője, hatja át meg át a magyar bástyázat átellenes, belső, védtelen oldalát. Habsburg fiai kénytelenek — keletközépeurópai földrajzi és hatalmi helyzetükből mind követelőbben bontakozik ki ez a feladatuk — fölvenni a harcot a középdunai tér birtokáért Ozmán fiaival. A 17. század legutolsó évében meg is szerzik annak egészét s berendezik rajta a maguk uj birodalmát. Az egykori magyar uralmi forma maradványai az ő épitményük kötőanyagává, mészhabarcsává lesznek. Ez már az út vége, uj fejlődés kezdete: leirása jelen munkának már nem

feladata. Minket itt ez út eleje, a régebbi magyar felépítmény fokozatos összeroskadásának története érdekel: annak a hanyatlásnak genezise, annak a válságnak mérlege, melynek eredménye a középkori magyar királyság megsemmisülése volt.

Polybius, mikor — messze századokkal Róma bukása előtt — Róma leendő bukásának lehető okait kereste, a társadalmi rétegek megbomlásáról, egymásratódulásáról beszélt. Bonfini viszont — évtizedekkel a magyar királyság bukása előtt — éles szemmel jelölte meg az 1440-edik esztendő eseményeiben a belső romlás láthatóvá válásának kezdetét. « Ekkor keletkeztek Magyarországon a többé fel nem oldható pártviszályok, — írja — ekkor bomlott meg minden egyetértés, ekkor támadtak a belső viszályok, a versengés, a gyűlölködés. Elnémultak a törvények, lábbal tiporták a bírói itéleteket, mindenki azt tette, amire kénye-kedve vitte, mindenki maga lett önnön bírája. Erőszak, rablás, gyilkolás terjedt szét, mások birtokát szemérmetlenül elfoglalták, az egyházak jogait megsértették, nem volt az az egyházi vagy világi hatalom, amely tartózkodott volna a jogtalanságtól. Ezeket a mondott bajokat még fokozta, hogy miközben mindenütt csattogtak a fegyverek, mindenki, aki úgy vélte, hogy gyöngébb ellenfelénél, külföldi segítséget hívott be, és ezek aztán mindkét felet dühöngve pusztították ».

1490-ben, Mátyás halála után úgyszólván megismétlődtek Magyarországon a Bonfini leírta jelenségek. Főpapok és nagyurak ujfent kezükbe kerítették az eluratlanodott kormány kerekét s oly módon kezdtek sáfárkodni a maguk s az ország dolgaival, ahogy az apáiknak az Albert halála és Mátyás trónralépte közötti időkben egyszer már sikerült. Csakhogy akkor — minden önzés és torzsalkodás ellenére — kisérleteik a nemzeti uralom megvalósításához és kiépítéséhez vezettek; 1490-ben s azután viszont a végső pusztulásba.

Mátyás halálakor üresedésben volt a nádori méltóság. Igy a királyválasztó országgyűlésre szóló meghívókat az özvegy királyné küldte szét. Úgy tetszik, ez első hetekben magát tartotta még a trón természetes örökösének, holott szándékát magyar törvény, szokás vagy hagyomány, de még az elhunyt végakarata sem támogatta. A június elejére Rákosra begyűlő főpapok, nagyok s vagy kilenc ezer nemes hajlandósága se fordult feléje. A közhangulat akkor még Mátyás fiát tólta előtérbe. Kezében volt a korona, a kincstár s a két legerősebb fővár: Buda meg Visegrád. A nagyok egyrésze azonban Prága felé nézett: Mátyás a cseh tartományok nagyobb felének ura volt; a cseh

király magyar királlyá való megválasztása egy csapásra, békésen valósíthatta volna meg azt a magyar-cseh birodalmat, amelynek létrehozásáért Mátyás annyi vért, energiát, pénzt s időt áldozott. A győri, a váradi püspök — mindkettő Mátyás teremtménye: a jobbágyfi Bakócz az első, a morva Filipec a második — már le is paktált a cseh királlyal. Csakhamar követte példájukat Mátyás ausztriai alkirálya, Zápolya István. A Rákoson összegyűlt köznemesi tömeg Hunyadi- párti hangulata azonban arra indította a két püspököt, hogy színleg János herceg trónjelöltsége érdekében szónokoljanak. Ám ekkor még a főpapi s főuri front sem állott egységesen Ulászló ügye mellett. A Báthoriak, Rozgonyi István meg Perényi Imre Lengyelország tatárverő hősét, János Albertet, Ulászló öccsét támogatták, akiben a legjobb Jagelló hagyományok látszottak életrekelni. Ez be is jött s idővel Pestig hatolt. A Bánfiak, a Kanizsaiak, a Frangepánok viszont Habsburg mellé álltak. Az agg Frigyes (+1493) ugyan még fia javára sem volt hajlandó visszalépni; Miksa mégis fellépett s az 1463 évi szerződésre hivatkozva magának követelte a magyar trónt. Beatrix azonnal feléje fordult. Császárné akart lenni. Úgy tett tehát, mintha keze elnyerése a magyar korona elnyerésével volna egyértelmű. De Miksa nem ült fel neki. Követei jártak Rákoson is: ismerték a helyzetet. Ott időközben János herceg esélyei nagyon megcsappantak. A nagyok ugyanis rávették a köznemességet, hogy megyénként két megbízottat hagyva hátra, eloszoljék.

Arra azonnal sarokba szorították a tapasztalatlan, határozatlan ifjút, akivel most már az özvegy királyné is nyíltan szakított. A nagyok nem ezt tették. Mézes-mázos szóval bosnya király, horvát bán címével kenyerezték le a Mátyás fiát. Rávették a várak átadására is. Csak Budát, Visegrádot, Nándort tarthatta meg *usque ad adventum futuri Regis in hoc Regnum.* Ám a Budára bevonuló herceget még mindig hatalmas párt vette körül. Pártja élén Ernuszt Zsigmond, a pécsi püspök állott. Vele a magyar birodalom déli részeit képviselő nagyok: Ujlaki Lőrinc herceg, meg a két Beriszló testvér.

Az Ulászló pártiak sem ültek tétlenül. János Alberttől átcsalták magukhoz pártja tartó oszlopát: Báthori Istvánt. Bécsből hazahívták Zápolyát. Ez, amugyis 21 osztrák várba szétforgácsolt 6000 emberéből legalább 3 ezret magával hozva, haza is jött, azaz — feladta Ausztriát. Holott tudta, hogy Miksa Mátyás halála után azonnal Bécsnek támadt; Bécsujhely városa pedig a várba szorította magyar helyőrségét. Lázongott Bécs

is. Mégis eljött, előbb még nyíltan is kosarat adva Mátyás fiának. A budaiák meghökkentek. *Fait accompli* elé akarták állítani ellenfeleiket, velük az országot. Fehérvárra készültek hát, hogy ott királlyá koronázzák Jánost. A terv kitudódott, mire az Ulászló pártiak mozgosították Mátyás « fekete seregét », amelyet a király halálhíre Sziléziában talált. Ott Filipec püspök állitólag loo aranyon fogadta őket Ulászló zsoldjába. A budaikat most már rettegés fogta el. Társzekerekre málházva az egész királyi kincstárt kardcsapás nélkül kiürítették az ország fővárát. Délnek mentek. Ezt a « szökést » a megyei követek csonka országgyűlését most már teljesen uraló ulászlópárti nagyok országellenes árulásnak bélyegezték. Báthori és Kinizsi vezetésével, de a királyné, a primás, az egri püspök bandériumainak részvételével is, üldözőbe vették királyuk fiát. A herceg sírva kérte hiveit, engedjék vissza Budára. Eredj, — mondták neki, — de velünk marad a kincstár. Oly lassan haladtak, hogy az üldözők elérték előbb az utóhadat, amelyet azonnal megsemmisítettek, azután a derék sereget is, amelyet egy folyón — a Sárvízen — való átkelése közben leptek meg. A megis kibontakozó csatát Beatrix nehéz lovasainak rohama döntötte el.

A Corvin párt tábora, a királyi kincstár a győzők kezébe esett. A menekülők Pécsre futottak. Ott szétesett a Corvin párt. János aztán Szlavóniából írt a főrendeknek, — beadta derekát. Szeptember 18-án Székesfehérvárott Ulászló koronázási menetében ő maga vitte a szent koronát.

János bukása óta Beatrix figyelme teljesen Ulászló felé fordult, különösen, mióta belátta, hogy Miksa nem fog belőle sem császárnét, sem pedig — még egyszer — magyar királynét csinálni. Egykori olmützi lovagja most sem volt több 34 évesnél s — ha lappangott is valami tisztázatlan házassági ügye a háttérben — még nőtlen. Beatrix mindent megmozgatott, hogy ujra főkötő alá jusson: a kalocsai érseknek bíborosi kalapot, a váradi püspöknek az esztergomi érsekséget s Ulászlónak 200.000 forintot igért, ha a házasság létrejön. De Ulászló nem akarta elvenni az öregedő, meddő asszonyt, akinek apját épp ezekben az időkben nyilvánította trónvesztettnek hűbérura, a pápa. A püspökök fel is szólították nyíltan, hogy menjen haza. Beatrix azonban 800.000 aranyban szabta meg visszalépése árát. Jutányosabbnak kínálkozott tehát a következő eljárás: Ulászló kijelentette az uraknak, hogy Beatrixot nem veszi

el s — egyben — utasította őket, hogy kössenek az özveggyel nevében házassági szerződést.

Igy aztán a budai Szent György egyházában tartott országgyűlésen, amelyen mint nádori helytartó, az egri püspök elnökölt, a rendek kimondották, hogy Ulászlót, ha az előre kidolgozott hitlevelet megerősíti s Mátyás özvegyét nőül veszi s uralkodótársául fogadja, királyukká kiáltják ki. Egyidejűleg a római király követeinek sajátságosan irónikus formában adtak kosarat, amire Miksa Magyarország megtámadásával válaszolt.

Ulászló Farkashidán, az ország nyugati határán julius 31-én találkozott választóival. A főurak magas árat szabtak Mátyás örökségéért egykori ellenfelének: a királyi méltóságért a királyi hatalmat csikarták ki az uralkodó kezéből. Ulászló szép engedelmesen bele is egyezett minden feltételükbe: ezentúl a rendek őrzik a szent koronát, nem a király; a rendek kezelik majd a cseh tartományok váltságösszegét — ami természetesen sohasem folyt be—; a király s az ország pénzügyeiről csak a rendek beleegyezésével intézkedhet; az 1 forintos adót többé be nem szedetheti s az ország tanácsa nélkül külpolitikai ügyben nem dönthet. « Ne legyen többé oly urunk — zajongták egy szájból az urak, — akitől mindig prüszköl és reszket a májunk. Még édes ételünket sem fogyaszthattuk el nyugodtan Mátyás idejében, mert fejünkön mindig visszafordult a sisak ». Hát Ulászló nem volt ilyen. « Ökröt hoztak be királynak », — mondja durván, de találóan a kortárs Szerémi György.

Az augusztus 9-edikén Budára bevonuló választott király s hívei most látták eljöttnek az időt arra, hogy végig is játszák Beatrixszel a kitervelt komédiát. A házasság megkötteteti — titokban, Beatrix egyik lakószobájában. Bakócz, a győri püspök, adta össze a párt, holott tudta — nem úgy mint Beatrix, — hogy Ulászló ezt a frigyet, mint kényszer alatt létrejöttet, már eleve érvénytelennek nyilvánította. A « házasság » - gal mindenesetre elérték, hogy Beatrix kiessen a lehetséges királyjelöltek sorából. Tíz évnyi huzavona után végre VI. Sándor pápa 25.000 aranyért hajlandó volt arra, hogy semmisnek nyilvánítsa Ulászló és Beatrix frigyét, — jóllehet a házasság konszummáltatott. A kijátszott asszony aztán hazatért Nápolyba, ahol még évekig tengette tört életét.

Beatrixnál kétségkívül veszélyesebb ellenfele volt az uj királynak a saját öccse. János Albert ezekben a napokban Pesten

ült. Ulászló maga ment át hozzá, de amaz nem akart engedni, holott Ulászló lengyel trónigényéről is lemondott a javára. Végre belátta helyzete tarthatatlan voltát s elvonult — előbb Szerencsre: onnan követelte bátyjától Erdélyt s hozzá 300.000 aranyat. Később még Kassát próbálta ostromolni, de végül is kitakarodott az országból, amivel közjátékának vége is szakadt.

Nem úgy a másik trónkövetelő, a német király.

Miksa, válaszul a magyar diéta elutasító és gunyoros válaszára, augusztus 19-én bevonult Bécsbe, melynek Zápolyaitól cserbenhagyott magyar helyőrsége a Burg-ba zárkózott. Miksa 8000-nél több németjével Upor László, a magyar kapitány, 400 harcost állíthatott csak szembe, mégis visszaverte a német egy általános rohamát. Midón aztán serege 124 emberre olvadt, feladta a várat. Klosterneuburg szeptember 9-én, Bécsujhely vára azonban csak november 22-én követte Bécs példáját. Miksa addigra már végigdúlta az egész Dunántúlt s november 18-án bevette Székesfehérvárát is. Csupán folyton lázadozó zsoldosai akadályozták meg abban, hogy Budát is megvegye.

A «fekete sereg» azonban még ütőképes állapotban volt. János Albert Kassa alól való elűzése után vezére, Haugwitz, a Dunántúlra jött, megtisztította az ország nyugatát Miksa garázda németjeitől, sőt még egyszer Ausztriába is betört. Erre Miksa kénytelen volt győztes vetélytársával a megegyezés útjait keresni. Megbízottai Pozsonyban találkoztak Ulászló « békebiztosai »-val, akiket Bakócz Tamás és Báthori István vezetett. A pozsonyi szerződésben a Jagellók cseh-magyar ágának kihalása esetére Ulászló ujfent elismerte a Habsburgok örökösödési jogát s most már forma szerint is visszaengedte Mátyás valamennyi osztrák hódítmányát (1491). Ezzel Mátyás impérium-a megszünt ugyan, de a megmaradt államterületen a rend — úgy látszott — helyreállt s a törökverő Kinizsi Pál — most legfőbb parancsnoka a « fekete seregnek » is — Mátyás zsoldosaival a törökre készült.

Mátyás állandó királyi serege egy olyan államszerkezetnek volt része, amelyben a központi hatalom túlsulya és ereje biztosította a részek működését. A középkori igazgatás korábbi formái felé visszaforduló rendiség azonban nélkülözte vagy hatályon kívül helyezte azokat az állami szerveket, amelyek a központi hatalom anyagi alapjairól s a központi hatalomtól egyenesen függő intézmények anyagi ellátásáról gondoskodtak. A király elszegényedett. A rendek kicsavarták kezéből a korona

legfőbb jövedelmi forrásait, a rendetlen ügykezelés folytán pedig az adó behajtása is jórészt lehetetlenné vált. Ulászló a sóbányákból legfeljebb ha évi 50.000 forintot kapott, — később ennyit sem; a nemesércbányákból pedig mintegy 35-40 ezret. Ernuszt Zsigmond királyi kincstartó számadási könyvei szerint 1494-ben a bevétel 177.305 forintra rugott, 1495-ben már csak 136.634-re; 1494-ben a kincstárnok 206.579 forint adóra számított; a következő évben 219.582 forintra; ám az előző évben tényleg csak 106.158 forint folyt be; 1495-ben valamivel több: 125.637 forint. Hogy ezekhez fogható összegekből a király nem fizethette a « fekete sereg » fönntartásának roppant költségeit, — világos. A délnek húzó had rendetlenkedni kezdett s ahogy a szükség fokozatosan eluralkodott rajta, hogy fenntarthassa magát, hovatovább fosztogatásból élt. A valkómegyei Halászfalva mellett, « úgyszólván a török szemeláttára », maga Kinizsi verte szét Mátyás seregét: a 8000 főből álló híres lovasdandárból valami 2000 még eljutott az osztrák határra. Ott Miksa végzett velük. A « fekete seregből » hírmondó se maradt.

Ha ekkor a török országos nagy haddal Magyarországra üt, könnyen elfoglalhatja az egészet. Ulászló azonban — ahogy előbb cseh, majd magyar királlyá való megválasztatása is megmutatta — a szerencse fia volt s annak bizonyult a törökkel szemben is: Éppen ezekben az években ült II. Mohamed trónján a régebbi szultánok legbékésebbike: II. Bajazid (1481-1512). Gyakoriak voltak ugyan most is a török becsapásai a déli végeken, ám ezek visszautasítására Ulászló első éveiben oly kitünő vezérek, mint Kinizsi Pál, Frangepán Bernardin vagy a hamarosan megemberesedett Corvin János, még elegendőnek bizonyultak. Igy hát az ellentétes erők egy időre visszavonultak vagy legalább is megálltak az ország határain. A Jagelló királyság mindezen erők között és fölött, de nem ütközőpontjukon s nem is a mérleg nyelveként, hanem ugyszólván légüres térben helyezkedett el: a Jagelló korszak voltaképen királytalan idő, ahogy nem egyszer mondották. A kor nagy erői — német és török — s a nemzeti lét sorsmegszabó tényezői — nagyurak s köznemesség — eltűrték a Jagelló királyt, mivel kényelmes és veszélytelen volt számukra; a királyi hatalom viszont önként lemondott arról, hogy formát adjon, sorsot szabjon a Dunavölgy népeinek.

Magyarország belpolitikai története a két Jagelló király, II. Ulászló és fia, II. Lajos uralkodása idején egy arisztokra-

tikus respublika története, amelynek életszándékaival szembenállanak a köznemességnek a maga respublikája kialakítására irányuló olykor a forradalmi megmozdulások határait is súroló törekvései. E belpolitikai történet vizsgálatánál tűnik majd ki, mit is mulasztott el Mátyás akkor, midőn a nagybirtok uralmának megtörését még csak meg sem kisérelte s a köznemesség megfegyelmezését és európai értelmű kiképzését sem vette fel programmjába.

A későközépkori magyar királyok, jóllehet komolyan foglalkoztak közgazdasági reformokkal, minden egyes esetben elméleti alapvetés híjával szűkölködtek. Egyiküknek sem állottak rendelkezésére teoretikus szakmunkák, mint az abszolutisztikus kor királyainak, sem elméletileg is képzett szakértők, mint XIV. Lajosnak Colbert. Következésképp gazdasági és szociális reformjaik természetes belátásukból, országuk s önmaguk érdekeit a nemesénél tágasabb perspektivában szemlélő képességükből fakadtak, nem pedig teoretikus elgondolások életbeléptetéséből, nem valamely szükségesség elméleti felismeréséből, mely aztán a magyar fejlődést egészen uj alapokra helyezhette volna. Jellemző példa: Mátyás megadóztatta ugyan a katonai kötelezettségei elől mindinkább elhuzódó köznemességet, anélkül azonban, hogy elvi kijelentés is biztosította volna a nemes adóköteles voltát. Előző korszakok tanui lehettek annak is, miként emelkedett ki a szolgáltatmányait egy sommában fizető parasztság a jobbágysorból, hogyan vezette az alföldi magyarság széles rétegeit a szabad bérlet lehetősége az agrárpolgárság kifejlődésének irányába, holott oly elvi jelentőségű, elméleti megalapozottságú elgondolás, amely a nemzeti munka természetes alapját s a termelés állandó tényezőjét *ne* a jobbágy ingyen munkájában látta volna, sem I. Károly, sem I. Lajos, sem Zsigmond, sem Mátyás törvényhozásában nem merült fel. Igy maradt a jobbágy ingyen munkáját kihasználó nemes a magyar kultura ökonómiai hordozója — Mátyás korában is; a törvényhozás alatta is, utána még inkább a jobbágy ingyenes szolgáltatásában látta a nemzeti termelés természetes alapját. Igy vált aztán Mátyás halála óta a jobbágy ingyen szolgáltatásainak mind könyörtelenebb « beszervezése » a nemzeti gazdaság alapépítményébe az ujkori magyar társadalomnak is legfontosabb nemzetgazdasági pillérévé.

A Mátyás halálára következő évek törvényhozása teljes tudatossággal törekedett arra, hogy a netán más irányú fejlő-

dés szerény kezdeteit mindenestől eltapossa. A diéták többször is kimondták, hogy a nemesember adómentes s egyben gáncsot vetettek egy szabad bérlőosztály kifejlődésének.

Nevezetes ebből a szempontból az 1492:47. t.c., amely a kilenced behajtását minden birtokostól — királytól és királynétól is — a legszigorúbban megköveteli — az *oppidum*-mal szemben is. Az agrárpolgárság irányában fejlődő, majd ezerre rugó mezőváros közönsége, amely eddig egy összegben fizethette földbérét, ezzel a rendelkezéssel egyszerre visszaesett a régi paraszti szolgáltatások rendszerébe. Az 1498:41. t.c. még tovább megy s a városok lakóira is kirója a földesúri kilencedet, legalább azon földek után, amelyeket ezek a nemesektől bérelnek. A nemes igen jól tudta, hogy a jobbágyi szabadságok sarkalatos pontja a szabad költözés joga; minthogy pedig királyi tekintély nem védte többé, ezt vette ostrom alá. 1494-ben Kinizsi Pál a maga birtokain önhatalmúlag tiltotta el a szabad költözést.

De már az 1492:93. t.c. csak 3 márka bírsággal büntette a jobbágyát szabad költözésében gátló birtokost; viszont az 1495:18. t.c. 25 márka büntetést rótt ki arra a birtokosra, aki másnak szökött jobbágyát befogadja.

Ilyen és hasonló rendelkezések következtében a jobbágy városba költözése s ezzel polgárrá válása elé is egyre nehezebben áthágható akadályok tornyosultak. S ahogy itt a város-jobbágy összefüggés lehetetlenült, a másik irányban fellazult a város-nemesség összefüggés is. A magyar élet minden pontján való szerves együvé-tartozása egyre több helyén engedett teret az egészre káros elszigetelődésnek. A nagybirtok ujra függetlenedett a városi piactól, amivel az Anjouk, Zsigmond s Mátyás kora fokozatosan kapcsolatba hozta. Ebből az elszigetelődési folyamatból a városok kerültek ki vesztesen: a község elveszíté a körülfekvő birtokkal — annak népével s produkciójával — a maga természetes munka-és termény-kicserélési lehetőségeit. Ezáltal vette kezdetét — s legelsősorban a Nagy Alföldön — az éppen kibontakozásnak induló városok hanyatlása.

A primitiv terménygazdálkodásra visszasülyedő gazdasági élet éppen a legtörzsökösebben magyar országközépet tartóztatta fel fejlődésében, ugyanakkor, amidőn az Anjou-korban oly fontos peremvidékek vagy leszakadtak a magyar állam testéről, vagy elveszítették nemzetközi jelentőségük nagy részét, vagy — éppen ellenkezőleg — egy nemzetközi kereskedelmi-

gazdasági erőközpontnak váltak függvényévé, mint a magyar Nyugat városai, amelyek Bécs, vagy a magyar Felföld városai, amelyek az ágostai Fuggerek hatókörébe kerültek. A besztercebányai rézbányákat — példának okáért — Ulászló már korán bérbeadta a Thurzóknak s a velük rokon Fuggereknek. Később a Fuggerek, tehát egy a magyar fejlődéstől függetlenül kialakult gazdasági erőközpont, — befolyása a magyar gazdasági életben még csak erősödött, ugyanakkor, amikor az országközép egyre jobban s egyre kizárólagosabban a nagybirtok járszalagjára került. Fordulatot aztán a török hatalom kiterjeszkedése teremtett, amely elsősorban a nagybirtokost — de a közép- s kisbirtokos nemesség nagy részét is — az országközépről a peremvidékekre szorította. Ezzel a peremvidékek is a nagybirtok járszalagjára kerültek mindenhol, ahol csak a többnyire idegenajkú peremvidéki város nemzetközi kereskedelmi érdekeltsége nem volt olyan erős, hogy a nagybirtok vonzását ellensúlyozni tudta. A Nagy Alföldről menekülő nagybirtokost az országközépen a török hűbérúr váltotta fel. Ennek rablógazdálkodása és harácsoló adóztatása aztán elvégezte azt, amit a nagybirtok elkezdett: gyilkos hálója befonta az alföldi magyar várost és megfojtotta.

Az Alföld magyar városa el is tünt végképen. Végtelen falvak maradtak belőle ott, ahol a község a török időkben mindenestül el nem pusztult. Várost az országközépen — a szónak későközépkori értelmében — a hódoltság kora úgyszólván nem is ismer. Igy mutatja meg a Nyugat és az Észak gazdasági elidegenedése — Bécs, Ágosta befolyása — s az ország szivének török hűbérbirtokká sülyedése nemzetgazdasági síkon is a *propugnaculum ac antemurale* beszakadását: a dunai térbe beáramló idegen népek támadásával szemben összeroskadó magyar birodalom ujkori helyzetét.

Ennek az ujkori helyzetnek előállásában a jagellókori magyar nemességnek döntő része volt. Lényeges és általános törekedése — amiben nincsen ellentét fő- és köznemes közt — 1490 óta teljes világossággal felismerhető s ebben áll: a nemességtől tenni függővé lehetőleg az egész nem-nemesi társadalmat. S ez a törekvés nem torpant meg a szabad közjogi területek — amelyek közönsége, mint egész, nemesi előjogok birtokában volt — jobbágysorba taszítása előtt sem. Midőn Báthori István, erdélyi vajda s székelyek ispánja, várat rakatott szabad székely területen, a vár építése és fenntartása ürügyén adózásra kényszerítette a székelyeket. Ezek ispánjuk ellen

egyenesen a királyhoz fellebbeztek. Jellemző elégedetlenségük fokára s mozgalmuk veszedelmes voltára, hogy ebben az esetben még Ulászló kancellárja, Bakócz Tamás is a veszélyeztetett autonómiának fogta pártját: ügyes praktikával lemondásra bírta Báthorit s aztán rávette Ulászlót, hogy végképen elejtse ezt a hatalmas oligarchát, ki « nemsokára szégyene közt és mérgében meghalt ». A székelység megujuló mozgalmai és lázongásai még Ulászló, majd fia Lajos idején azonban bizonyítják, hogy a hatalmaskodó ispán eltávolítása a bajok tüneti kezelésénél nem volt több. Nemcsak ispánjukkal,, mint Báthori, Zápolya, gyűlt meg ugyanis a székelyek baja, hanem saját főnemességükkel, *primor*-jaikkal is, akik a szabad székelyt, ebben is követve a magyar főnemesség példaadását, jobbágyukká szerették volna tenni. A főnemesség ezen törekvése viszont messze visszanyúlik a Jagelló-kor elé: az 1471:2. t.c. nemes emberek személyes szabadságát szüntette meg azon familiárisok esetében, akik uruknak, a főnemesnek, el nem számoltak, vagy « elhagyták uraikat, mely esetben erővel visszatarthatók ». Ez a törvény érzékeny rést ütött az *una eademque nobilitas* I. Lajoskori elvén. Már a nemes familiáris felett is *dominus-a* kezdett bíráskodni. Ha Ulászló utolsó éveiben egy köznemesi kodifikátor a régi elvet jogi rendszere egyik alappillérjévé nem teszi, a nemesség egységének elmélete s azonos szabadságának ősi elve a magyar jogban is éppen úgy széjjelpattant volna, mint ahogy a magyar élet valóságában már század óta megszünt. A köznemesség jogilag képzett vezetői azonban észrevették a veszélyt s már 1490 óta mindent megtettek a nemesi előjogok körülbástyázása érdekében. Igy tűnik el a szabad bérlet felé fejlődő parasztsággal szinte egyidejűleg a nemesi adózás gondolata is. Ahogy láttuk, ezekkel, a visszaközépkoriasodás jelenségeivel, egy időre esett a modern tipusú állandó sereg összeomlása is. Az « adózó nyomorult nép » helyzetét csak sulyosbította az a körülmény, hogy a jagellókori, primitivebb terménygazdálkodásra hovatovább visszasülyedő jobbágyságot a magas adók sokkal jobban nyomták most, mint Mátyás a modern fejlődés útján elindult magyarját, holott ezek nélkül Ulászló sem lehetett meg. Hogy képtelen anyagi helyzetén könnyítsen, a farkashidai kötés ellenére minduntalan megkisérlé az egy forintos adó kivetését, hiszen 1503 farsangján egész háztartásában nem volt csak nyolc tyúk, maga foltozott csizmában járt, a nagyurak küldtek neki itt-ott némi alamizsnát, olykor meg a városok segítették ki néhány forint-

tal. Az egy forintos adóból ugyan még 1503-ban begyült valami 53.000 forint; 1511-ben pedig 80.000. De a királyi jövedelem már Mátyás fényes várának fenntartási költségeire is alig bizonyult elegendőnek. Megkezdődött Buda várának s városának lassú hanyatlása. Zsigmond itt rendezte be fővárosát; Mátyás ide tervezte imperium-a székhelyét; Buda kereskedelmi és ipari fejlődését IV. Béla óta fontos előjogokkal biztosították a királyok; erődítményei és védőművei a kor legelső várai sorába emelték. Ulászló alatt a királyi lak fénye behamvadt; a falak és tornyok megrokkantak, mert senki sem törődött velük; már ép ablak is alig akadt az egész palotán, mert megcsináltatására nem volt pénz. Egyidejűleg a város gazdasági és kereskedelmi autonómiája is kapitulált Bécs előtt. A hanyatlás útja itt is a török hódoltságba torkollott: Mátyás vára 1541-től kezdve török pasalik székhelye lett s ezzel a magyar s európai fejlődésből is kiesett egy csaknem másfél századra terjedő időszakra.

Buda hanyatlása jelképe az országos pusztulásnak. Az Anjouk, Zsigmond s Mátyás teremtette keretek még országszerte állanak, ám a renaissance-kultúra gazdag tenyészete elszegényedésnek, elparlagiasodásnak indul. Jóllehet a helyzet itt is magában hordja ellenmondásait, akár a nemesség hanyatlásával egyidejű kiérlelődése esetében. Még II. Lajos asztalánál is — aki művelt ifjú volt — ott ülnek néhanapján a kor legfinomabban képzett humanistái; még Ulászló korában is létrejön magyar földön a kora-cinquecento építészet egy olyan remeke, mint aminő az esztergomi Bakócz-kápolna. A kolostori irodalom hirtelen virágba borul: a búcsúzó Középkor felfedezi a magyar nyelvet: a kései misztika a korai Renaissance nyelvi köntösében szólal meg. A kolostori irodalom számos képviselője közt egy nagy írói tehetség alakja magasodik fel: a Kartauzi Névtelené. Ám velük egyidejűleg egyre nyilvánvalóbbá válik a vezető rétegek kulturális hanyatlása. A magyar politikai élet vezetői közül számosan — mint Báthori István, Guthi László vagy Rozgonyi László — írni sem tudnak. A nagy kodifikátor, Werbőczi István, itáliai diplomáciai kirándulása meg egyenesen úgy hat, mintha a Zsigmond király korabeli nyugatjáró magyar politikusok misszióinak a karrikaturája volna. A nyugati helyzet teljes nem-ismeretében kísérelte meg Werbőczi a Signoria s a Medici pápa előtt ifjú királya, II. Lajos római császárságát nyélbeütni, — még hozzá — s éppen ő, aki latinul kitünően tudott — valami fonák nemzeti büszke-

ségtől indíttatva, magyar nyelvű beszéddel, amit olasz földön természetesen senki sem értett. S ahogy a magyar vezetők eleurópaiatlanodása ilyen és hasonló kiáltó példákban revelálódik, úgy roskadnak össze fokozatosan magyar földön a későközépkori kereskedelem, ipar, közlekedés és gazdasági szervezet finom, komplikált, kulturált formái is.

Ebben a folyton romló kulturális helyzetben és gazdasági elnyomorodásban lehetetlenült a központi hatalomtól függő, állandó, ütőképes sereg fenntartása is. Tehetetlen kisérletezgetések ugyan mutatnak arra, hogy a nemesség a honvédelem kérdését egészen mégsem hanyagolta el. A hozott törvények nem is ostobák, csupán életbe-léptetésükhöz hiányzott éberség és erély. Az 1498 évi országgyűlés ujra kiadta Zsigmond király banderiális jegyzékét; elrendelte, hogy minden 24-36 porta állitson ki egy huszárt s azt is, hogy a *banderia* a határokon túl is harckötelesek. Az 1518 évi diéta a véghelyek ellátásának dolgaival is foglalkozott. Minden húsz jobbágyot egy lovas kiállítására kötelezett; minden végvárba két kapitányt rendelt s halálbüntetést szabott fejükre, ha mindketten egyidejűleg hagynák magukra a kezükre bízott várat. Egyben az egyházi bandériumok felét s a világiakat mind kirendelték a végek védelmére. Még 1521-ben is fölmerült az állandó zsoldossereg szükségességének gondolata; ám a kisérlet most sem vezethetett eredményre. Az állandó sereg Mátyás-kori politikai, gazdasági alapépítménye 1518-ig, 1521-ig nemcsak megrepedezett, de egészében el is tünt. Ahogy a gazdasági s vele a társadalmi élet Mátyás után általános vissza-primitivizálódásnak esett áldozatul, ugyanúgy a honvédelem ügye is. Ebben a helyzetben a déli határ védelmét — a központi hatalom tehetetlensége és közömbössége folytán — egészen középkori módra egy-egy harcias főpap vállalja magára: 1512-től a veszprémi püspök, 1522-től a kalocsai érsek. 1526-ban is, midőn a török végérvényesen átszakítja a déli határt, a király középkori módra kisérli meg a váröve-fosztott voltaképeni országtest védelmét. « Csak reátok várakozunk — írja táborából, ellenség lőtávolából a főrendeinek csapataiban reménykedő, főrendeinek csapataitól függő király, — és mihelyst megérkeztetek,... megütközünk ». Csakhogy ezzel a fejlődés itt is, akár a szociális, a kulturális, a gazdasági élet esetében, egy korábbi, primitívebb állapotba csúszik vissza: itt a középkori tipusú banderiális lovagsereghez, amelynek Mátyás kora után és a Nagy Tö-

rökkel szemben egyszerűen hasznavehetetlen anakronizmusnak kellett bizonyulnia.

S a hanyatlás e folyvást sokasodó jelei közepett — mintha azokról tudomást sem venne — vívja a maga apró csatáit fő- és köznemesség, rohan napi érdekei után, s nem látja, tán nem is akarja látni, mint kuporodnak ugrásra a határok előtt nála sokszorta hatalmasabb ellenségei.

*

A magyarságot a Renaissance felé való haladásának útján öt nagy alak vezette. Az első három — I. Károly, I. Lajos és Zsigmond — még a nyugateurópai uralkodó-családok nemzetek feletti szövedékének volt tagja. Az utolsó kettő — a két Hunyadi — a magyar nemességből emelkedett az országló polcára. A Renaissance az európai individualizmus nagy korszaka volt: nem lett volna természetes, hogy Mátyás után is ujabb nagy egyéniségek támadjanak, akik hivatottak és képesek a nemzet vezetésére?

A Jagelló korban két magyar ember — Bakócz Tamás és Werbőczi István — vergődött országos, a nemzet-egész szempontjából is sorsformáló jelentőségre, anélkül azonban, hogy a voltaképeni vezetés feladatára képesnek vagy elhivatottnak mutatták volna magukat.

Bakócz Tamás (szül. 1442 kör.) kerékgyártó paraszt fia volt. Pap lett. Krakkóban szerzett baccalaureatust, Itáliában magisteri fokozatot. Hazatérve a királyi kancelláriába került. Mátyás, aki előszeretettel válogatott környezetébe *homo novus*-okat, hamar figyelmes lett az elés eszű ifjúra s titkárjai sorában alkalmazta. 1480-ban titeli prépost, 1486-ban győri püspök lett. II. Ulászló a kancellársággal jutalmazta választása körül kifejtett buzgólkodását. Két év multán egri püspök lett, majd elcserélte ezt a javadalmat — busás ellenszolgáltás fejében — Ippolito d'Este-vel, aki 1497-ben lemondott Bakócz javára az esztergomi érsekségről. Bakócz azonban megtartotta az egri püspökséget is, bérbevéve annak javait Ippolito-tól. Ez években Velence követei Bakóczot már « az ország második királyának » nevezik. 1500-ban Velence befolyása megszerezte számára a bíbornoki kalapot s 1507-ben a konstantinápolyi pátriárka címét.

A rendi küzdelmekben mindvégig a király oldalán állt s nem rajta múlt, hogy a pozsonyi Habsburg-Jagelló szerződést

a köznemesség mindvégig vonakodott törvénybe iktatni. Bár 1498-ban sikerült Bakóczot a kancellári szzékből kibuktatni, helyzete korántsem rendült meg. Miksa is nyilvántartotta háza érdekében kifejtett erőfeszítéseit s 1505-ben írásban adta, hogy a pápai szék megürülése esetén Bakócz jelöltségét fogja támogatni.

Ilyen levelekből különben az évek folyamán szép gyüjteménye támadt. Midőn II. Julius ellenes bíbornokok összehívták a pisa-i zsinatot, ezektől kötelező leveleket kapott, hogy pápaválasztás esetén reá fognak szavazni. De voltak ilyen levelei a II. Julius mögött álló bíborosoktól is. A lateráni zsinat kihirdetése őt is Rómába szólította: 1512 január 26-án hallatlan pompával vonult be az Örök Városba. Ott akkor a béke útjait kereste. Kitünő velencei, német meg francia kapcsolataira támaszkodva, igyekezett kibékíteni a pápát Miksa császárral s XII. Lajos francia királlyal.

Ez utóbbi annyira bízott benne, hogy Bologna kiürítésekor azt kivánta, vegye át Bakócz a pápai kézbe esett város ideiglenes kormányzását. Úgy tetszik, francia barátsága szegte útját pápai terveinek. II. Julius - Itália szabaditója az idegenektől — halálos ágyán kérve kérte a bíborosokat, hogy ne szavazzanak az idegen s még hozzá franciabarát Bakóczra. Julius halála (1513 február 20) után ugyan ő lett a háromtagú régenstanácsban az egyik. A március 4-iki első választáson 25 szavazatból még 8 reá esett. Március 11-én azonban egyhangú választás alapján Giovanni Medici lett pápa. Bakócz — mintegy kárpotlásul — most arra kapott megbizást, hogy Észak- és Középeurópa térségein ő hirdesse meg a török végleges kiverését célzó keresztes háborút.

E fényes pályát azonban nem egy nagy főpap futotta be, hanem egy lelkiismeretlen, vagyon- és hataloméhes, erkölcsi meggondolásoktól alig vagy egyáltalában nem gátolt kalandor. Hogy Beatrix királyné aljas kijátszásához az egyházi tekintély elárulása árán nyújtott segédkezet; hogy az esztergomi palliumot voltaképen megvette Ippolito-tól, — láttuk. Hogy pedig a cambray-i ligában Magyarország oly szánalmas szerepet játszott, amivel el is fecsérelte a Mátyás reáhagyta nemzetközi tekintély dandárját, — javarészében Bakócz lelkiismeretét terheli. Ámbár kétszínű s végső fokon oktalan s eredménytelen politizálásával, hitvány megvesztegethetőségével korában s környezetében korántsem állott egyedül.

A gazdagság akkor elsősorban a föld birtoklását jelentette: így vált Bakócz korának egyik legnagyobb birtokszerzőjévé. Gyermektelen nagybirtokosokat rávett arra, hogy testvérükké fogadják, óriási összegeket kölcsönzött nekik, addig-addig, amíg sarokba szorított adósai u. n. *fassio*-levélben neki nem ajándékozták birtokaikat. Fiatal, még nőtlen nagybirtokosokkal eljegyezte unokahugait, vagy ezektől is *fassio*-leveleket csikart ki, amelyek értelmében magtalan kimúlásuk esetére ő maga lett örökösük.

Minthogy pap létére fiai nem lehettek, halálakor unokaöccsei, a két Erdődy testvér, örökölte óriási birtokait. Kinizsi Pál minden áron ki akarta csikarni az ősi Hunyadivárat, Vajda-Hunyadot, Corvin János kezéből; Kinizsitől hát annak halálos ágyán legalább ezt az igényt vette örökbe Bakócz Tamás. Itt azonban elvétette a számítást. A Hunyadi birtokokra másnak is fájt a foga, nemcsak Kinizsinek, nemcsak a Zápolyáknak — akikről tüstént szó lesz, — hanem egy feslettéletű, léha és semmirekellő német nagyúrnak is, akivel azonban Bakócz nem s egyelőre még a Zápolyák sem vehették fel a versenyt. Brandenburgi György ugyanis unokaöccse volt Ulászló királynak — s mint látni fogjuk, az alma nem esett messze a fájától — s még nőtlen ifjúember. A Hunyadi-vagyon, Magyarország legnagyobb magánhatalma, e György kezére jutott — bonyolult játszma végeredményeképen.

A század legvégén XII. Lajos komoly lépéseket tett a Habsburgok itáliai és keleti politikájának ellensúlyozására: II. Ulászló kivülről még nagyhatalomnak látszó magyar-cseh birodalmának megnyerésére, *foedus, ligam atque amicitiam perpetuam* ajánlott fel a magyar királynak. 1500 juliusában aztán létre is jött Budán a francia-magyar-lengyel szövetség. Miksa hiába szerette volna összeházasítani éppen megözvegyült 19 éves leányát, Margitot Ulászlóval: Ulászló szemében csábítóbbnak látszott a XII. Lajos szóbahozta francia menyasszony, jóllehet az nem volt főhercegnő s a spanyol trón örökösének huga sem, mint a Miksa lánya. Anna Candale-i Gaston gróf és Katalin, Foix-i hercegnő, sarja s unokatestvére, Anna bretagne-i hercegnő, XII. Lajossal kötött házassága folytán a francia király sógornője volt; különben pedig nagyanyja, Leonor aragón hercegnő, Beatrix királyné atyjának elsőfokú unokatestvére révén, ugyanannak a családi összefüggésnek tagja, mint Mátyás özvegye, vagy akár Mátyás menye, Frangepán Beatrix, akinek nagyanyja, egy másik Leonor, Mátyás apósának,

Ferrante nápolyi királynak nővére volt. Az ifjú királyné 1502 késő nyarán Velencén s az Adrián át érkezett uj hazájába. Szeptember 29-én koronázták meg. Francia kisérete azonban hamarosan összerugta a patkót a magyar urakkal s még karácsony előtt sértődötten hagyta el Ulászló udvarát. A francia-magyar szövetség innen kezdve — annyi kisérlet ellenére — kényszeredett maradt. Midőn aztán a királyné 1503 julius 23-án kislánynak adott életet, aki anyjáról az Anna nevet kapta, az ujszülött körül azonnal megindultak a dinasztikus tervezgetések.

Zápolyai István nem hiába kapta fel magasra Mátyás halála hírére János fiát: « Ha most nagyobb volnál, bizony hogy trónra ültetnélek », — a Zápolyák egyre határozottabban akcióba lépve, a Hunyadiak karrierjét akarták megismételni. A pozsegamegyei, tehát délvidéki, sőt délszláv származású nemes család a 14. század folyamán tűnt fel; országos szerepük a 15. században, Hunyadi János titkárával, Deák Imrével vette kezdetét. Ez a nagybányai bányák igazgatása éléről a felsőmagyarországi főkapitányságon át bosnyai kormányzóságig vitte. Öccse, az itt szóbanforgó István, Slézia főkapitánya, Bécs parancsnoka, Mátyás ausztriai alkirálya lett, majd 1492-től 1499-ben bekövetkezett haláláig, a nádori méltóságot töltötte be. István, mint egykor a Garák, fejedelmi házasság révén tette családját a középeurópai dinasztiák körében versenyképessé. Hedvig hercegnőt, Tescheni II. Přemisláv leányát vette feleségül, ki egyenes ősei közt Piastokra, Jagellókra hivatkozhatott. Hedvig és István leánya, Borbála aztán — 1512-ben — II. Ulászló legkisebb öccséhez, Zsigmondhoz menvén feleségül, Lengyelország királynéja lett. Fiát Jánost az özvegy hercegnő a kis Annával akarta összeházasítani. Ulászló lányára azonban Miksa császár is szemet vetett: amit Habsburg a magyar király francia házassága folytán elveszített a vámon, megpróbálta a kis Anna kezének valamelyik unokája számára való biztosítása útján megnyerni a réven. Habsburg örökösödési igénye tehát Ulászló francia frigye ellenére sem szűnt meg fenyegetni Magyarországot. A kikosaraztatásuk miatt duzzogó Zápolyák most már egyre inkább a köznemesi oldal felé kezdettek tekingetni, ámbátor annak élén útjukban állott Mátyás fia, aki arra a hírre, hogy 1504 január 9-én a királyt könnyebb szélütés érte, újra szervezkedni kezdett s hogy nem lett nádor, csak a királyné erélyén és ügyességén múlt. Mátyás fia hát újra fellépett s ezúttal úgy látszott több sikerrel, mint a múltban. De 1504 végén váratlanul meghalt.

Árvái nemcsak a Hunyadi vagyont s anyjuk révén a Frangepán vagyon egy részét, hanem rokonaik, a Gerébek vagyonát is örökölték: a Hunyadi magánhatalom tehát még csak növekedett. A Zápolyák résen álltak: Hedvig hercegnő ifjabb fiát, Györgyöt eljegyezte Corvin Erzsébettel. Kristóf herceg, Corvin János egyetlen fia, az utolsó férfi-Hunyadi, nővére eljegyzése után néhány hétre váratlanul meghalt (1505). Így az egész Hunyadi-vagyon örököse Erzsébet lett; jövendőbelije pedig könnyen megörökölhette holt apósa helyét a köznemesség élén.

A Zápolya—Corvin jegyesség azonban felbomlott. Erzsébetet Palóczi Mihály jegyezte el, de a menyasszony az eljegyzés után néhány héttel váratlanul meghalt (1508). A királyi ház és környezete most látta eljöttnek az időt arra, hogy a Corvinok letűntével a Hunyadi vagyonra rátegye a kezét. Corvin János özvegyét, Frangepán Beatrixot Brandenburgi Györgyhöz erőltették; s midőn egy éven belül (1509) ez is meghalt, Ulászló az egész Hunyadi vagyont unokaöccsének adományozta. A közvélemény — ahogy Szerémi György krónikája bizonyítja — nem is bírta másként elképzelni a Hunyadi ház hirtelen romlását, mint úgy, hogy utolsó tagjait azok, akiknek útjában álltak, sorra elemésztették. Akárhogy is volt, a Corvin János halálát követő éven a nemzeti front megszervezkedett és nyíltan is keztyűt dobott az ország érdekeit semmiben sem támogató idegen király arcába. Ebben a küzdelemben vergődik először országos jelentőségre a köznemesi érdekek legnagyobb agitátora: Werbőczi István.

Kerepeczi Werbőczi István (szül. 1470 kör.) beregmegyei kisnemesi családból származott. 1486-ban már a királyi kisebb kancellária tagja, 1502-től protonotáriusa volt s mint ilyen az országgyűlés egyik jegyzője is, feliratok, végzések fogalmazója. 1510-től Zápolyai János erdélyi vajda mellett, majd 1514-től a kiskancellária élén a személynöki *(locumtenens)* tisztséget viselte. Ő is, akár Bakócz, nagy szerző volt. A királytól 1502-től kezdve évről-évre birtokadományt csikart ki. Volt olyan év is, amelynek folyamán négy adományt nyert. A nagy parasztlázadás után 27 megnótázott nemes birtokát kapta meg egészben vagy részben. II. Lajostól 1518-ban és 1524-ben Pest- és Gömör-, majd Tolna- és Somogymegyei birtokokat, Dán várát s az ábranyi apátság kegyúri jogát nyerte adományul. Különböző csereügyleteiről maradtak fenn írások az 1506, 1513, 1515, 1518 évekből. Ezeknél feltűnő, mily csekély értéket képvisel a Werbőczi elcserélte birtok azzal szemben, melynek a csere folytán tulaj-

donosa lesz. 1518-ban pld. tíz szatmármegyei birtokrészért Perényi Péter főasztalnoktól megkapja 8 faluval s 3 más faluban fekvő birtokrésszel együtt a zólyommegyei Dobronya fontos várát, melyet Beatrix királyné 7000 forinton zálogosított el Frangepán Bernardinnak, Frangepán pedig ugyanolyan értékben adta lánya jegyajándékául 1515-ben Perényi Péternek. Még nyilvánvalóbb a tabi eset.

Thaabi Gergely tabi birtokát Werbőczi mint királyi ítélőmester Gergely úr leányági rokonai kezéből kiszabadítja, hogy aztán Gergelytől ő maga kapja meg a tabi birtok felét. Más peres felektől is — akiknek ügyében bíráskodott s még a peres eljárás idején — szolgálatai jutalmául birtokot fogadott el. Apósa, Zobi Mihály, vajdája, Zápolyai János szintén iratott rá birtokot vagy birtokrészt. Erdődy Péterrel 1518-ban kölcsönös örökösödési szerződést kötött — ő a kicsiny nemes a rengeteg gazdagságú nagyúrral. Végül Werbőczinek már 14 vármegyében voltak birtokai, melyek értéke, kiterjedése gazdájukat az ország tehetősebb nemesei sorába emelte s képessé tette arra, hogy nagy protektoroktól függetlenül kövesse s vigye diadalra a maga politikáját.

Jóllehet magánélete ugyanolyan laza erkölcsű, meggazdagodni vágyó társadalmi és politikai feltörekvőnek mutatja, mint szerepet játszó kortársai legnagyobb részét, mégis — politikája következetességében kétségtelenül van egy nagy vonás. A magyar nemzeti királyság ügyének, egy minden ízében független Magyarországnak mindvégig megggyőződéses szószólója, szinte fanatikus megszállottja volt. Ennek az eszmének állította szolgálatába rendkívüli képességeit, amelyek kora egyik legkiválóbb s az egész magyar történelem legnagyobb jogászává teszik.

Mint a magyar történet másik nagy prókátora, Kossuth Lajos, Werbőczi is az ország északkeleti széléről eredt, őt is a magyar közélet rétori lehetőségei növelték nagyra, ő is előbb nagyurak árnyékában meghúzódva lépett fel, őt is az tette önállóvá és egymagában is hatalommá a többiek előtt, hogy a nagy nemesi tömeg kívánalmait úgy tudta jogi-rétori formába önteni, mint rajta kívül senki.

Werbőczinek bizonyára szerepe volt már 1498-ban Corvin János mellett Bakócz Tamás a kancellári székből való kibuktatásában; nyilván abban is, hogy — akár a megelőzőek — az azévi diéta sem volt hajlandó a pozsonyi szerződés törvénybeiktatására; mi több: határozatot hozott, hogy Ulászló magtalan

halála esetén az ország szabad választás útján fogja betölteni a trónt.

Úgy tetszik, Miksa, valamíg Mátyás fia állt a nemzeti párt élén, nem tulajdonított annak döntő fontosságot, ahogy azonban ennek halálával a nemzet reménységei mindinkább Zápolyai Jánosban látták a jövő emberét s ez maga is kezét a kis Anna, Ulászló akkor egyetlen örököse felé nyújtotta ki, igényei érvényesítésére nem átallt fegyverhez folyamodni. Az 1505 évi cölni birodalmi gyűlésen « Magyarország rendei és János szepesi gróf » ellen 4000 fegyverest kért s egyben megígérte, hogy Magyarországot a birodalomhoz fogja csatolni. Ezzel aztán még jobban maga ellen ingerelte az ország függetlenségére féltékeny köznemesi közvéleményt, mint a magyar *rendek* elleni hadüzenetével (szeptember 13). A vármegyék országszerte hadakat fogadtak. Zápolya 2000 fegyveres élén vonult fel a rákosi országgyűlésre, amelyen a nemesség — mint újabban megint — fejenként, fegyveresen jelent meg, akár a Mátyás korszakát megelőző időkben. A köznemesség szilajon idegenellenes, forrpontig hevült hangulatának a főpapság s a nagyurak nem mertek ellenállani. Így jött létre 1505 október 13-án Werbőczi fogalmazásában a trónbetöltésről rendelkező « rákosi végzés », amelyet Zápolyán kívül Bakóczcal s a kalocsai érsekkel együtt összesen tíz püspök, a vránai perjel, a nádor, az országbíró, a zászlósurak, az országnagyok, a főispánok nagy része, a királyi törvényszék tagjai — összesen 53-an — és 51 vármegye képviselője — összesen 125-en — írtak alá.

« A nemesek — úgymond a nevezetes határozmány — az ország rémséges szétrongyolódottságának és jelen csúfos pusztulásra jutásának főokát az idegen urakban és királyokban találják, kik magánügyeikkel foglalkozva, nemhogy megtanulták volna a szittya népnek erkölcsét és szokásait, hanem inkább dologtalanságra és nyugalomra, mintsem fegyverforgatásra adták magukat. »

Ekként egymásután vesztek el az ország « extremitásai »: melléktartományai és végvárai. « Mindez távolról sem következett volna be, ha a magyar nép saját kebeléből választott volna magának alkalmas királyt. Azok közül, kik a magyar nemzet törzsökéből emelkedtek királyi polcra, egy sem ütött csorbát az országon, hanem hasznára voltak és öregbítették: holott az idegen nemzetből behozottak nemcsak veszélybe ejtették, hanem olykor-olykor, kegyetlen ellenségként az országlakók ellen

irgalmatlanul dulakodva, e népet tenger gyalázatba süllyesztették. Ezen roppant bajnak és mindnyájunk kárának valahára elejét akarván venni, nehogy tehát ha mostani kegyelmes urunk e világból fiúörökös nélkül talál kimúlni, ez országot idegen fejedelem bitorolja és minket örökös szolgaságra juttasson, anélkül, hogy fiörököst hagyna maga után, kire törvény és szokás értelmében az ország szállhatna, királyunkká külföldit egyszer sem választunk, hanem csakis ilyen hivatalra képes és alkalmas magyart fogadunk urunkul és királyunkul. Ha pedig idegen fejedelem kísérletet tenne, hogy a trón birtokába fegyver hatalmával helyezkedjék be, ellene az egész ország köteles fegyvert fogni. Akik pedig ezen végzések ellen cselekednének, mint hűtlenek s ez ország ellenségei, örök szolgasággal lakoljanak. »

A köznemesség — s nagy szóvivője: Werbőczi — számot vetett a Mátyás halála óta bekövetkezett lezüllés egész nagyságával, világosabban, mint pápa, császár vagy francia király, akik még mindig hitték, hogy Magyarország nagyhatalmi szerep játszására képes. Ám « az ország rémséges szétrongyolódottságának » okát az idegenekben látja: idegen urakban, idegen királyban.

Eszébe se jut, hogy azok a nagy papok és urak, akik Farkashidán meg később a király kezéből az ország voltaképpeni jövedelmi forrásait meg a végrehajtó hatalom tetemes részét kicsavarták, s ezzel a királyságot végletesen és végzetesen elerőtlenítették, korántsem voltak idegenek. Werbőczi csak évekkel később fog rádöbbenni arra, hogy a köznemesség természetes szövetségese egy túlhatalmas oligarchia ellenében — a király. De akkor már késő lesz. Holott a fiatal Werbőczi szemeláttára dolgozták ki Mátyás 1486 évi « örökös érvényűnek » szánt törvénykönyvét; az ifjú jogtudós részt is vett egyes cikkelyei megfogalmazásában. Észrevehette volna, hogy az impérium-alkotó, koraabszolutisztikus tendenciáktól éppen nem ment király — akinek uralma azonban egyidejűleg a 15. századi nemesi fejlődés eredménye és csúcsa is — nem volt az organikus helyi-hagyományi autonómiák ellensége. Ellensúlyt nagyjaival szemben Mátyás a vármegyében keresett. Werbőczi is. De Mátyás király volt: törvényhozása királyi hatalom és nemesi autonómia kettős pillérjén nyugodott; Werbőczi viszont a rákosi végzés betűjével vált a köznemesi tömeg forradalmi előretörésének vezérszónokává: még mindent ezért tesz; saját retorikája födi el előle a másik pillért, amely a maga *rendjének* is tartó oszlopa, ahogy országa egységének is mindenha záloga volt. A vármegye

— azaz a köznemesség — libertásainak biztosítéka a király hatalma. E libertások élesebb körvonalazásával, megszilárdításával Mátyás maga — s hathatósabban, mint Bécs megvételével — vette elejét annak, hogy egykor egy *idegen* abszolutizmus rombolhassa össze Magyarország független államiságát, azt, aminek különben az 1505 évi törvényhozók oly szükölve-dühödt védelmezőivé szegődtek. Bécs megvétele épp úgy intermezzo maradt, mint I. Károly kísérlete arra, hogy Bécs befolyásának gátat vessen a középdunai térben. Bécs ura a rákosi döntés betűje ellenére 21 évvel a rákosi végzés után magyar király lett: az idegen uralom, amitől Werbőcziék féltek, megvalósult, ám négy évszázados fennállása idején sem sikerült elbánnia a magyar vármegyével, amelynek szervezetét és önkormányzatát az egész Újkorra kiható érvénnyel Mátyás maga építette ki. Miksa igen helyesen mérlegelte a valódi helyzetet, midőn nem a magyar király, hanem Magyarország rendei ellen viselt háborút, amire természetes válaszul a vármegyék léptek fegyverbe ellene.

Hadaik Ausztriát dúlták, valamíg Miksa Sopront, Pozsonyt s a Csallóközt foglalta el. Követei Budán, a király előtt, akivel Miksa nem tekintette magát hadi állapotban lévőnek, követelték a rákosi végzés megsemmisítését, amire Ulászlónak hatalma nem volt. 1506 július 19-én mégis létrejött a megegyezés — abban az egészen új helyzetben, amit a várva-várt trónörökös július 2-ikai megszületése teremtett. Miksa elérte, hogy egyik unokája s a kis Anna eljegyzése tervét kiegészítsék a keresztségben a francia király nevét nyerő Lajos herceg s az ő 1505-ben született Mária nevű unokája eljegyzése tervével, magát pedig Ulászló halála esetére a magyar királyi gyermekek gyámjául ismertette el. A rákosi végzés már nem volt az a közvetlen, nyílt veszély a Habsburg törekvései számára, mint még csak pár hónappal ezelőtt. Trónigényét — Lajos megszületése ellenére — Miksa fönntartotta. Hogy hogyan gondolkodott erről a kérdésről, világosan leszögezte néhány év múltán nászához, Katólikus Ferdinánd aragón királyhoz intézett levelében, mondván, hogy « ha Lajos — unokaveje — megél — az ő vérökből — a Habsburgokéból — fognak származni a magyar uralkodók; ha pedig meghal, Magyarország a császárra — reá — fog szállani . . . »

Az ifjú királyné fia születését 24 nappal élte túl; halála az amúgy is tunya, érdeklődéstelen, erélytelen királyt « mély melankóliába » meríté: « közdolgok igazgatásától még inkább félre vonja magát; gyászruhát, nagy hajat, szakállat, körmöt visel; az elszórtság minden jeleivel. Kívánsága még egy: látni csecsemő

fiát megkoronázottan. » Ez sem volt könnyű: a nemesség ellenállt s maga Werbőczi is csak 1508-ra látta be, mennyivel kisebb veszély az ország függetlensége szempontjából a fennálló helyzet átmentése az Ulászló halála utáni időre, mintsem a német császár gyámsága az árva s vele az ország felett, azaz a III. Frigyes és V. László korabeli helyzet felújulása. Oly feltétellel hát, hogy gyámatyja sem Miksa, sem más idegen hatalmasság ne lehessen, királlyá kenték a nem egészen kétéves fiúcskát.

A kis király megkoronáztatására következő viszonylagos nyugalmat azonban még ugyanabban az évben új izgalom váltotta fel. A francia király s a császár Cambray-ban december 8-án szövetkeztek arra, hogy Velencét az európai álladalmak sorából kitöröljék. Követeik már 1509 elején Budán jártak s közreműködésre szólították fel Ulászlót. A politikai nemzet közvéleményét több éven át élénken foglalkoztatta a Zsigmond-elveszítette dalmát kikötővárosok — Belső-Dalmácia akkor még magyar kézen volt — visszaszerzésének gondolata. *Omnes unanimiter clamant Dalmatiam.* „A gyermekek, sőt még a halottak is lármáznak Dalmácia miatt." A valóságban azonban nem történt egyáltalában semmi sem. Magyarország úgynevezett « részvétele » a cambrayi- ligában, majd pedig II. Julius pápa « szent szövetségében » csak arra volt jó, hogy a nyugati országok előtt letépje a Jagelló-királyságról a nagyhatalmi álarcot s a maguk hitványságában mutassa be a külföld előtt is a magyar vezető rétegek politikai tehetetlenségét, ötlet- s érdeklődéshiányát, de kicsinyes érdekhajhászását, olcsó megvesztegethetőségét is.

Velence meglehetősen tisztában volt vele, hogy évi segélypénzei kötik a koldus Ulászló kezét; a magyar urak viszont azzal, hogyha síkra szállanának Dalmáciáért, Velence azonnal rájuk uszítja a törököt. Pietro Pasqualigo, a Signoria ez időbeli budai követe, már 1509-ben megírta haza, hogy 3000 dukáttal az egész magyar kormány megvehető. A valóságban sokkal olcsóbban kapta meg őket. Bakócz nyíltan fel is hívta a köztársaságot a vesztegetésre, midőn megmondta Pasqualigonak, hogy az évdíj felett is ajánljon valamit, « mintegy koncot dobva a Cerberusnak ». Hogy őt — akit a Signoria úgy tekintett, « mintha szenátorainak egyike volna » — Velence megfizette, nyíltan arcába kiáltották az országgyűlésen. A túlhangos *pro-Dalmatia* propaganda Velence híveit elhallgattatta ugyan, sőt határozatba ment, hogy Magyarország hadat indít a dalmát városok visszaszerzésére, ám titkos éjjeli találkozásaik egyikén Bakócz megmondta Pasqualigonak, hogy a diéta eloszlása után «semmi sem

fog történni ». Bakócz ismerte a helyzetet. Tudta, hogy a kincstár üres, hadvezetésre mód nincsen. Tán azt is tudta, hogy Miksa, midőn Dalmáciáért Velencére igyekezett ráuszítani a magyarokat, Sztambulban is eljárt, felhívta a törököt, hogy itt az idő Dalmácia elfoglalására. Bizonyos, hogy Bakócz a ligában való részvételt azért is ellenezte, mert félt a töröktől. Az 1503-ban 7 évre kötött török békét éppen a liga-körüli viták legmelegebb hónapjaiban hosszabbította meg a magyar udvar előbb 1510 őszéig, aztán 1511 augusztusa elsejéig. Ezzel szemben a magyar követek Miksával Konstancban való megállapodása, Ulászló látszólagos kötelezettség-vállalása arra, hogy megtámadja Velencét, a császári követek viszontlátogatása Budán, sőt még a francia király a konstanci szerződést ratifikáló oklevele is — aminek érvényét azonban az aragón király hozzájárulásától tette függővé: ezzel pedig az egésznek Magyarország szempontjából való érdekessége illuzóriussá vált, — csupán részei egy politikai bohózatnak, aminek komolyságában hovatovább senki sem hisz.

Bakócz, akit egy év múltán Bologna gondnokául fog ajánlani a benne annyira bízó francia király, Pasqualigo előtt, arra a hírre, hogy « a világuralomra törő » XII. Lajost a pápa nem tűri tovább a ligában, felkiáltott: « Ő Szentségét a pápát úgy tartsa meg Isten, amint megmarad elhatározása mellett... Ellenkező esetben kérni fogom az Urat, hogy két óráig se hagyja életben. » E próbált « velencei » mellé a Signoria most még a kormány fejét kívánta megszerezni, hogy biztos legyen a dolgában. A nádor olcsón számította meg velencei szimpátiáit: a követ 257 dukát értékű, 65 rőfnyi, négy öltözékre való karmazsin-bársony kelmén vette meg Perényit. Ily előzmények után fogadta aztán a magyar nagyok jelenlétében 1511 március 19-én Pasqualigot a király. Itt már semmi tekintet sem játszott szerepet többé: az álarc lehullt. Pasqualigo értésül adta, hogy belát a magyar politika kártyáiba. Egyes urak föl s alá sétálva a király előtt hadonászva káromkodtak dühös jókedvükben; mások nem bírták fékezni magukat és hangos nevetésben, gúnykacajban törtek ki. Hanem így csak a nyugati követekkel bántak, — midőn szeptemberben a Magas Porta küldöttei újra megjelentek Budán, ugyanezek a nagyok az igazi ellenséggel szemben országuk akcióképtelenségének teljes tudatában újabb 5 évre hosszabbították meg a békeállapotot.

Így azután szerződés-szegés is volt, meg hallatlan könnyelműség is Bakócztól, midőn tiara-kereső kalandjának kudarca

után s az ország valódi helyzetének világos ismeretében elfogadta szerencsés vetélytársa, X. Leó kezéből a török elleni kereszteshad meghirdetésére szóló megbízást, — évekkel az 1511-ben kötött török béke lejárta előtt. A királyi tanácsban az egy Telegdi István szólalt fel a terv ellen. Mint királyi kincstartó ismerte a szegény nép kiszipolyozottságát, a jobbágysorba visszalökött városok elkeseredését. Veszélyesnek alítá hát ezen tömegek felfegyverzését. A kereszteshad mégis összegyűlt: mintegy 100.000 ember, egytelkes nemesek, jobbágyok, az *oppida* lakosai, bíráik, papjaik vezetése alatt. *Cruciati*nak, kereszteseknek nevezték magukat: ebből lett a nagy jövőre hivatott *kuruc* szó. Minthogy vezetésüket senki sem akarta elvállalni, Bakócz egy korábbi végvári vitézt, a székely lófő Dózsa Györgyöt tette vezérükké. A rákosi tábor hangulatáról azonban hamarosan olyan híreket kapott, amelyek megijesztették. Most már belátta Telegdi igazát, de ahelyett, hogy az érseksége alatti püspökök banderiumaival Rákosra sietett volna a forrongó tömeg sakkbantartására, vagy legalább annak tisztességes élelmezéséről gondoskodott volna, azt hitte, egy egyszerű parancscsal feloszlathatja a parasztтábort. De az nem oszlott el. Salamon Ferenc már több mint száz esztendeje világosan lemérte a helyzetet: « Egy csak három napig nem élelmezhető tömeg — írja — vagy eloszlik vagy rablásra adja magát. » Dózsa első proklamációjában ugyan még a törökre készült, magát a király s nem az urak alattvalójának — ez árnyékkirály esetében maga urának, de bajtársaival egyenrangúnak vallotta. Mozgalma aztán a nemesek kiirtásában, a föld népe felszabadításában hamarosan megtalálta igazi céljait. Dózsa nekiindult az Alföldnek, ahol bízvást számíthatott « a 16. század elején forradalomra érett, letaszított csoporttá lett » mezővárosok segítségére. (Mályusz E.) Második kiáltványában a nyílt izgató hangja szólal meg: A nép rabszolga; az urak máséból élnek; a cél: a vagyonközösség. A mezővárosok s falvak gyűlésén, Cegléden, ezek az elvek uralkodtak, öltöttek mindinkább testet és formát, minthogy a mozgalomhoz sok « deák », iskolázott, pallérozott eszű ember csatlakozott, a számos papot nem is számítva.

Az első érzékeny veszteség Száleresi Ambrus pesti polgár seregének megsemmisítésével érte a mozgalmat: táborát Bornemisza János s más urak csapatainak élén Tomori Pál verte szét, abauji fi, aki már több évvel ezelőtt a lázadó székelyek móresre tanításával szerzett érdemeket « az udvari párt » szemében. Most a fővárost mentette meg számukra. Dózsa hát dél-

délkeleti irányban indult Ceglédről tovább. Végigdúlta az Alföldet. A parasztság s a mezővárosok mindenütt csatlakoztak hozzá. Gyula és Csanád közt Ecsedi Báthori István, az egykori erdélyi vajda unokaöccse, Csáki Miklós, csanádi püspök meg Telegdi s más urak nagy sereggel állták útját. Dózsa azonban fényes győzelmet aratott. Csáki, Telegdi kezébe esett. Dózsa karóba húzatta őket. Most a régi Hunyadi, immár Brandenburgi birtokoknak fordult neki a parasztok dühe, melyek új ura előttük különösen gyűlöletes volt. Ennek arad-, zaránd-, hunyadmegyei birtokaira kiterjedve, Erdélyben is lángra lobbant a felkelés. Dózsa maga azonban Temesvár felé haladt tovább, ahová Báthori, a temesi gróf, húzódott vissza előle. A Temesközbe érve már ágyúi is voltak. Temesvár kicsiny híja kezébe nem esett, minthogy tudós praktikákban jártas emberei elvezették a város körüli folyók vizét. Ekkor érkezett nagy sereg élén Kelet felől Zápolyai János, 1511 óta erdélyi vajda. Jellemző, hogy Dózsa rác hajdúi azonnal átpártoltak a fél-szláv Zápolyához; Dózsát magát a vajda rác atyjafia, Petrovics Péter fogta el. Dózsát, a « parasztkirályt », vas trónra ültetve, vas koronával fejében elevenen süttette meg Zápolyai János; pribékjei kényszerítették legfőbb híveit, hogy egyenek húsából. A parasztok kolozsvári meg nagyváradi véres vereségei aztán végét vetették a mozgalomnak.

A temesi győző, *liberator Regni,* a vérfürdőből ép bőrrel menekült nemesség élén — állítólag 70.000 magyar életébe került a négy hónapig tartó forradalom — a fővárosba jött, ahová a király a rend helyreálltával összehívta az országgyűlést. Zápolya most valóban a helyzet ura volt s úgyszólván csodálatos, milyen kevéssé volt képes ezt a helyzetet a maga távolabbi céljai szempontjából kiaknázni. A parasztforradalom leverése bizonyult egész élete egyetlen nevezetes cselekedetének. « Zápolya János — mondja róla Kemény Zsigmond — egy kellemes külső mellett, anélkül hogy mély, eleven elmét s nem kevés szónoklati ügyességet kitüntető ifjú, de egyébiránt szerfölött nagyravágyó s cselszövényes, s még is inkább erőteljes, nagyszerű, eldöntő politikai vállalatoktól a tett közepében visszarezzenő, vitéz katona, középszerű vezér, sem elég jó, sem elég rossz arra, hogy nagy lehessen. »

Az 1514 évi őszi diéta a megtorlás jegyében ült össze. A törvény betűje szerint az ura ellen pártot ütő valamennyi parasztot ki kellene végeztetni, hanem hát « parasztság nélkül a nemesség keveset ér ». Ezért csupán a vezetőket, az értelmi szer-

zőket végeztetik ki, meg azokat, akik asszonyon-lányon erőszakot tettek. Ezek rokonságát, gyerekeit átok alá vetik. « Paraszt származású egyházi embert a király püspöki vagy érseki székre ne emelhessen; ha mégis, annak tizedet fizetni senki sem tartozik ». Bakócz, a paraszt fia, aki ezt a vihart — akaratlan bár — szárnyára segítette, érezte s hallgatva tűrte a rúgást. A lázadásban különben sok pap vett részt. Ezekre az 1514:48. t.c. halálig tartó börtönbüntetést szabott. A nemesekre viszont, akikre a részvétel rábizonyult, csak jószágvesztést (35. t. c.). A végzemény lényegét azonban a 14. t. c.-ben fektette le Werbőczi. « Hogy pediglen (a jobbágyok) emlékezete és büntetése az utódokra átszálljon és a jövendő századok is felismerjék, hogy az uraik elleni lázadás milyen súlyos merénylet », az összes paraszt megfosztatik, hűtlenség bűne miatt, a szabad költözés jogától s alávettetik földesurainak, hogy « valódi és örök szolgaságban éljen. » A jobbágynak többé jogi személyisége nincsen; földet sem nem szerezhet, sem nem bérelhet, sem el nem adhat, sem örökbe nem hagyhat. « Beszélő inventárrá » lett a nemesúr földjén, melyet az neki művelni enged heti 1 napi ingyenes robot, évi 1 aranyforint fejadó, az egyházi dézsmán kívüli kilenced s pontosan előírt ajándékok fejében.

A törvény jellemző formába-öntőjére: egy a középkori jogi gondolkodás hagyományában gyökerező s minden ízében a nemesi világrend alapján álló bíró- s prókátorra, aki jogai védelmében megalkuvást, sérelmei megtorlásában kíméletet nem ismer. Amit a jobbágyság elkövetett, szerinte, árulás; amit most megtorol, a hűtlenség bűne. Eszébe sem jut, hogy a lázadásnak olyan okai is lehettek, amelyekben az uralmon lévő osztály a ludas: aki ura ellen föltámad, a világrend felforgatója s azzal vége. Ezt az elvet, amely időfeletti érvénnyel él a jogalkotóban s osztályában, Werbőczi örök időkre védi meg, midőn az ellene lázadót örök szolgaságra veti, mementóul messzi jövendő számára is. A jobbágy emelkedésének lehetősége a szabad költözés jogában rejlett. I. Lajos óta a nemesség mindent megtett, hogy eltörölje; de I. Károly óta mindent megtett a király is, hogy életben tartsa, körülbástyázza, kiépítse. Most eljött az alkalom, hogy a nemesség kicsikarja a jobbágy kezéből ezt a jogot: megbüntetése még jogosnak is látszhatott, a pipotya, idegen király pedig sietve, tán meg se igen gondolva, mit tesz, november 29-én szentesíté a végzeményt, mely a magyarságot legnagyobb megpróbáltatása előestéjén két egymással ellenségesen szembenálló félre törte szét, egész későközépkori

fejlődését és gyarapodását egyetlen tollvonással semmisítve meg. A jobbágy ingyen munkája most már nem csak alapja a termelésnek, hanem abban az egyetlen egyetemes és állandó tényező. Az úr a maga s a szolga ellátásának egész kockázatát a szolgára hárította, a szolgára, akit egyidejűleg röghöz is kötött, hogy esetleges távozása őt, a földesurat, kockázatnak ne tehesse ki. Speciális szerencsétlensége a magyar fejlődésnek, hogy ebben az évben állott elő — s éppen Werbőczi szerkesztésében — a magyar jog gyűjteménye, mely arra volt hivatva, hogy a fejlődésnek századokon át zsinórmértékéül szolgáljon. S ebbe a gyűjteménybe, « Magyarország szokásos jogának hármaskönyvébe » — *Tripartitum* —, szerzője felvette az 1514 évi törvény szakaszait.

Werbőczi Hármaskönyve a nemesség jogainak összeírása. A Bevezetés fogalmi alapvetés. Werbőczi tisztázza az igazság, a jog, a szokás, a törvény, a bíró és az igazságszolgáltatás, az alperes és a felperes fogalmát. Az I. főrész széles történeti alapvetés keretében magyarázza meg a nemesség eredetét. Lényege az, hogy az ősi magyarság — egyenlő szabadságban élő vitézek társasága — kapitányait *kirendelte*. Ezek aztán közakarattal egy legfőbb ügyvivőt, *rector*-t, választottak. A végrehajtó hatalom azonban a *communitas*, a *populus*, a szabad nemzet közönségének kezében maradt. Azt, aki a község akaratának ellene szegült, szolgaságba taszították. Így lőn az eredetileg szabad vitézekből álló magyarság egy részéből jobbágy: jogtalan szolga. Szent Istvánt a község választá királlyá, vagyis: az első király hatalmát átruházás, társadalmi szerződés folytán kapta a *populus*-tól, úgy ahogy ezt — sok évszázaddal Rousseau előtt — az Egyház államelméletszerzői s az ő tanaik alapján Kézai Simon, Kún László király, s azután Thuróczi János, Mátyás király gestaírója, megfogalmazta.

Csak a nemesség választása folytán lesz hát király a király s — Szent István trónralépte óta — csak király eszközölte nemesítés folytán lesz nemes a nemes. A nemes, a szent korona tagja, csak a szent koronával megkoronázott uralkodónak — a szent korona fejének — van alávetve, különben pedig teljesen és minden szempontból szabad. A familiárisi intézményt tehát, a *dominus*-ától függő nemesember korában oly elterjedt hűbéries jellegű életformáját, Werbőczi, aki az *una eademque nobilitas* 1351-ben törvénybe írt jogi fikciójának alapján állt, föl se vette rendszerébe. Így a jogi fikció, ahogy Szekfü mondja, legyőzte az életet: « a familiáris viszony soha nem nyert országos jogi

formulázást s egy század múltán, mikor már nem volt rá szükség, nyom nélkül letűnt. » Werbőczi rendszerében a nemes — minden nemes — semminemű *dominus* ítélőszéke elé sem tartozik. Csupán a király bírói hatóságának törvényes ítélete következményeképpen tartóztatható le; mindennemű adózástól, vámtól és harmincadtól mentes s katonai szolgálatra is csak az ország védelmében köteles; viszont joga van arra, hogy a törvényszegő királlyal akár fegyveresen is szembeszálljon.

Az itt körvonalazott konstrukció következményeiben rejlik a Hármaskönyv lényege és óriási jelentőségének kulcsa: a megyékben megszervezett köznemesi tömegek a szent koronában összpontosuló királyi hatalommal közvetlen kapcsolatban maradván, főispán vagy más nagybirtokos esetleges szeparatisztikus törekvéseit eleve meghiusították és fenntartották — a törökkori három részre szakadás ellenére — 1700-ig a magyar államtest metahistóriai egységének tudatát és hitét; 1700 után pedig — kimenvén a török — illuzóriussá tettek mindennemű középdunai berendezkedést, amely nem állt a fenti konstrukció alapján. A szent koronában összpontosuló királyi hatalom legáltalánosabb és legkézzelfoghatóbb megnyilvánulása már régebben is — 1351 óta — a birtokjog terén mutatkozott s e téren nyert most is századokra kiható megfogalmazást. Werbőczi szerint ugyanis minden birtoklás és birtokjog forrása a szent korona, a magjukszakadt nemesi családok jószága reá száll vissza; még a főpapi jövedelmeket is a szent korona jogán adományozza a király. « Magyarországon a pápa a megüresedő egyházi javadalmak betöltésére a megerősítés hatalmán kívül más joghatóságot nem gyakorolhat. » A hosszú küzdelem, amely az egyházi nagyjavadalmasoknak a király, ill. a korona alá való rendelése érdekében immáron kétszáz év óta folyt, végpontjához érkezett.

A szent korona « tanát » a mű I. Részének 3-dik és 10-dik címe fejti ki. Ez a « tan » « szintén ismert középkori gondolatkincsnek, az organikus államtannak volt változata; annak a felfogásnak, mely... hirdette, hogy az állam élő szervezet, feje az uralkodó, tagjai pedig a polgárok, Werbőczinél a nemesek ... Werbőczinél (a korona) többé nem egyszerű szimbólum, hanem élő organizmus. » (Mályusz E.) Ez az élő organizmus pedig az országgyűlésen válik *láthatóvá.* A Werbőczi-kori diétákon — láttuk — *in persona* lép fel az egész nemesség; rajta a szent korona tagjai testi és szellemi valóságukban vannak jelen: *membra sacrae coronae.* Ez élő organizmus feje a király: *caput*

sacrae coronae. Ha ő mint *caput* s a nemesek mint *membra* az országgyűlésen megjelennek, akkor a diétán a szent korona egész teste, mint szemmel látható, érzékelhető valóság *ölt testet*: *totum corpus sacrae coronae.* A Werbőczi megfogalmazta állam lényege, ereje és súlypontja tehát a *communitas*-ban van. Ennek hozzájárulása emeli törvénnyé a királyi végzést; de a tétel fordítva is érvényes: a közösség hozta végzemény királyi szentesítés nélkül törvényerőre nem emelkedik.

Az 1514 évi országgyűlés idején Werbőczi már számot vetett a királyi hatalom s a köznemesség érdekeinek sok ponton való egyezésével. Csak egy erős — a jövőben megint nemzetinek elképzelt — királyság lehet ellensúlya a nagybirtokos oligarchia hatalmának. Ezért nem vette fel Werbőczi Hármaskönyvébe a szabad vitézek közösségének azon mind Kézai, mind Thuróczi hangoztatta jogát, hogy a nemzet a királyt le is teheti. Egy a *Tripartitum* szerkesztésével egyidejű országgyűlési végzemény — éppen ellenkezőleg — mindent megkísérelt, hogy a király hatalmát megszilárdítsa. « Visszaadta neki régi jövedelmi forrásait, a királyi uradalmakat, szabad városokat, vámokat és adókat s azok elidegeníthetetlenségét törvényben biztosította. » (Mályusz E.).

Az I. Rész hát teljességében a nemesség eredetének, szabadságainak, birtoklási és öröklési jogainak, etc., van szentelve. A II. Rész szabályozza a perekben követendő eljárást, amivel szerzője a perrendtartást a magyar birodalom egész területén három századnál hosszabb időre egységesítette. Ugyanitt tárgyalta a diétai végzeményeket, a királyi kiváltságleveleket s a szokásjogot is. Végül a III. Rész Szlavónia és Erdély meg a királyi városok különleges jogi viszonyaival foglalkozik. Ebben a részben foglaltatik a jobbágyságot illető jogi viszonyok taglalata is. A 30-adik cím tartalmazza ezt, az egész jövendő fejlődés szempontjából súlyos megállapítást: „A parasztot munkája bérén és jutalmán kívül ura földjéből semminemű örökjog nem illeti, mert az egész föld birtoka egyedül a földesúré. » Helyesen jegyezte meg mind Szekfü, mind Mályusz, hogy Werbőczi itt is, mint műve annyi helyén, « a nemesség posztulutumát » «tételes törvény gyanánt » « egy nagy jogrendszer integráns részét » tevő « ősidőktől meglévő tényleges állapotnak » tüntette fel.

Az adott esetben pld. a valóságban még fennállott a falvak földközössége. A faluközösségbe pedig még a földesúr is beletartozott. A faluközösségre szálltak a költözés, járványok, háborús pusztítás etc. következtében gazdájukvesztett telkek

— *deserta* —, s ez, nem a földesúr, osztotta ki őket a többi földmívelő között. Csak 1514 után indult meg e téren is rohamos változás. Oly gyors, hogy 1520-ban már maga az új helyzet értelmi szerzője, Werbőczi, vethette papírra a megdöbbentő sorokat: « A parasztok, kiknek adójából élünk, el vannak nyomva, koldussá vannak téve — *depauperati* —, ki vannak szipolyozva és sokan közülök a nyomor miatt koldulásra adják a fejüket. »

Bizony széttöredezőben volt Magyarország akár az Árpádok utolsó három s az Anjouk első évtizedében. Minthogy ezúttal nem jött új I. Károly, jószerencse, hogy Werbőczi könyve, egységes magánjogával, perrendtartásával, a nemesi közönség — diéta, megye — hatáskörének körülírásával, a köznemesség hűbéries jellegű függőségének el nem ismerésével s közjogi jellegű, csak a királytól való függőségének — azaz függetlenségének — előtérbe állításával megvédte az ország töredező egységét az ozmám korsza kszétszabdaltatásának századaiban is.

Ezt azonban 1514-ben még senki sem láthatta előre. A diéta kiküldte tizes bizottság jónak találta a Hármaskönyvet; három napos (!) « felülvizsgálat » után jónak találta a király is; a főurak-főpapok azonban mégiscsak belenéztek aztán. Elhülve láthatták, ami benne ellenük készült. Werbőczi nemcsak a parasztságot metszette le a voltaképpeni nemzetgerincről, a köznemességről, hanem megkísérelte a főpapok és főurak elméleti hátterébe szorítása árán elérni azt is, hogy a köznemesi tömeg, a *populus werbőczianus*, képviselje a szorosan vett nemzetet magát, a «nemesi nációt ». A főnemesek közbelépte ugyan még megakadályozta, hogy a Hármaskönyv becikkelyeztessék a *Corpus juris*-ba. Werbőczi azonban nem hátrált meg. Bécsben, Singrenius nyomdájában 1517-ben kinyomatta a *Tripartitum*-ot az 1514 november 19-én kelt királyi megerősítő oklevéllel együtt; aztán pedig volt rá gondja, hogy minden egyes vármegye kapjon egy példányt. « S arra azt az ország minden részében tényleg használni kezdették ». Az 1518 évi bácsi országgyűlés már elrendelte, hogy a peres ügyek a Hármaskönyv kánonja értelmében tárgyaltassanak és ítéltessenek országszerte. Hogy ennek az udvar s a körülötte csoportosuló főurak nem mondtak ellen, az a négy év alatt alaposan megváltozott viszonyokban leli magyarázatát.

1515-ben még — rákosi végzés, Zápolya és köznemesi előretörés ellenére — elég erősnek érezte magát a dinasztia és az udvari párt ahhoz, hogy végre megvalósítsa a 24 év óta ter-

vezett Habsburg—Jagelló összefogást. Ulászló Pozsonyban Zsigmond lengyel király jelenlétében megkötötte a Miksa képében megjelent gurki biboros püspökkel a nevezetes házassági szerződést, amelynek következményeképpen 11 esztendő múltával mind Magyar-, mind Csehország Habsburg uralom alá került. Szerződéskötés után a királyok Bécsbe mentek, ahol Szent István templomában a kilenc éves Lajos s a nála egy évvel idősebb Mária az agg Bakócz Tamás kezébe — akinek ez az utolsó jelentőségteljes nyilvános fellépése — letette a házassági igéretet. Egyidejűleg egy különös házasságkötést is nyélbeütött a magyar primás: összeadta Anna hercegnőt Miksa császárral. Ennek, annyi huzavona után, fontos és sürgős volt a magyar-cseh örökség végérvényes biztosítása. Maga állt be hát — fiúunokái távollétében — vénkorára vőlegénynek a 11 éves menyasszony mellé. Az ünnepély alkalmával oklevelet olvastatott fel, amelyben fiává fogadta a kis magyar királyt, még birodalmi helytartóvá is kinevezte, sőt utódjává jelölte a császári méltóságban is.

Célja a Jagellók s a magyar urak rokonszenvének biztosítása volt. A gesztus szokatlan, de nem képtelen. Az öreg császár Károly unokájától, akkor még egy merev, dermedt szellemű kamasztól, tudjuk, nem sok jót várt: Károly akkor még egészen a III. Frigyes dédunokája; francia, portugál, spanyol örökségei és élményei csak később jutottak lényében uralomra, hogy emberré tegyék. Miksa másik unokája, Ferdinánd, az aragón nagyapa kedvence, pedig messze volt tőle: Miksa nem is látta soha. A magyar ifjabb király élénk, kedves, eszes fiúcska volt; nagyanyja vére s jegyese keze révén Habsburg maga is, úgy ahogy burgund nagyanyjuk révén V. Károly s spanyol ivadékai burgundok voltak s annak is tartották magukat. A kizárólagos férfiági leszármazás alapján álló családi egységben való gondolkodás a Középkor végére még nem merevül meg végképpen: ekkor még — mint korábban igen gyakran: a legfőbb példa maguk a Karolingok — előfordulhatott, hogy nem a fiúkon át látták a családot, hanem a családon át a fiút. Miksa unokájának érezte unokája jövendőbelijét: ráfestette híres családi képére is. Sok tarka ötlete, terve közepette könnyen megfordulhatott a fejében, hogy ez a gyerek lesz az utódja, nem pedig őrültnek nyilvánított menyének mulya fiai.

Az öreg, szélütött Ulászlót mindebből csak annyi érdekelte, hogy végre biztosítottnak láthatta gyermekei jövőjét. Lajost megkoronázta a magyar nemesség s egyben pártfogásába vette

a római császár. Meghalhatott már nyugodtan. Meg is tette: 1516 március 13-án Budán jobblétre szenderült, alig tíz éves fiát Miksa és Zsigmond gyámságára, a kormányt pedig Bakócz Tamás, Brandenburgi György és Bornemisza János triumvirátusára bízván.

*

A köznemesség, a Zápolya párt igyekezett a trónváltozást a saját érdekei szempontjából kihasználni, ami nagy mértékben sikerült is. Eleinte a király gyámjai messzemenő követelésekkel léptek fel. Két császári, két lengyel tanácsost akartak látni a királyi tanácsban s e mellé rend fönntartására, adó beszedésére egy kormányzó bizottságot terveztek, amely a nemességre is kiróná az adót. Miksa még azt is felajánlotta, hogy maga veszi át Jajca védelmének gondját. A nemesség azonban kivitte, hogy Lajost a diéta nagykorúnak nyilvánítsa, melléje pedig egy 6 főpap-, 6 főúr- s 16 köznemesből álló királyi tanácsot rendelt. A kormány tényleges vitelét is maga emberére akarta bízni: azt kívánta, legyen Zápolya az ország kormányzója. Zápolya azonban nem akart eljönni Erdélyből, ahol úgyszólván uralkodott: a nemesség háta mögött hát váratlanul kiegyezett György őrgróffal s még azt is eltűrte, hogy a köznemeseket kisemmizzék a királyi tanácsból. Három év múltával, megüresedvén a nádori szék, nádornak akarták; de Erdélyt akkor sem volt hajlandó odahagyni. Így lett palatinus a « sánta » Báthori István, temesi gróf, részeges, izgága, műveletlen ember, méltó képviselője a társadalomnak, amely legmagasabb polcára emelte.

A kis király azonban — akkor még — reményekre jogosított. Sudár, széparcú, megnyerő modorú ifjúnak indult, aki hamarosan hat nyelven nehézség nélkül tudta magát kifejezni, az üléseken pedig, amelyeken elnökölt, meglepte a felnőtteket ügyes, gyors, talpraesett válaszaival. Üres óráiban szívesen játszott a lanton vagy faragott domborműveket. Nevelői, a tudós Balbi Jeromos s a neves humanista, az erdélyi Piso Jakab, Erasmus barátja, a kultúra legmélyebb kérdései iránt is fogékony tanítványra találtak benne. Amellett kedvét lelte a lovagi testgyakorlatokban is; szívesen vadászott: kutyái, solymai száma légió; még azt is tudjuk róla, hogy volt egy kedves majma.

Ez az élénk, sokfelé ágazó érdeklődés aligha formázza Lajos apját, az ugyancsak csinos, művelt, megnyerő modorú II. Ulászlót: «Dobzse Lászlót», akinek végül már minden jó volt,

minden mindegy s aki oly feltűnő egykedvűséggel hagyta, hogy tönkremenjen az ország, amelynek koronáját viselte. Lajos koraérettségében és zsenge évei szellemi-testi rugalmasságában, inkább mint apjára, távolabbi őseire látszott ütni: nagynagybátyjára, V. Lászlóra, s még inkább szépapjára, Luxemburgi Zsigmondra: megvolt benne mindkettejük éleseszűsége, gyors belátása, de hiányzott belőle az ifjú Habsburg cinizmusa, keményszívűsége, lelkiismeretlen és könyörtelen gonoszsága.

Hanem ezeknek a korai éveknek általános jó véleménye és reménykedő várakozása Lajossal szemben hamar csap át a kis híján homlokegyenest ellenkező végletbe. Egyre gyakrabban hallunk arról, hogy a tanácsüléseken figyelmetlen, szórakozott. Az ország dolga-bajával szemben mindinkább érzéketlenné válik: lényén nemtörődömség, gondolkodásán tunyaság lesz uralkodóvá; feltűnik minden jóra való restsége, lustasága. Láthatóan terhére van uralkodás, felelősség, feladat és kötelem, amit király volta ró rá. Ez a makkegészséges fiú nap mint nap délig alszik; elveri, eltarisznyázza a nap többi részét; estéi aztán gyakran nyúlnak bele késő éjszakáig tartó táncos dáridókba. « Élhetetlenség meg lustaság » jellemzi uralkodását, mondja az olasz Burgio; a Zágrábi Krónika pedig: *Regnavit et Iste in summo otio.*

E magatartás magyarázatánál történetírásunk gyakran alkalmaz egy már szinte közhellyé kopott matricát: mint V. László, úgy II. Lajos mögött is felbukkan éppen a kamaszosodás sorsdöntő éveiben a rosszra vezető idősebb rokon baljóslatú alakja. László esetében a Czillei Ulriké, Lajos esetében a Brandenburgi Györgyé. Nem kívánjuk kissebbíteni a több mint kedvezőtlen hatást, amit ez a durva, kocsis arcú, erkölcstelen és lelkiismeretlen, még külső magatartását tekintve is minden morális skrupulus híjával szűkölködő, semmirekellő ember a magyar udvarban s ifjú unokaöccse, a király, környezetében gyakorolt. A Hunyadi-örökség kézrekerítésének üzelmei kapcsán volt alkalmunk megismerni Brandenburgi Györgyöt. Mikor aztán ifjú ura és neveltje képében a császárválasztáson megjelenik 3000 forint évdíjon adja el Lajos, mint cseh király, szavazatát V. Károlynak, holott megbízatása már eleve úgy szólt, hogy ura voksát Károly jelöltsége érdekében használja fel. Léhaságáról, felelőtlenségéről, asztalnál-ágyban való mértéktelenségéről is felemlíthetnénk egyet s mást. Mégis — azt hisszük — ahogy László esetében a Czillei, úgy Lajos esetében sem írhatunk minden balra való fejlődést az ifjú jellemképében

a rossz rokon megrontó hatásának számlájára. A nemtörődöm, tunya, léha s nem ritkán a cinizmus határát súroló magatartás, úgy tetszik, a különben oly élénk, mozgékony, tetterős Luxemburgok örökségének a *másik* oldala. V. László például, aki koraérett éleseszűségében olyannyira formázta nagyapját, Zsigmond királyt, lénye *másik* oldalának megnyilvánulásaiban viszont Zsigmond bátyjára, Vencel császárra ütött. Vencel tunyasága, inerciája, feltűnő erélytelensége szinte előképévé teszi ezt a Luxemburgit II. Ulászlónak, testvéröccse dédunokájának; jellemvonásai — ha korlátozottabb, kevésbé kizárólagos mértékben is — újra megnyilvánulnak V. László és II. Lajos lényének azon negatív vonásaiban, amelyekre rámutattunk. Valóban szerencsétlenség aztán egy *ilyen* örökséggel megvert fiatalember számára, ha éppen kamaszkora éveiben egy eszes, önző, rosszindulatú nagybácsi hat rá — s ez a László esete, — vagy egy csak maga-előnyét kereső, alacsony lelkületű himpellér, aki azonban szintén rokon, — mint a II. Lajos esetében.

Még csak 15 éves Lajos akkor, midőn a Jagelló—Habsburg házassági szerződés értelmében V. Károly császár testvérhúga, Mária, Magyarországra jön, királynévá koronáztatik s egy havi jegyesség múltán egybekel a nála egy évvel fiatalabb királlyal. Ez az a pillanat Lajos életében, amelyben adva lehetne egy teljes újrakezdés, jobb útra térés lehetősége. Mária — aki kicsi volt, majdnem törpe, mint az ekorszakbeli Habsburgok általában, szép se igen volt, a világos pillantású és részrehajlatlan Burgio még szellemi képességeiről sincs valami jó véleménynyel, — megnyerte ezt a szép, kedves, álmatag fiatalembert, aki aztán mindvégig rendíthetetlen hűséggel ragaszkodott hozzá. Mária nemcsak idősebb volt Lajosnál, sokoldalúbb nevelést is kapott, többet is látott, tapasztalt nála. Burgundia szülötte volt, az akkori Európa egyik legszínesebb, legműveltebb országáé, egy nagyon tudatos, nagyon szabad, ha nem éppen szabados, maga szerepével-értékével nagyon is tisztában lévő társadalom körében szerezte első benyomásait, — apa, anya nélkül, apai nagynénje, Ausztriai Margit, tutélája alatt. Mikor aztán visszakerült oda, özvegysége hosszú évtizedei alatt ott a «flandriai szabadosság» jegyében élt — egy szép cseh ifjú, a brixeni püspök meg, talán, mások karjaiban. A fiatal özvegy útja szülővárosa, Brüsszel, felöl Bécsen, Bécsújhelyen, Innsbruckon át vezetett, ahol gyermekkorában még Miksa császár, nagyatyja, « hóbortos udvara » állt. Benne azonban a növendék lányka — ha más irányban is, mint a Németalföldön — ugyan-

csak sokat látott és tanulhatott. Az öreg Miksa környezete kedvező volt — többek között — humanista tanulmányok s művészeti benyomások számára. Tizenharmadféléves volt, mikor osztrák nagyapja meghalt s azután spanyol testvérbátyja megint csak egészen más természetű és hangulatú udvarában hajadonná serdült. Onnan jött Budára, — Lajos testvérnénje, Anna viszont Bécsbe ment, hogy ennek a spayol Ferdinándnak feleségévé legyen.

Mária hát megnyerte Lajost, szellemi érdeklődéseit is megosztotta vele, az uralkodás tudatosságában is osztályos társa lőn, egyebekben azonban inkább ártalmára, mint hasznára volt.

Mária Magyarországon kezdettől végig idegen maradt: csaknem ellenségesnek nevezhető magatartást foglalt el férje magyarjaival szemben. Ugyanakkor rokonainak, hasonszőrűinek érezte a magyar udvar németjeit, annak a népnek fiait, amelyhez — burgundi születés és spanyol hatások ellenére — maga is tartozott, kezdetben talán csak ösztönösen, később fokozódó s végül már teljes tudatossággal. Udvara németjei s hamarosan az országban lakó többi német is természetes szövetségesüket látták a királynéban s nem is csalódtak benne. Brandenburgi György kezdettől fogva mindent megtett, hogy Mária kegyeibe férkőzzék. A királyné, német frajlái, a német lovagok, Del Borgo, Mária bátyjának császári követe a magyar udvarban, rövid időn belül *egy* párttá zárkóztak össze a királyné mögött, párttá, mely ugyan kezdetben alig jelentett többet egy tánc- meg egyéb ünnepélyeket, sólymászatot, vadászkirándulásokat rendező társaságnál, amelynek azonban hamarosan politikai arcéle is támadt, amit nagyon sajátságosan színezett és árnyalt a vallásos elem.

A királyt táncba vinnie már Györgynek is könnyű volt. Még könnyebb volt ez természetesen Máriának s Lajos szívesen járt kedvére mindenben: egy szép sólyom kedvéért, amit mind a ketten szerettek volna megszerezni, 60 ezer forintos terhet vett magára; előszeretettel vett részt minden vidám és henye időtöltésben, amivel ifjú királynéja és németjei körülvették, amivel egyre távolabb s távolabb került országos gondjaitól, de magyarjai szívétől is, holott — végre is — ezeknek köszönhette a maga és udvara kiemelt, előjogos, kényelmes életét.

Az említettük «vallásos elemmel» is vajmi sajátságosan állt a dolog. Márián neveltetése hagyott valami vallásos mázt, de szíve mélyén aligha volt vallásos ember. Tizennyolc éves korából, 1523 június 7-ikéről fennmaradt egy levele, amit

Brandenburgi György fivérének, Albert őrgrófnak írt. A könnyed viccelődés, mely belőle kicsap, mintha valami álorcát libbentene félre e « flandriai lány » vallásossága elől.

« Édes gonosz bátyám, — írja a királyné, — úgy látszik, hogy ti *ájtatos* húgotokról egészen megfeledkeztetek, mert régóta nem írtatok nekem. Én azonban *ájtatos* imádságomban nem feledkeztem meg rólatok: mindennap imádkoztam értetek, hogy Isten olyan *ájtatossá* tegyen titeket, mint amilyen én vagyok. Kérlek, írjátok meg nekem, vajjon imádságomnak volt-e foganatja vagy sem? Ha az nem segített volna rajtatok, egy-két fillérért szívesen áruba bocsátok néktek *ájtatosságot,* mert én ezzel túlontúl bővelkedem. Szívesen írnék többet, de testvéretek, György őrgróf kertjébe kell sietnem ebédre, a levélvivő hírnök pedig tovább nem várakozhatik... Maradok *ájtatos* húgotok Mária. »

A levél magáért beszél s még sem mond ellen Mária s környezete « vallásossága » egyéb megnyilvánulásainak. György például, a léha sehonnai, minden jel szerint bensőséges levélbeli kapcsolatot tartott fenn — Luther Mártonnal. A fiatal nacionalizmusok virágkorában ezeket az embereket talán vallásos nyugtalanság is, de mindenesetre erős nemzeti érzés sodorta a németség nagy apostolához. Máriát nem különben. Bátyja, a császár előtt mentegetőzik, hogy ő arról, ha Luther egyik munkáját neki ajánlja, nem tehet, viszont nehéz föltételeznünk, hogy Luther éppen Máriát kereste volna ki dedikációja számára, ha semmi alapja sincsen arra, hogy éppen neki ajánlja írását. Vagy tizennégy hónappal a fenti levél kelte után, a királyné egyik papja az udvar előtt prédikálván, pellengérre állította a pápát és bíborosait. A pápai követ — akiről még gyakran lesz szó — panaszt emelt a királyi pár előtt s ígéretet kapott, hogy Mária elbocsátja papját, sőt vizsgálatot rendel el ellene. Bizalmas körben azonban a királyné oda nyilatkozott, hogy papját el nem ejti, ügyében vizsgálatot sem tűr el. Hanem a köznemesek, híre menvén a királyné szavainak, nagy számban s alig fékezett dühvel a királyi pár elé rohantak s megfenyegették őket, hogy «jelenlétükben vágják darabokra» azt, «aki a katolikus hit és az apostoli szék ellen mer szólani.» A királyné megriadt s elküldte papját. Az incidenst egész jelentőségében a nuncius kommentárja világítja meg. A királyné « a luteránusokat — úgymond — nem azért pártolja, mert luteránusok, hanem mert... németek. » Mint ahogy a magyar köznemesek is legelsősorban azért rontanak neki *ilyen* bőszült haraggal a luteris-

táknak, mert azok németek. Tudván tudják, hogy Sopron, Pozsony, Szeben, Bártfa, a bányavárosok polgárságának nagy része, talán többsége, luterista már — s ezek a városok mind németek, legalább is német többségűek.

S így tudják azt is, hogy a luterizmus terjedése körükben, az udvarban s az ország egyéb részeiben a mindenütt jelenvaló német hatás és befolyás egyik formája. Mikor Róbert Károly vétót mondott Bécs s a többi német város kereskedelmi befolyásának s I. Lajos hatalmas országa praeponderabilis ellensúlyt képezett Habsburg meg Luxemburg törekvéseivel szemben, — akkor természetesen más volt a helyzet. Még Zsigmond alatt is fennállt az egyensúly, hiszen ő — a cseh-német Arlon — éppen a németekkel szemben támaszkodott magyarjaira meg magyar királysága anyagi s hadi erejére. Hanem Albert, az első magyar Habsburg király, trónrakerülésével ez az egyensúly megdőlt, s midőn III. Frigyes császár lett a gyermek V. László gyámja, a helyzet tovább rosszabbodott. László halála után Frigyes magának követelte a magyar trónt. A korona úgyis nála volt. Mátyás, ha győztes háborúja végén, 1464-ben, vissza is kapta tőle a koronát, kénytelen volt beleegyezni, hogy a magyar királyi címet Frigyes tovább is viselje, sőt elismerni örökösödési jogát a magyar trónra. « Magyarország királyainak címét bitorolja — mondotta róla a helyzet helyes ismeretében s mégis tehetetlen dühvel Báthori István, az országbíró, ez esetben Mátyás véleményének s magatartásának hű szócsöve — pedig nincs több hatalma fölötte, mint a római árnyék-birodalom fölött. »

Mátyás megkísérelte hát, hogy megtörje: s elvette tőle fővárosát, Bécset s örökös tartományai egy részét, — s mégis, midőn elhagyta nagyszerű várpalotáját, Budát, hogy egy bécsi német polgárházba menjen élni és meghalni, nem ő maga volt-e az, aki kaput tárt a német befolyásnak, sőt maga is megpróbált németek királyává lenni? Halála után Frigyes fia — láttuk — megújította az örökösödési szerződést s Mária meddősége bizonyossá válásával a Habsburgok magyar trónöröklése egyre inkább formát öltött.

Ám ez még csak a világpolitika legfelső szintje. S nem is itt ólálkodott a legnagyobb veszély. Lajos most lépett be első fiatalságába, egészséges volt, még hosszú évtizedek várhattak volna rá. A nagyobb veszély valóban a luterizmus köntösében jelentkezett. A német királyné, a német városok, az udvar német fő-

urai mindmegannyi előretólt őrsévé váltak egy hallatlan erejű német propagandának, amely mellett — éppen a szorosan vett vallási-egyházi téren — oly sok szólt, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a mozgalomnak a szimoniákus, fényűző és korrupt papságot — elsősorban a felső klérust — érintő követelményeiben igaza van.

Hanem a bányavárosok nemcsak a luterista befolyásnak szolgáltatódtak ki, hanem belekerültek az akkori legnagyobb pénzügyi érdekeltség hatókörébe is. Az ágostai Fugger-ház rátette kezét a magyarországi rézre.

Ahogy a vallásosság, úgy itt, a kereskedelem terén is egymásbaömlöttek, hogy egymást támogassák, eredetükben vajmi különböző szférákhoz tartozó törekvések. A Fugger-ház — a Felfedezések megnyitotta nyugati orientációját megelőző években — egész határozottan keletre tört, érdekeltségeit — részben legalább — a magyar Felvidék németlakta városaiban építette ki. Ezzel máris jeleztük két törekvés egymás-kiegészítő munkáját és hatását: a német Fugger átvette kitermelés céljából a magyar rezet s tette ezt azokban a bányavárosokban, melyek lakossága német volt s így a Fuggerekben nemcsak a kizsákmányoló nagykapitalistát, hanem a maga *lingua theutonica*-jának képviselőit is látta. Akárcsak — s ehol a harmadik szféra is — azokban a nyugati prédikátorokban, akik a huszas évek kezdetétől egyre fokozódó mértékben hirdették számára a Luther tanát — a Luther nyelvén: az ő nyelvükön.

A Fugger-ház éles szemmel ismerte fel — már a 15. század végén — a német politika, kultúra és népi erő Magyarországot illető tendenciáját s kereste azt a pontot, ahol lábát a magyar kereskedelmi életben megvethesse.

A felsőmagyarországi polgári: iparos eredetű, de hamarosan az «előkelők» sorába lépő Thurzó János kölcsönözte annakidején II. Ulászlónak a Beatrix számára kártérítésül fizetendő 200 ezer forint-ot: rövid időn belül körmöci kamaragróf lett hát s egyben zálogul bírta a 7 bányavárost is. 1497-ben fiához, Györgyhöz, a Fuggerek nőül adták Ulrich Fugger lányát, Annát: innen kezdve a legszorosabb érdekszövetség állott fenn a két család közt. A Jánossal kötött három szerződés (1495, 1499, 1503) lehetővé tette Jakob Fugger számára, hogy selyem- s gyapjú- meg tengerentúli cikkekkel való kereskedését legalább részben felcserélje a váltó-üzlettel meg a bányászattal. Az 1503 évi szerződés a vállalat központját Besztercebányában jelölte ki. Innen szállíttatott a magyar réz: már 1495 és 1503 közt 190 ezer

mázsa került piacra, amiből Fugger 133, Thurzó 56 ezer mázsát termelt ki — Krakkón át Oroszország, Zsolnán, Tessenen át Antwerpen, Bécsen és Tirolon át részben Velence, részben Nürnberg, Budán át megint Velence, Rózsahegyen és Krakkón át pedig Danzig irányába, ahol egy részét a tengerentúli kereslet vette át. Most nyert csak igazán aktualitást Aeneas Sylvius Piccolomini már vagy hetven esztendeje papírra vetett keserű kérdése: « Mi bánthatná jobban Pannónia népeit, mint az, hogy országukban németek kereskednek s kivisznek onnan minden aranyat? »

Thurzó János 1508-ban meghalt, de fiai: György és Elek, hamarosan örökölték méltóságát: 1509-től 1520-ig viselték a körmöci kamaragróf tisztjét; Elek aztán 1522-ben királyi kincstartó lett. Azaz: a fivérek mindvégig igen hathatósan támaszthatták alá s biztosíthatták a magyar hatóság oldaláról is német rokonaik kereskedelmi sakkhúzásait. Az óriási vállalkozás, a belőle háramló haszon s az egésznek a magyarság érdekeit mindinkább sértő tendenciája természetesen nem maradhatott titokban az ország közvéleménye előtt.

Már 1524-ben a Fuggerek ellen fordult a pesti diéta. Egy év múltán a királyi tanács sem tehet egyebet, mint hogy — a nemesi közvélemény nyomásának engedve — börtönbe veti a Fuggerek budai « faktor »-át, Johannes Alber-t. Egyidejűleg elkoboztatja az ágostai üzletház budai vagyontárgyait s egyben foglalást mondat ki a besztercebányai Fugger-bérletben lévő műhelyekre és bányákra. Nem sokkal később a ház 200 ezer arany lefizetésére ítéltetik s egyben kimondják rá rézbányászati jogosítványa visszavonását is. Alber — megint szabadlábon — kötelezi magát a 200 ezer arany lefizetésére, ami azonban a háznak sehogyan sincsen ínyére. Jakob Fugger már előbb Lajos nagybátyja, Zsigmond lengyel királyhoz és — Zápolyai Jánoshoz fordult, akik érdekében valóban közbe is léptek. Most lóhalálában ír VII. Kelemennek, V. Károlynak, Ferdinánd főhercegnek, a német *Reichs-Regiment*-nek: levelezése föltárja a hatalmas érdekhálózatot, amelynek pénzügyi vezénylete — jelentős hányadában — az ő kezében van. A ház kára igen nagy: Jakob 535.296 új forintban állapítja meg. Anton Fugger már-már vissza akar vonulni Magyarországról. Ekkor azonban — függvényeként országos változásnak: a pártok átcsoportosulásának, amiről később lesz szó, — fordulat következik be: II. Lajos s Anton Fugger új szerződést köt Budán. A Fugger-ház 25 ezer forintért (!) 15 évre újra megkapja a besztercebányai bányavál-

lalatot s 50 ezer forintot kölcsönöz a királynak. A 200 ezer aranyról nem beszélnek. Viszont a besztercebányai magyar réz ezzel újra s teljes egészében Fugger-kézbe kerül.

Az új — Magyarországra még az előzőeknél is kedvezőtlenebb — szerződés nagyrészt a Fuggerek a bányavárosokból való kitiltásának következménye. Ott u. i. nagy nehézségek álltak elő, aminek legfőbb oka az volt, hogy a munkásokat most már nem a Fuggerek hozta jó nyugati (rajnai forint), hanem a Jagellók rossz s egyre romló magyar pénzével fizették. A munkások — nagy többségükben luteristák, akik Luthert s mozgalmát *(ekkor még)* bízvást a maguk oldalán állónak képzelhették — béremelést követelnek s hogy meg nem kapják, fegyverrel rontanak tisztviselőikre.

Ekkor Werbőczi István, Magyarország nádora, személyesen ment a bányavárosokba s ott törvényt ült azzal a határozott szándékkal, hogy nemcsak a lázadást fogja elfojtani, hanem az ott burjánzó német eretnekséget is kiírtja. A nagy jogász — jóllehet teljesítette a munkások jogos követelményeinek legnagyobb részét — igen keményen ítélt: a lázadás főkolomposaira halálos büntetést szabott s azokon, akiket ezek közül elért, azt könyörtelenül végre is hajtatta. A mozgalomban résztvett nagy tömegnek azonban megkegyelmezett.

Eljárása — ugyanúgy mint a nemesek idéztük szilaj fellépése a királyné előtt s az országgyűlések határozatai, melyek a luteristákat előbb fő- és jószágvesztésre, később egyenesen máglyahalálra ítélik — megbizonyítja, hogy a magyarság felismerte a veszélyt. Szerencsétlensége volt, hogy nem számíthatott királyára, aki végre is sem származásában, sem kultúrájában nem volt német (anyja francia volt, apja lengyel; műveltsége latín hangsúlyú humanista kultúra), sem pedig érdekei nem kívánták, hogy a németek, felesége rokonai, malmára hajtsa a vizet.

Nehéz elképzelni, hogy éppen e rokonok egyikének, sógorának, Ferdinándnak ezidőbeli üzelmei rejtve maradhattak előtte.

Ferdinánd — minden jel erre vall — Habsburg szívének közmondásos türelmességével, de ugyancsak közmondásos mohóságával várt a pillanatra, amelyben déd- és nagyatyja a Jagelló örökségre vonatkozó szerződéseinek érvényt szerezhet. Bizonyára számított a magyar királyi pár gyermektelenségére. Feltűnő, hogy a számos gyermekkel övezett I. Albert lánya s

I. Rudolf unokája urának, III. Endrének — akinek első feleségétől volt gyermeke — nem szült utódot — s az Árpádok kihalnak. Gondolkodóba ejt, hogy a hat gyermekes Kasztiliai Johanna lánya, a tizenöt gyermekes I. Ferdinánd s a tizenegy gyermekes Portugáliai Katalin nővére ifjú és szeretett férje mellett gyermektelen marad — s a Jagellók kihalnak, amivel Magyar- meg Csehország Habsburg-birtokká lesz. Máriát — mindazonáltal — adatok hiányában megvádolnunk nincs jogunk. Ferdinándnak pedig még húga meddősége esetén is — minden emberi számítás szerint — jó soká kell várakoznia sógora örökségére: Lajos, ha megél, még negyven esztendő múltával sem lesz hatvan éves. Más módszerhez kell folyamodnia tehát.

Minden tájékozott megfigyelő rámutat a magyarok általános és engesztelhetetlen németgyűlöletére. A magyarokkal hát — ha mégoly elégedetlenek is Lajos uralmával — nincs mit kezdenie. Hanem — ott vannak a horvátok.

Ezek kicsiny országa természetszerűleg sokkal érzékenyebben észlelte a maga bőrén a két hataloméhes nagy agglomeráció — a német meg a török — nyomását, mint a nála sokszorta nagyobb Magyarország. Közelebb is volt a veszély gyúpontjaihoz. Mint határozott történeti és kultúrai profillal bíró nép az újkori nacionalizmus évtizedeiben egyre kevésbé volt ínyére a magyar királynak alávetett, a magyarság mögött — igen széleskörű autonómiái ellenére — mégiscsak másodrendű szerep, amire immáron több, mint négyszáz éve korlátozva volt. Mindamellett — akár félévezreddel később — a 16. század huszas éveiben sem jutott el önálló állama posztulátumának világos megfogalmazásához, hanem mindössze impériumot cserélt . . . volna, ha rezgelődéseit az 1526-ban bekövetkező fordulat egy csapásra fölöslegessé nem teszi.

Joggal tartván attól, hogy a magyar király megvédeni — nemhogy őket, magát se — fogja tudni, szinte egyszerre kezdtek el kacérkodni Ferdinánddal meg a Nagy Törökkel. Nyilván övék a kezdeményezés, aminek folyományaképen Ferdinánd már 1523-ban sógorához fordult s arra kérte, mondjon le javára Horvátországról. Indítványát a magyar királyi tanács visszavetette, mire Ferdinánd megint más módszerhez nyúlt.

Néhány horvát nagyurat — Zrínyi Miklóst, a szigeti hős apját, Kobasics Jánost, Korbáviai Jánost — a maga szolgálatába fogadott, másoknak zsoldot fizetett, egyben számos horvát várra kiterjesztette fennhatóságát, sőt arra is kész volt, hogy

a török birtokba vette horvát végvárak visszaszerzésére kísérletet tegyen. A Bécsben 1522-ben voltaképpen Magyarország megsegítésére megajánlott 3000 német katonát is ő kapta meg s használta fel horvátországi végvárai védelmére.

Az említett Korbáviai János magatartása egyszerűen a magyargyűlölő nem-magyaré, amennyiben azon munkálkodik, hogy a *lingua hungaricalis ne duraret in partibus croaticis.* Ez űzi Ferdinánd táborába. Sokkal érdekesebb, komplexebb s jellemzőbb a helyzetre a Frangepán Kristófé. Ez a vitéz katona és kitűnő vezér előbb császári zsoldban harcol szülővárosa, Velence ellen. Foglyul esik, de fogságából megszökik, hogy aztán horvát hazájában — francia sugallatra — a törökkel lépjen egyességre s egyesült horvát—török csapatok élén törjön Stájerországra. Újra foglyul esvén, most Ferdinánd kísérli meg, hogy megnyerje a maga számára. De nem válik exponensévé érdekeinek. Ellenkezőleg: végre saját királya szolgálatában még éppen jókor érkezik, hogy — Keglevich Péterrel együtt — felmentse a török veszélyeztette Jajcát, a magyar Archiregnum egyik legdélibb végvárát. Tekintélye megnő; benne látják a jövendő bánt, Horvátország voltaképpeni vezérét — a magyar király oldalán s a keresztény érdekek védelmében. Sajnos, indulata elragadja: a királyi tanácsban felképeli a primást, aki viszont belekapott a szakállába. Szalkai, az érsek, kapzsi, korrupt, hatalom-megszállotta, ledér nagypap, a fenyítést ugyan a legnagyobb mértékben megérdemelte, de nem ebben a kamaszok közt szokásos formában: Frangepán lehetetlenné tette magát. Bánná Batthyány Ferenc lesz. Frangepán azonban továbbra is nagy szerepet játszik: az 1526 évi hadjáratban négyezer lovasával készül résztvenni, — nem az ő hibája, hogy a magyarok nem várták be és nélküle ütköztek meg.

Frangepán Kristóf pályája mintegy középen helyezkedik el két szélsőséges horvát magatartás között: kileng ugyan német felé, török felé is, végül mégis királya hűségében állapodna meg, ha ki nem bukik a bánságból.

Most átmenetileg ő is a Magyarországtól való elszakadás hívének mutatkozik, amivel visszaleng a török felé: horvát testvérei is azzal fenyegetőznek, hogy — ha magyar, német meg nem védi őket — alávetik magukat a töröknek. Meg is hívták 1526 január 25-én tartandó gyűlésükre a szultán ügyvivőit, hogy velük megegyezzenek. Lajos bánját küldte oda, hogy képviselje érdekeit. Batthyány azonban azt felelte, ha nem kap azonnal

harmadfél ezer forintot, nem mozdul. Így a központi hatalom Kőrösön nem volt jelen, de a török se jött el. A mindkét részről cserbenhagyott horvát rendek erre Ferdinándhoz fordultak, aki ajánlkozásukat természetesen a legnagyobb örömmel fogadta el.

Holott kár volt mind horvát, mind magyar részről éppen Horvátország: a délvidék védelmének ügyét ily lazán kezelni, minthogy a magyar Archiregnum — bár Mátyás halála óta sokat veszítve területben, — hatalomban és tekintélyben, még megvolt s kellőképpen megszervezve ütőképes ellenfél lehetett volna a török ellenében.

Az 1500-ban Velencében összeállított lajstrom szerint, Magyarország a hatalmak sorában még mindig az ötödik helyen áll: csak a pápa, a császár, a francia és a spanyol király előzi meg. 1501-ben Ragúza még kétségkívül a magyar Archiregnumhoz tartozik. A velencei Marino Sanuto még mind Moldvát, mind a Havasalföldet « Magyarország tartozékaként » említi. Az 1503 augusztus 20-ikán kötött magyar-török béke szerint Jajca, Nándor, Szörény, Zrebernik, Szabács még magyar kézen van: a Zsigmond által épített s a két Hunyadi által kiépített délvidéki hármas védőövezet még teljes egészében áll: Scardona, Zrebernik és Knin az u. n. Belső-Dalmáciában, velök Jajca, most külön bánság székhelye; a Száva—Duna mentében a voltaképpeni fő védővonal: Szabács, Zimony, Nándorfehérvár, a török Szendrő körüli Mátyás építette magyar erődök, s lejjebb, Keletnek: Pete, Orsova és Szörény; a Duna—Dráva mentében pedig a harmadik, a belső lánc: Ujlak, Titel s kettejük közt az erős Pétervárad. Segna (Zengg) az Archiregnum legfontosabb tengeri kikötője: 1499-ben Lónyay Menyhért mentette meg Magyarország számára. Még bolgár földön is vannak várak és falvak, melyek a magyar királyt uralják: Bodonyt (Viddint), I. Lajos egykori bolgár bánsága fővárát, pedig 1502-ben vette vissza Szentgyörgyi Péter.

Ezzel a hol foszló-rongyolódó, hol még hellyel-közzel védekezésre, sőt térfoglalásra is képes, még mindig a realitás részét tevő «imperium»-mal szemben áll a köznemesség egész tömegének felfogása. A magyar birodalom — középkori nevével: az Archiregnum, a Regnorum Regina — mindig néhány tudatos vezető s nem a nagy tömeg dolga volt. Hódító útjain Mátyást nemesei fogcsikorgatva követték, mint ahogy építkezéseit, kulturális erőfeszítéseit sem értették meg. Csak halálával — kitűnvén a belső s a külső helyzet oly rövid idő alatt szinte hihetet-

len leromlása — öltött formát köztük a « nemzeti királyság » követelménye, aminek a rákosi végzés létrejöttét, Zápolya semmiképp meg nem érdemelt nimbuszát köszönhette. Ez a nagy nemesi tömeg semmit sem akar tudni az Archiregnum-ról, annak nagy feladatairól és nagy felelősségéről; nemcsak: nem is tud róla semmit. A köznemesnek «a magyar dicsőségről», amit most Mátyás emlékéhez köt, bizonyára van valami homályos képe, de ettől eltekintve szinte bámulatra keltő, hogyan kallódhatott el olyan rövid idő lefolyása alatt az egész nemességben az a politikai gondolat, amely a magyar külpolitikának talán már Szent László és Kálmán, de biztosan III. Béla, II. Endre és IV. Béla óta formát, keretet és tartalmat adott. A magyar Archiregnum hivatásának gondolata a Jagelló korban talán kizárólag azokban él még, akik érte életüket adják, miközben egy-egy végvárat utolsó emberig vagy — legalább — minden remény tűntéig valami hősi megszállottság kétségbeesésével védelmeznek. Velök — meghal ez is. A köznemesség pedig hömpölyögve árad idejét múlta, tumultuózus, egyre provinciálisabb és bárdolatlanabb benyomást keltő országgyűléseire, amelyek a Mátyás kora rendezett diétái után szörnyű visszaesés egy primitív, monstruózus, tömeges fegyveres felvonulás nívójára. Rajtuk hét, tíz, tizennégyezer ember jelenik meg, gyakran további fegyveres kísérők társaságában. Mik lehettek ezek a rákosi egybegyülekezések! — ahol kardcsörtető csoportok áramlottak fel s alá, jelszavaikat ordítozva, egy-egy még nagyobb hangú uszályához csatlakozva, itt-ott összetömörülve, hogy meghallgassanak valamely «vezérszónokot», egy-egy nagyurat, főpapot, vagy azt, akit a maguk köréből valónak gondolnak, Werbőczit, esetleg a királyt. Amit mondanak, tesznek, amit esetleg elérnek, az úgyszólván értelemtelen.

Kis belátással ugyanis megvilágosodhatna a szemükben, hogy a kisebbség — a nagyurak, maga a király — a tömeg nyomásának ugyan minden egyes esetben engedni fog, de ahogy a gyűlés eloszlik, azt fogja tenni, amit jónak lát, hiszen a szervezett hatalom az ő kezében van — s ez nem is lehet másként.

A hozott törvényeket senki ki nem hirdeti, be nem tartja s be sem is tartatja; egyes esetben nem is köteleznek mást, mint azt, aki hozta: jelen volt, mikor hozták; vagy azt, akit sikerül, kint a megyékben, úgy sarokba szorítani, hogy felesküdjék rájuk. Ezek a tömegek persze nagyok abban, hogy minden felelősséget, az egyre nehezülő helyzet minden ódiumát az urakra meg a királyra, minden terhet — nemcsak a pénzbelit,

hanem hovatovább a honvédelemét is — a « nyomorult adózó nép » vállára hárítsanak s maguk tovább csalják-ámítsák önmagukat s környezetüket egy jövendő « nemzeti királyság » irreális karrikatúrává sorvadt ködképével.

S mintha az volna a szándék, hogy még tovább torzuljon a helyzet önmaga önkéntelen humora irányába, ez a nagypipájú, kevés dohányú köznemes tömeg oly királyjelöltet talál magának, akiben vágyálmaiból éppen semmi sem testesül meg.

*

Dózsa György legyőzője éppen az ellentéte egy « népi királynak ». Magát mindennemű küzdelemtől távoltartó, legjobb férfiévei delén valóban meglepő mértékben semleges, színtelen ember, akin ha múlna, nem lenne bizony jelöltje senkinek sem. Jellemző módon már 1511-ben kikereste magának az ország főméltóságai közül az erdélyi vajdáját. Oda behúzódott, aligalig tudni, mit csinál ott. Nyilván fejedelmi vagy csaknem fejedelmi kormányformát alakított ki a maga számára, országlását a központi hatalom nem akarja, ha akarná, se tudná megzavarni, megbontani. 1514-ben, mikor szorult a kapca: a parasztok már Kolozsvár alatt álltak, kijött Erdélyből, Dózsát elpáholta, ki is végeztette, de aztán csak visszament megint. Mikor nádorrá akarták tenni, nem vállalta el. Többször szó volt arról is, hogy kormányzóvá választják — Lajos zsenge kora indokolta volna ezt a megoldást, — de ennek is kitért, legalább is semmit e terv érdekében nem tett. A jó bocskorosok jövendő királya amellett az ország leggazdagabb főura, akinek — s inkább, mint másnak — még arra is alkalma volt, hogy megbizonyítsa, milyen abszolút mértékben hiányzik belőle minden szociális érzék. Különben a magyar jobbágyság oly írtózatos mértékű megnyomorítását — ő, a győztes vezér — nem tűrte volna el.

Hogy ezek — a nemesi tömeg s a távoli, népnek-nemzetnek háttal élő nagyúr — két külön malomban őrölnek, — nyilvánvaló.

A távoli nagyurat mégis könnyebb megérteni, mint a handabandázó, nagyhangú tömeget. Mi az, amit a nemesség voltaképp akar? Igen: nemzeti királyságot. De nem gondolja meg, hogy annak — mikor egyetlenegyszer az Árpádok kihalta óta megvalósult — nagyon komoly szociális programja volt: a paraszt — ahogy rámutattunk — a legjobb úton volt egy szabad bérletekkel, örökjoggal, kereskedelmi autonómiákkal rendel-

kező agrárpolgárság, a nemesség pedig az arányos közteherválallás, azaz ugyancsak a polgárosodás irányában. Mátyás halála óta azonban a reprimitivizálódás — láttuk — ebben az irányban is megindult. A 20-as évek elejéig ijesztő méreteket öltött. Van egy jó magyar szó, aminek nem tudjuk van-e irodalmi polgárjoga, a helyzetre mégis annyira ráillik, hogy ideiktatjuk: A nemesség elkanászodott. Ennek a folyamatnak pedig van egy nagyon is látható példája: az öltözék átalakulása. Ha az ember a korábbi magyar Középkor emlékein vizsgálja a magyarság ruházkodását — bármelyik társadalmi osztályét — aligha fog kitérhetni az összbenyomás elől: ezek, királytól parasztig, már akár magyaros, akár nyugati módra öltözködnek, mértéktartók, a maguk egyszerű és férfias módján elegánsak voltak. A Bécsi Képes Krónika a maga 139 illusztrációjával a 14. századi Magyarország hasonlíthatatlan értékű és dokumentációs erejű divatkönyve *is*. Aki végiglapozza, megismerheti belőle, milyen volt Nagy Lajos magyarja? milyen köntöst viselt? s hogyan viselte magát ebben a viseletben? Mindaz, amit lát, meggyőzheti afelől, hogy az akkori magyar a szó legjobb értelmében « európai » volt, akkor is, ha történetesen kún köntöst öltött, ősmagyar vagy tatár lovasokat akart a maga környezetében megjeleníteni.

Azóta rendkívüli változás következett be. Mátyás idejéből még csak ismerünk «elegáns», — lényegében, nem külső díszítésében — európai magyar öltözéket. Ilyen az a gyönyörű meggypiros dolmány, amely a Mátyás királyé volt, vagy az ennek stílusát utánzó zöld-fehér-virágos köntös, amely Oláh Miklós, az érsek, tulajdonát képezte. Hanem aztán hamarosan végeszakadt ennek, a szó egy magas értelmében «szép» és «elegáns» divatnak.

Helyette mindenben valami bárdolatlan túlzás válik uralkodóvá. A túlzott szakáll- és bajuszviseletben, a harsogó, feltűnő színek kiválogatásában, olyan kaftánokban vagy kaftán módjára bokáig-sarkig érő mentékben, amikben alig lehet lépni, szörnyű, széles fringiákkal, amiken, ha ki lépett, könnyűszerrel keresztül botolhat, s hihetetlen «fejékekkel», amikről hordozójuk alakja felénél hosszabb strucctollak függenek alá.

Persze ez inkább a főúr ruhája, az átlag nemesé nem ilyen cifra, de nem kevésbé elképesztő, inpraktikus és antieurópeus. A győri antiphonale ábrázolásai közt öröklődött reánk néhány alak rajza, akik viszont — ha nem is épp bocskoros nemesek — semmiesetre sem tartoznak az u. n. «előkelők»-höz. Rőfös baj-

szú vagy bajszos-szakállas széles, szalonnás arcuk — nem úgy, mint a Bécsi Képes Krónika a nagyító alatt megdöbbentő szépségében kibontakozó «portrésorozata» — bizony nem sok szellemet tükröztet. S ez arcokhoz minő fövegek! A nagy tollbokrétájú kucsmák még hagyján; ám az egyik ábrázolt hegyes bohócsipkát visel — tollas ez is, csak a csörgő hiányzik még róla, — a másik meg némileg a karrikatúra irányába torzuló török turbánt. A nagy ellenség keleti köntöse bizonyára hatott a magyar viseletre, mint ahogy a lengyelre is hatott. Onnan a hosszú kaftánszerű mente a Burgkmayr-féle rajz öt magyar főurán, akik tollasan, pajzsosan, buzogánnyal, karddal s amellett olyan szörnyű komolysággal s a maguk fontossága rendíthetetlen tudatában cammognak elénk, hogy csupán a művész szándéka áll útjában — a rajz Miksa császár diadalmenetének ábrázolásához készült — annak, hogy torzképeket ne lássunk ezekben az alakokban, nem pedig Ulászló s Lajos korának komolyan veendő magyar nagyjait.

Turbánok, kaftánok, törökös kardok, bugyogók, etc. s a hihetetlen alakok láttán, akik mindezt *hordják*, még azt sem mondhatjuk, hogy a magyar viselet a Középkor vége felé visszakeletiesedett, hiszen ilyen sohasem volt, — sokkal inkább azt, hogy egy egészen új sütetü keletiesedés útjára lépett. Mint oly sokszor, a külső forma ebben az esetben is folyománya a belső tartalomnak.

Már Vetési László Mátyás követe, azzal ijesztegette IV. Sixtus pápát, hogy a magyarok voltaképpen a « bellicosissimi hunni » *in persona.* Ehhez járult aztán, hogy a jó magyarok minden lehető alkalommal hangsúlyozták, «harcos szittya» voltukat, aminek a bölcsebbek maguk is észrevették a fonákját. A Karthauzi Névtelen « *gens Hungara tam rudis et rustica* »-ról beszél; még maga Werbőczi is hasonló gondolatokkal rekeszti be a Tripartitumot. S ha így a magyarok, nem csodálkozhatunk az olasz Tubero szavain, aki szerint „a magyar barbárság fekete felhőként sötétíti el a környező népek világosságát". Lajos pfalzi gróf pedig a magyaroknak a török ellen nyújtandó német segély bécsi megbeszéléseinek napjaiban írta a lengyel királynak: « . . .s van aki hallotta, . . . mint hirdették nyíltan valamely magyarok, hogy szívesebben ismernék el fejedelmükül a törökök császárát, mintsem svábbal, csehvel fújjanak egy követ . . .», szavak, amelyekhez szinte kommentár Burgio, a pápai követ tudósítása: «Jobban fél (a király) ezektől a magyarországi törököktől, mint a törökországiaktól.» 1522 április 20-án

maga a király is azt írja lengyel nagybátyjának, hogy a magyarok a Nándor felmentésére küldött idegen csapatokat nem engedték át a határon, egy fegyverszállítmányt, amit a németek küldtek, belehánytak a Dunába, s azt is mondották, hogy inkább meghódolnak a töröknek, de azt, hogy országukat a német mentse meg, nem akarják. A király e szavait, amelyek majdnem parafrázisa a Palatinátus grófjáéinak, megint Burgio egészíti ki. Szerinte sokan vannak, akik egyáltalán nem is akarják, hogy az ország felkészüljön a védelemre; mások meg úgy vélekednek, ha a török szabadságot ígér a jobbágyoknak, ezek felkelnek a nemesek ellen s beengedik a törököt. Mindezekre az adatokra felteszi a koronát Lajos nyilatkozata az 1525 évi rákosi országgyűlésen. A nemesség ellenséges magatartását látva, Szalkai primás — nyílván Lajossal való előzetes megállapodása értelmében — szigorú vizsgálatot kért önmaga ellen. Kérését a király elutasította. «Még akkor se ejtené el — mondta, — ha hűtlenség bűnében marasztalnák el: kímélné, mert tudja, hogy ha Magyarországon az Egyház tekintélye megrendül, három esztendő sem telik bele s a magyarok pogány őseik vallásához térnek vissza. »

Ezek a szavak sok mindent megvilágítanak, ha nem is kell őket szószerint értenünk. A magyarok nem fognak visszatérni a forrásokhoz meg a kutakhoz, fehér lovat sem fognak áldozni őseik istenének. De — ahogy Pfalzi Lajos, az olasz Burgio és a király idézett szavaiból kitűnt — értelmes megfigyelők számoltak a lelki egyensúly megbillenésével, ami olyan méreteket öltött, hogy a Nyugatban többszörösen csalódott, a németet gyűlölő s elodázhatatlan befolyásától egyre inkább rettegő magyarságban egy kétségbeesett arcélváltoztatás lehetősége valóban felmerült s nap mint nap jobban testet öltött. Nem keresztény hitük levetkezéséről volt szó — magyar renegát a török hódoltság idején is felette ritka madár — hanem a hálátlan, hűtlen Nyugat megtagadásáról, — világosabban: a német befolyás a magyar életből való kiküszöböléséről. Tudjuk jól: Zápolya, Bocskai, Bethlen, Thököli és sokan mások — mindegyik a maga módján — éppen a fenti cél érdekében, később ezt az utat választották.

Az idézett adatok mindenesetre nagy mélységig tárják fel azt a szakadékot, amely egyrészt a német befolyás bűvöletéből szabadulni már nem tudó király, udvara s országa legmagasabb társadalmi rétege, másrészt a német befolyást, ha meggondo-

latlanul is, de szilaj elszántsággal visszautasító nemesi tömeg — a voltaképpeni nemzetgerinc — közt tátongott.

Minthogy azonban Németország irányából — a német befolyás folytonos erősödése ellenére sem érkezett említésre érdemes segély a másik oldalról fenyegető veszély elhárítására, 1525-ben Werbőczi István — egyetlen politikus fő az udvari párttal ellentétes oldalon — elhatározta, hogy ha kell, akár forradalmi úton is, kicsikarja a főurak s az idegenek kezéből a hatalmat s megkísérli egy a nemesi tömegen nyugvó független magyar kormányforma kialakítását.

Werbőczi esetében ez a törekvés nem jelentett egyidejű Keletnek fordulást. Werbőczi tudatos, művelt keresztény volt, nemcsak egyházjogi, de széleskörű teológiai ismeretekkel is rendelkezett, — nemcsak a hazai Egyház, a pápák is tudták, hogy számíthatnak reá.

Ha még oly kevés sikerrel járt is 1519-ben a Lajos «császársága» s a török elleni segély érdekében — a magyar udvar egyidejűleg, úgyszólván a követei háta mögött, kötött békét I. Szelimmel — Rómába vezetett követsége, a kudarc őt magát személy szerint nem érintette. X. Leó « római lovaggá » ütötte; VII. Kelemen pedig 1524 február 20-án kelt ajánlólevelében nem titkolja, hogy Werbőczi «az ország java és a király dicsősége érdekében kifejtett tevékenysége nagy örömmel tölti el; iránta ... hálára kötelezve érzi magát.» Tudomása van arról, hogy s mint «működik bölcsen s buzgón az ország igazgatásában és megoltalmazásában»: «téged — írja, — kit bíboros korunkban megszerettünk, pápa korunkban még jobban fogunk szeretni.»

A pápának van rá oka, hogy ehhez a tudatos, hithű és művelt katolikushoz ragaszkodjék. Nyilván tudja, mint hívta meg Werbőczi és Balbi 1521-ben Wormsban Luthert ebédre s mint szorították a hatalmas elméjű jogász teológiai érvei sarokba a barátot. Tudhatta azt is, hogy Werbőczi maga költségén íratott s adatott ki egy hitvitázó munkát Luther ellen s egyben ötven aranyat áldozott annak terjesztésére.

Ám Werbőczinek is volt oka arra, hogy ragaszkodjék Egyháza fejéhez.

Egyesegyedül Velence meg a pápa volt az a két hatalmasság, amelynek szemében Magyarország *propugnaculum ac antemurale Christianitatis*-szerepe nem volt közömbös. Évtizedeken át rendszeresen segélyezte mind az egyik mind a másik a magyar védelmet. Ezt persze a köznemesség is tudta s amennyiben

még nem tudta volna, Werbőczi közölte vele. Következésképpen a *catholica religio*, a pápa tekintélye, az Egyház becsülete érdekében Lajos és Mária uralma idején megismétlődő szilaj fellépései nemcsak fegyelmezetlen és zabolázatlan voltából fakadó hepciáskodások. A nagy nemesi tömeg hamar belátta, hogy segítségre csak ebből az irányból számíthat; azt pedig talán csak sejtette — de ösztöne jó nyomon vezette — hogy a pápa s az Egyház tekintélye, hatalma és befolyása, az, amely a fenyegető «német maszlag» egyetlen «antidótum»-a, oly orvoslás, amely megóvja attól, hogy ötszáz éves keresztény múltjával szakítva, a pogány ellenség oldalán keresse boldogulását.

Werbőczi joggal remélhette, hogy «a magyarországi törökök» éretlen rezgelődéseivel szemben oly nemzeti kormányt sikerül alakítania, amely mind a főurak, mind az idegenek befolyását semlegesíti s — erős katolikus alapon állva — az Egyház tekintélyére és a pápa jóindulatára támaszkodhat. A királyt — ezt a rejtélyes Jagellót, akiről voltaképpen senki sem tudta, mi rejlik benne — nem lehetett megnyernie. Werbőczi láthatta, mint áll álmosan, tunyán, szenvtelenül az ország dolgával szemben, beleásítozva a jövendő rámeredő arcába, «mintha nem is az ő sorsáról lenne szó.» A kormányon ülő magyar nagyurak — Szalkai, Báthori, Sárkány — pedig nem vennék komolyan vagy elárulnák és vesztőhelyre juttatnák. A — javarészükben luterista — idegenekhez viszont ő, a nemzeti párt mélyen katolikus feje, fordulhatott a legkevésbé.

Hát a királynét nyerte meg.

Tudta felőle, milyen skrupulust nem ismerő kapzsi a « kis lator » *(latruncula)* és — ennek ellenére — mily szegény *(paupercula):* megvesztegette tehát. Kilátásba helyezte számára az országos adó azon negyed részét, amit vállalkozása sikere esetén neki, Werbőczinek, fog megszavazni az országgyűlés. Egy minden adóforint után járó 5 dénáros adót már 1518-ban megszavazott neki a bácsi diéta: ajánlata hát hihető lehetett a királyné szemében. Werbőczi maga pedig biztosan számíthatott arra, hogy ha fellépése sikerrel jár s barátai a diétán szóbahozzák a neki fizetendő személyes adó ügyét, a lelkesedés paroxizmusában az indítványt senki sem fogja megtagadni.

Az anyagi helyzet, amelyben a Jagelló-udvar leledzik, telve van ellenmondással. Jó forrásból tudjuk, hogy a királyi asztal szükséget szenved. Királynak-királynénak néha a szó szoros értelmében nincs mit ennie. « Ez akar hadakat kiállítani —

olvassuk Lajosról, — hiszen cipőre se tellik neki.»

Ám ugyanakkor aránylag nagy pénzek mennek át a királyi pár kezén: várakat zálogosítanak vagy adnak el s midőn egyszer honvédelmi pénzek ügyében megszorítják Lajost, 4—5000 forint értékű posztó birtokában találtatik. A magyarázat talán az, hogy Mátyás uralkodása idején a király, mint király, megszűnt az ország első nagybirtokosa lenni. Mátyást, az óriási Hunyadi-magánbirtok urát és haszonélvezőjét, ez a kérdés nem érdekelte s minthogy 1484-től kezdve minden adományt fiára halmozott, azt gondolhatta, hogy Corvin Jánost, ha majd király lesz, ez a probléma még kevésbé fogja érdekelni. A Jagelló-király azonban jövevény, akinek az országban semmije sincsen, s így bár várakat, földeket s egyéb ingatlant és ingó értékeket ad, vesz vagy csereberél, — amelyek, akár az értük járó pénz alig vagy csak ritkán lépik át a financiális fikció határát, — midőn arra kerül a sor, hogy egy ebédre valót vagy egy pár cipőt kifizessen, . . . nincsen miből.

Lajos ugyan még ezzel sem törődik sokat; ám a királyné számára majdnem létkérdés, hogy kimászhasson a kátyúból.

Kapva kap hát Werbőczi ajánlatán. Az udvarnál hirtelen fordulat következik be. Hogy Werbőczi a pénz felajánlásán túl egyéb biztosítékokat, esetleges kilátást az uralomban való tevőleges részvételre nyújtott-e Máriának, nem tudjuk. Föláldozta-e a kilátásba helyezett előnyökért közvetlen környezetét, amelynek a pálfordulás rögtöni bukásával lehetett egyértelmű? vagy — nem számolt azzal, hogy «a hatvani egyetemes gyűlés» olyan ellenmondást nem tűrő szilajsággal fog fellépni ellenük, mint ahogy fellépett?

Burgio nuncius értesítése azonban kirántja kérdéseink alól a gyékényt: a helyzet sokkal többrétű volt és sokkal romlottabb, mintsem gondolnók.

Antonio Giovanni del Burgio szicíliai nemesember és, Campeggio bíboros, a pápai legátus mellett, a Szentszék világi nunciusa volt Budán. Leveleiből — voltaképp: követi jelentéseiből — e súlyos évek jóindulatú, de részrehajlatlan, világos és pontos rajzú képe bontakozik ki szemünk előtt. Burgio 1523 nyarán érkezett Viò kardinális kíséretében Budára s csak 1526 szeptemberében hagyta el véglegesen az országot. Tevékeny, élénk szelleme felismerte, értelme hamarosan mélyére is hatolt a magyar társadalom bonyolult, ellenmondással terhes helyzetének, az országot kívülről fenyegető veszély egész nagyságá-

nak, s ahogy ezt belátta, azonnal foganatosította a gyors, tényleges, hathatós segítséget, — gyakran tudatosan is túllépve ebben követi feladata és jogköre határait. Mintha maga is magyar ember volna, adóztatta meg saját magát, hogy jó példával járjon elöl; a maga vagy a pápa pénzén zsoldosokat fogadott, szerelt fel, organizált és indított útnak a végek felé; mintha saját gyermekei volnának, beszélt a lelkére — jóllehet hiába — a királyi párnak; előkerestette és kijavíttatta a király sutba hajított ágyúit; hallatlan — s végül aztán: sikeres — propagandát fejtett ki a végek védelmezője, Tomori Pál kalocsai érsek pénzzel, katonával való ellátása tárgyában s küzdött és helytállt Magyarország javáért mindaddig, amíg minden össze nem omlott, amivel magyarországi küldetése elvesztette értelmét s feladatai megszűntek.

A «hirtelen fordulat», amit Werbőczi nyilván a saját ügyessége számlájára írt, talán nélküle is bekövetkezett volna az udvarnál. Werbőczi, mint oly sokan, azt hitte, ő az, aki mozgatja a többieket s nem vette észre, hogy őt mozgatják. A királyi pár s vele Szalkai, az esztergomi érsek, — Burgio szerint az ország voltaképpeni uralkodója, ügyes, önző, kapzsi, cinikus nagypap, Bakóczhoz hasonló jellem, Bakócz elvitathatatlan személyes kvalitásai nélkül — már eleve megegyezett abban, hogy a legközelebbi országgyűlésen kenyértörésre viszik a dolgot s kiakombólintják a hatalomból Báthori István nádort meg Sárkány Ambrust, a kincstartót. Szalkai Zápolyával egyetértésben járt el, aki most sem mozdult ugyan Erdélyből, de tudott az államcsínyről és helyeselte. Sárkány mögött ott állt az alkincstartó, a kikeresztelkedett zsidó Fortunátus Imre, akinek bizonyára sok volt a füle mögött, egyben ő is értett ahhoz, hogy megnyerje a maga számára a királynét s kegyeit akkor se veszítse el, midőn — turpisságai kiderülvén — a diéta vád alá helyezi s a király kénytelen börtönbe csukatni.

Werbőczivel az udvarnál rendkívül ügyes és tudatos játék folyt: a királyné csak örülhetett, ha ezt a hatalmas ellenfelét megnyeri; az idegenek elküldését hát kilátásba helyezte előtte. Egyeseket valóban el is küldtek. Ekkor távozott a császári követ s később, egy szép cseh lány — Helenának hívták — kegyeinek bírhatása fölött a prímással összekülönbözvén, Brandenburgi György is. A magyarság anyagi érdekeit leginkább sértő magyarországi Fugger vagyont pedig — ahogy láttuk — zár alá helyezték. Sajátságos, hogy a nagy jogász nem vette észre vagy ... nem akarta észrevenni, hogy a zárlat törvényes eljárás

és elmarasztaló ítélet nélkül foganatosíttatott. Nagy eredményként könyvelte el, hogy a Hatvanba a nemesség meghirdette «egyetemes országgyűlést» hosszú, jól megjátszott vonakodás után a király végül mégiscsak engedélyezte, — holott éppen ezen a gyűlésen kellett lejátszódnia annak a bohózatnak, amely Szalkait — s mögötte Zápolyát — végérvényesen az ország urává teszi.

Hatvant megelőzően — május végén — titkos megegyezés: véd- és dacszövetség jött létre tíz főpap és tizennégy főúr között, aminek különös súlyt ad, hogy az alapító okmányt János öccse, Zápolyai György, bátyja nevében is aláírta.

Erről Werbőczi nem tud s komolyan veszi a király titkos küldötteit: Jöhet-e Hatvanba? nem vár-e rá veszély, ha Hatvanba jön? Még egy-két napig tart a huzavona, aztán megjön a király, vele az országnagyok, az udvar, a külföldi hatalmasságok követei.

A hatvani gyűlésen hétezer nemes van jelen; fegyveres kísérőikkel együtt számuk tízezerre rúg. Szabad ég alatt, nyílt mezőn magas dobogó áll: valósággal színpad, méltó a komédiához, amit rajta és előtte fognak eljátszani. Az emelvényen a királyi pár és kísérete; körül a nemesség nyüzsgő tömege: torlódva mozgó óriási színes kerék; kívül nagy körben a rendre vigyázó fegyveres lovasság.

Werbőczi kétórás magyarnyelvű beszédben kifejti a vádat, rámutat a bajokra, követeli orvoslásukat, a kormány elbocsátását, az idegenek elküldését a király környezetéből.

Utána Szalkai emelkedik szólásra. Ügyesen fejti ki, hogy a kancellári tisztet sohasem kereste, a pecsétet ismételten is felajánlotta a királynak; Ő Felsége kívánságára tartotta meg . . . Tudomásul szolgál; csak itt-ott hangzanak a tömegből bárdolatlan kiáltozások az érsek csizmadia származása ellen. Báthori, utána Sárkány beszél: mindkettő ügyetlenül, oktalanul védekezik. Báthori valami olyasmit mond, ha leteszik, nem éli túl. Erre leteszik, amit ugyan túlél, — de a nagy nemesi tömeg olyan forrpontig hevült indulattal veszi körül, hogy mind ő, mind Sárkány jónak látja a beálló éj leple alatt kereket oldani.

De még áll a nap az égen, midőn Werbőczi nádorjelöltsége szóba kerül s hamarosan határozatba is megy. « Kit tehetnénk, — kérdi az egyik szónok, — kit választhatnánk jobbat és kegyelmesebbet, igazabbat és vigyázóbbat, kinek az ország és a közönség romlása inkább fájna, aki az ország szabadságát és

törvényét jobban tudná, mint Werbőczi uramat? . . . Válasszunk valaha a mi tagunkból is, nemcsak mindig a régi nemzetből. Válasszunk olyat, kinek a szegény nemes nyomorúsága fáj!» Werbőczi szabódik. « Tekegyelmed! Tekegyelmed! » — kiáltoz a község, ünnepélyes körülmények közepette megerősíti megválasztatását a király.

Werbőczi, « *Regni Hungariae palatinus et servus* », midőn elfoglalta helyét a király balján, megnevezte azokat, kikből kormányát összeállítani kívánja, s ezek közt, mint budai tiszttartó, szerepelt Fortunátus Imre, ugyanaz a Fortunátus Imre, akit még pár hete csak, hogy a rákosi gyűlés meg akart égettetni, akit azonban időközben a királyné börtönéből kihozatott. Szerencsés kilátásba helyezte, hogy a Fugger-ház magyarországi visszaéléseivel kapcsolatban hallatlan felfedezéseket fog tenni. A bocsánat teljes. Ha még kétségünk volna afelől, hogy a fordulat mögött a királyné áll, idézzük Werbőczi indítványát, amellyel a minden jobbágytelekre kirótt egy forintos adó neki felajánlott negyedét magától elhárította, kérte, «hogy a negyed forintnyi adó a királynénak ajánltassék föl hálából azért, mert Lajos királyt az országgyűlésen való megjelenésre és a nemesség kívánalmainak teljesítésére *ő bírta rá* » (Fraknói Vilmos).

« A rézbányákat — írja Burgio, — melyek eddig a Fuggerek birtokában voltak, a zsidónak adták. » S ezzel megvilágosodik egy eleddig homályos összefüggés, amelynek szálai megintcsak a királynéhoz vezetnek. Mária azért kegyeli a zsidót, mert abban reménykedik, hogy Fortunátus — ahogyan állítja — ért a bányaműveléshez s mint lekötelezettje, nem fog késni a bányákat kezére játszani. «Tőle telhetőleg zaklatja hát» a Fugger—Thurzó érdekeltséget, hogy váraikra s bányáikra rátehesse a kezét. Csakhogy — úgymond Burgio — « a bányák el fognak pusztulni, mert Magyarországon senki sincs, aki értene megműveléséhez » — (persze a Fugger—Thurzó érdekeltségen kívül), tehát Fortunátus sem, s ha a királyné valóban rájuk tudja tenni a kezét — ami még kétséges, — « az ország azt fogja mondani, hogy ő volt az oka a bányák pusztulásának. »

Egyidejűleg új konföderáció jön létre. Tagja a vajda, Szalkai, Werbőczi, az új kincstartó s a királyi tanácsban ülő köznemesek. «Velük tart a királyné is», a királyné, aki elég vigyázatlan, de — ebben az esetben — elég őszinte is, hogy egy királyi tanácsülésen a neki nem tetsző törvénycikkelyt egyszerűen áthúzza s föléje írja: *Unus rex, unus princeps.* Oly biztos magában, hogy elveti álarcát. «A királlyal mit sem lehet kezdeni,

hiszen mivel sem törődik. » A királyné azonban színt vall: elárulja, hogy hatalomra tör. Mögötte — így képzeli — a vajda, a nádor, az érsek. Arról persze nem tud, hogy Szalkai — egyidejűleg — rokonszenvével kísér, sőt titkos támogatásában részesít egy másik — vagy kétszáz tagot számláló — tömörülést, amely viszont a vajda meg az új nádor *ellen* szövetkezik.

Burgio aggódó szeme előtt már a polgárháború réme kísért.

S míg ezek így játszák fenn Budán az önző, lelkiismeretlen, elképesztően könnyelmű játszmát a hatalom s mocskos kis anyagi előnyök megkaparítása érdekében, — délen ég a határ.

*

Werbőczi már 1518-ban, a bácsi diétán, kétségbeesve szólalt fel a határvédelem érdekében. « Számtalan végvár veszett el s azok, amelyek megmaradtak, romokká lettek. » E helyzet ismeretében megértjük, ha törvényt hoznak — ha aztán nem is tartják meg — az azonnali orvoslás, a honvédelem gyökeres át- és megszervezése érdekében, ha Werbőczi Velencében, Rómában (1519), Wormsban (1520—21) felemeli hatalmas szavát, hogy pénzbeli és katonai segítséget kérjen, követeljen a Nyugattól, ha a magyar udvar a fennálló török-magyar békét három további évre meghosszabbítja; nem értjük meg azonban, hogyan lehetett Lajos és környezete olyan mértékben vak és meggondolatlan, hogy — midőn I. Szelim halála után az ifjú Szulejmán csauszt küldött Budára, hogy az ott a béke további megújításáról tárgyaljon, — a követet visszatartsák, őrizetbe vegyék, sőt még rosszul is bánjanak vele, ahelyett, hogy a tettvágytól égő szultánnak kielégítő feleletet adnának. Egyidejűleg híre jár: Lajos *támadó* sereget akar a törökre vinni. Miből? Kivel? A magyar udvar vérmes reménységeit nyilván egy szíriai lázadás hírei költötték fel, amikről tudjuk, hogy elértek Budára.

De megbocsáthatatlan derülátás volt azt hinni, hogy egy ilyen zavargás megrendítheti az ozmán birodalmat. Szulejmán megórrolt a követével történtek miatt. Magyarország már a 14. század óta tartóztatta fel őseit világhódító útjukban, — hamar kész volt hát elhatározásával. 1521 tavaszán kiindult Isztambulból s elérvén seregével a Száva-Duna vonalát, egymásután bevette Szabácsot, Zimonyt és — «Magyarország kulcsát», Belgrádot.

Ez — irtózatos ütés volt. A várnai s a rigómezei vesztett csaták óta hasonló katasztrófa nem érte a magyarságot. Hanem

azok a határoktól messze, idegen földön érték, Nándor elestével azonban — leszakíttatván az ország testéről (akkori szóval élve) « extremitásai » — e test meztelen törzse védelem nélkül, tárva-nyitva állott a támadó előtt.

Nándor és Szabács bánjai — állítólag pénzkérés céljából — a török támadás hírére Budára jöttek; többé vissza se tértek állomáshelyeikre. Szabácsot a helyettes bánok védelmezték — amíg tehették. Július 7-én — az őrség egy szálig elesvén — a Mátyás megvívta vár törökké lett megint. Augusztus közepén elveszett Zimony is —a védőkből hírmondó ott sem maradt — augusztus 29-én pedig, megsebesülvén maradék csapatának mind a 72 tagja, Oláh Balázs hadnagy átadta Nándort.

E három határvár — s köztük a legfontosabb — elvesztével a magyar végvárrendszer — Zsigmond, Hunyadi János s főleg Mátyás király alkotása, valóban: az ország és a kereszténység védőbástyája — közepén kettészakadt. Pár év csak s Szulejmán kezébe kerülnek mind a végváröv keleti szárnyának várai — Szörény, Orsova és Pete —, mind a nyugatiak — Scardona, Zrebernik és Knin. A Frangepán Kristóf és Keglevich Péter megmentette egyetlen Jajca még évekkel éli túl — magyar kézben — az ország összeomlását; a belső, utolsó várvonal erősségei — Titel, Ujlak s a Nándort pótolni hivatott Pétervárad — aztán 1526 nyarán esnek el.

E veszteségek láttán a természetes kérdés bizonyára ez: Vajjon Lajos és kormánya — láttuk: támadó hadjáratra készülődtek — egyáltalában semmit sem tett a veszélyeztetett helyek védelmére?

Dehogynem. Nándor veszedelme hírére — ha nagy későn is — kimoccant a király. (Ha mentséget keresünk számára, ne feledjük, hogy ezekben a napokban töltötte be tizenötödik életévét.) Előbb Téténynél táborozott; egy héttel Nándor eleste előtt, több főpap s főúr bandériuma s néhány ezer cseh meg német zsoldos élén Tolnánál állt. Egyidejűleg vonult fel Báthori István nádor Pétervárad nál; Zápolyai pedig hadaival Lippánál ütött tábort. Ám «gyűlölt vetélytársával közös akciókra hajlandó nem volt.» Mire megmozdult, késő volt. Három héttel Belgrád eleste után, szeptember 20-án Tolnán csatlakozott a királyhoz, miközben a nádor Pétervárad ról északnak, Bátta vidékére húzódott *vissza.* Lajos azt hitte, megoldja a gordiusi csomót, ha mindkettejüket, egyszerre, serege főkapitányává teszi. Közös akció ebből sem támadt — természetesen.

A vajda előnyomult Ujlakig; a király követte — Mohácsig s ott szeptember 29-én táborba szállt. Ujlakon aztán megtudta Zápolya, hogy a török közben kitatarozta, megerősítette és kitűnően felszerelte Nándort. Erre hazament. Októberben — miután ily módon úgyszólván az 1526 évi mohácsi hadjárat főpróbáját játszotta el — a király is visszatért Budára.

Az ott november 19-én egybegyűlt országgyűlés egészen a veszteség s a megnövekedett veszély hatása alatt állt. Üdvös törvényeket hozott, sok új adót léptetett életbe, sőt még az a gondolat is felmerült, hogy a nemes is adózzék: legalább a fogyasztási adókat fizesse nemes, nem-nemes egyaránt. Most látták be, minő rövidlátás uralta azokat, akik a Mátyás fekete seregét nemcsak szertezülleni hagyták, hanem végül még széjjel is verték. Most állandó zsoldos hadsereg felállításáról van szó.

Meg nem gondolva, hogy ehhez se pénzük, se felszerelésük, se hozzáértésük, emberanyaguk is alig, hadászatilag képzett kapitányaik pedig egyáltalában nincsenek, mielőtt felépülne az új, elbontják az ót: feloldják a nemeseket, az urakat eddigi honvédelmi kötelezettségük alól. Orcátlan cinizmussal kellene vádolnunk kormányt mint nemességet, ha nem tudnók egészen biztosan, hogy erről nincs szó. Balgatag, hiszékeny, egymást fellovaló, egymást egész jóhiszeműséggel lóvá tevő tömegek seregelnek erre vagy a többi diétára: lelkesen — s ijedten is — határoznak ezt, azt, amazt, mikor aztán eloszlanak, azt se tudják, miről volt szó . . .

Így hárul a Jagelló-korszak utolsó négy évében a déli végek védelmi gondjának egésze kis híján egyetlen ember vállaira. Ez az ember Tomori Pál, aki már — ahogy említettük — 1514-ben megmentette a fővárost Széleresi Ambrus parasztjaitól, 1519-ben pedig Budavárát dühük- s elégedetlenségükben szinte eszüket vesztett nemesektől, akik ostrom alá fogtak egy várkaput. Ám igazi hivatását akkor találja meg, midőn Ujlakon — ahol Capistrano hamvai nyugosznak — ferences lesz s Beriszló Péter veszprémi püspök és vránai perjel, a végek védelmének addigi sáfárja, halála után, e védelem mindinkább benne látja hivatott vezérét.

1522-ben a rendek kérték a királyt, szerezze meg a pápa beleegyezését a barát kalocsai érsekké való kinevezéséhez. Ezzel Szent István egykori «missziós érseksége» visszatér eredeti rendeltetéséhez: a kereszténység harcos védelméhez. 1523-ban, a budai diétán, Tomorit «az ország alsó részeinek főkapitányává»

is kinevezték. Az érsek még azon a nyáron be is váltja a hozzá fűzött reményeket: feltartóztatja a boszniai s a belgrádi pasa betörését; megerősíti s helyőrséggel látja el a végvárakat; augusztus 12-én nagy csatában veri meg a törököt: 8000 igazhitű harcos holtteste fedi a harcmezőt, táboruk is Tomori kezére kerül.

A háborúhoz azonban pénz kell s a magyar kormány részben nem tudja, részben pedig nem is akarja Tomorit pénzzel ellátni. « Hadd ússzon a barát! » 1525 telén az érsek kétségbeesetten nyargal föl Budára: katonái elhagyják, ha nem hoz számukra pénzt. Le akar mondani. Campeggio legátus és Burgio nuncius tartja vissza s látja el a legszükségesebbekkel. Campeggio pápai pénzen 3000 gyalogost fogad fel s azok zsoldját három hónapra előre kifizeti. Így Tomori — marad s visszatér katonai központja: Pétervárádra, ahol kemény fegyelmet tart emberei között. A Dunát — javarészükben szerb meg horvát — « saikásainak » naszádjai ellenőrzik.

Néhány hónap múlva vészkiáltás az, amivel a pápai követekhez fordul. Ezek ezúttal valóban kicsikarnak a kincstártól valamennyi segélypénzt az érsek számára. Lajos megígéri, hogy növelni fogja Tomori hadait. A pénzsegély következtében újra lélekzethez jutott érsek feltartóztatja hadai bomlását s neszét véve a török újabb készülődésének, maga támad. 1525 szeptembere végén Szabács alatt megveri a törököt. 1526 januárjában azonban megint Budán találjuk: nem elég, hogy a kormány nem látja el pénzzel, még Zápolya is zaklatja: sószállítmányokkal — a Maroson, a Tiszán, a Dunán — érkező hajóit a vajda emberei feltartóztatják. Tomori 40 ezer aranyat követel s lemondással fenyegetőzik, mint azelőtt. Megint Campeggio s Burgio lép közbe. A nunciustól 1600 forintot kap, hogy 200 huszárt fogadhasson. Kalocsára visszatérve, hiób-hír fogadja: sajkásai elszéledtek, kapitányai lemondtak.

Ugyanakkor a magyar politikában bekövetkezik az a fordulat, ami a hatvani gyűlés titkos előzményei ismeretében várható volt. Ujlaki Lőrinc herceg magtalan halálával felmerült az óriási Ujlaki-vagyon öröklésének kérdése. Zápolya s Ujlaki ugyan egymással kölcsönös örökösödési szerződést kötött, amit a király is megerősített. Ujlaki azonban fellázadt a király ellen, birtokai lefoglaltattak s azokat aztán csak azzal a feltétellel kapta vissza, ha azok halála után a királyra szállnak. Lajos most a vita eldöntését a törvényre, — a legfőbb ítélő bíróra, Werbőczi nádorra bízza. Hanem a volt nádor, Báthori követei

megjelennek a király előtt s óvást tesznek Werbőczi illetékessége ellen. « Kegyelmes urunk! — mondják neki felhasználván az alkalmat, hogy Werbőczi megválasztásának jogos voltát is kérdéssé tegyék — ... a mi urunk te felségednek ezt izeni: Emlékezhetik ő felsége, én kegyelmes uram, az hatvani gyülekezésben, ki ő felsége akaratjának és parancsolatjának ellene lén (!), minemű hatalom és törvénytelen való nyomorúság esék én rajtam, ő felsége királyi méltóságának és országod szabadságának, törvényének és régi zokásának én zenvettem az ő felsége fejének zabadulásáért és megmaradásáért (!), ... mert én es sok jó atyámfiaival és barátaimmal támaszthattam volna az én igaz dolgomat, de én az ő felsége feje megmaradásáért békeséges voltam, *kit ő felsége jól tud.* »

Minthogy pedig Werbőczi «nádrespánnak» «nem országodnak törvénye zerént való zokás zerint lett»: «azért a mi urunk tiltja őtet felséged előtt ..., hogy semmibe magát bele ne bocsássa ... Ne menjen ő es az ő koporsójába ezzel, hogy ő idejében tertént ez nemes tisztnek» — t. i. «az nádrespánság»-nak — «romlása, mert az mi urunk semminek okot nem adott.» Az óvásnak bizonyára megvolt a hatása a királyra és környezetére, Lajos azonban egyelőre hagyta, hogy Werbőczi az Ujlaki-ügybe «magát bele bocsássa», tudta jól: *tua res agitur.* Valóban Werbőczi február 18-án «a Szapolyayak és Ujlaki herceg között hozott örökösödési szerződést érvénytelennek nyilatkoztatván, az Ujlaki-féle örökségre a korona igényeit ismerte el jogosultaknak. » Bizonyos, hogy Werbőczben ez ítélet kimondásakor a bíró győzött a pártember fölött, egyben a hazafi józan belátása is, aki azt remélte, hogy az Ujlaki-vagyon a királyt újfent az ország egyik leggazdagabb nagybirtokosává fogja tenni, amivel az uralkodó személyes s a királyi asztal hosszantartó képtelen nyomora egy csapásra megszűnik, — nem számolt azonban azzal, — vagy tán számolt is vele, de azt hitte, megvédi a hálára kötelezett király, — hogy végzése « nemzeti királysága » jelöltjét, a vajdát, ellenségévé teszi.

E pillanatban azok, akiket a hatvani « gyülekezés » eltólt a helyükről s velük sokan mások, akik a dolgok ottani fordulatával megelégedve semmiképpen sem voltak — s ezek közt volt, magától értetődőleg, a királyi pár — egy újabb s a régieknél sokkalta hatalmasabb titkos társaságba tömörültek, aminek egy régi vallásos kongregáció nevét adták. Ez a hó első napján, Kalendáján, ülésezett. « Hatvani gyűlés után Zápolyának hatal-

ma, kiáltotta a kormánypárt» s a mögötte álló többi «kalandos», «határ és korláttalan; ... csak még egy lépés s ő a király. Az erőt rontsa csel; ez, amit ezen előzményekből következtetett a királypárt és -nő. A kecskeméti híres Kalenda társaság egyesül tehát; kimondott okkal, csak a hó első napját lakomával megülendő, gyűjti fel a tagjaira kirótt segedelmi részvényt, színleg ez értelemben van az aláírtak jegyzékében a király s királynő neve is; titkon pedig célul tűzve ki, Zápolyát hivatalából lecsapni, Werbőczit megöletni, Szalkait börtönbe vetni, Brodaricsot» — Brodarics István püspököt, a nuncius kértére s a pápa unszolására Szalkai elejtésével végre mégis kinevezett új kancellárt — « szolgálatjától fosztani meg. Mindezt Zápolya addigi főtámasza, az alsóbb nemesség pénzzel való megvesztegetése útján» — eként jellemzi az uj tömörülést Kemény Zsigmond. Az államcsíny, akár 1525-ben, ezúttal is sikerre vezetett.

Midőn 1526 tavaszán az új országgyűlés Rákoson megnyílt, azon újfent Báthori volt a helyzet ura. A megvesztegetett s egyben Werbőczi ellen igen ügyesen felhergelt nemesség elejtette bálványát. Werbőczi villámgyorsan határozott: bejelentette a király előtt lemondását a nádori méltóságról s még aznap ipjával, Zobi Mihállyal együtt lóhalálában menekült el Budáról. A hír, hogy a diétán a király törvényt ült fölötte s őt «a király tekintélye és az ország szabadságai ellen» elkövetett vétségeiben bűnösnek ítélve, megfosztotta jószágaitól, s hogy a nemesek — akiknek évtizedeken át szószólója és harcos vezére volt — feldúlták budai házát, felégették iratait és megitták borát, — már Dobronyán, erős várában érte. Ezzel a kor leghatalmasabb magyar intelligenciája s egyik legfontosabb politikai tényezője lépett le a nemzeti élet színpadáról s arra csak az összeomlás után tért megint vissza.

A fejetlen nyáj küldöttei aztán május 14-én megjelentek a király előtt, aki őket Kelemen, Zsigmond és Ferdinánd követeinek jelenlétében fogadta. Kijelentették előttük, hogy ők helyreállították a királyi tekintélyt, rá is mutattak az igénybe vehető anyagi forrásokra, most már a király dolga, hogyan él velök. Egyben «előre is kijelentik, hogy ha valami szerencsétlenség érné az országot, az nem az ő hibájuk lesz. Azért hivattak minket, külföldi követeket — írja a nuncius, — hogy tanúi legyünk e nyilatkozatuknak. A király válasza az volt, hogy megtesz mindent, amit egyáltalán megtehet, de lehetetlenséget ne kívánjanak tőle. Ezért ő is kijelenti előttünk, külföldi követek

előtt, hogy ha az országot valami szerencsétlenség érné, ezt nem lehet majd a felség hibájául felróni.

Így játszották el előttünk ezt a komédiát, hogy az alattvalók a királyra, ez meg alattvalóira hárította a felelősséget.» (Burgio, 1526 május 15.)

«Ha Magyarországot, — írja Burgio már január 14-én — a veszélyek örvényéből három forint árán ki lehetne ragadni, azt hiszem, három ember sem találkoznék, aki magát elszánná erre az áldozatra. »

A helyzet megérett. Magyarország nem kerülhette el végzetét.

*

A török hódítás az ország romlásának nem előidézője, hanem következménye volt.

Minden hódítás sikerrel jár, ha a támadó erősebb a megtámadottnál. Ha azonban nem gyors elborításról és továbbvonulásról van szó, akkor egyéb körülmények is szerepet játszanak. Ilyenkor rendszerint megfelelődések: esetleg egészen titkos s csak gondos elemzéssel kikövetkeztethető « lélekrokonságok » léteznek és hatnak hódító s meghódolt között; egyik a másikból valamiképpen kiegészül, egyik a másiknak valamiképpen megfelel. Hispánia — például — kezdettől nem idegen egy bizonyos « afrikanitás »-tól. Lám az arab-berber hódítás megtorpant a Pirineus előtt, aminek túlsó, északi oldalán eféle « afrikanitás » már nem mutatható ki. A magyarságban viszont sokat emlegetett «keletisége» hat és színezi az összképet: a régiség s a népies szóhasználat «ázsiai eredete», ahol «Ázsia» nem földrajzi fogalom, de jelkép s mint ilyen rendkívüli mélységek tükrözője. Ime: a török is megtorpant a magyar medence nyugatán, Bécs előtt. Attila benyomult az ő « Ázsiájától » idegen Galliába, aztán Itáliába is — mindkét tartományba sikertelenül. Alexandros és makedónjai kiegészültek az iráni Ázsiából, amelyet a trójai háború óta annyi szál fűzött a hellén világhoz, de — ha győztek is ott — Indiából visszafordultak. Napoleon leverte egész Európát; a két « extraeurópai » országgal — Spanyolországgal, Oroszországgal, — azonban nem bírt.

Egy Reconquista viszont lehető volt Spanyolországban azért, mert ott kereszténység és latinitás a muzlim hódoltság századaiban sem veszett ki; s lehetségessé vált Magyarországon is, mivel a török befolyás és hódoltság összesen három százada alatt sem szűnt meg ott a keresztény vallás és a nyu-

gati kultúra általános és természetes tenyészete.

Idézzük csak egy pillanatra magunk elé Mátyás, Bethlen, Thököli vagy akár Kossuth sajátságos « keletiségét »; népi kultúránk keleti színeit; lényegbe ható különbségeit a 17. századi — a töröknek kiszolgáltatott — s a 18. századi — a török kihúzódása utáni időre eső — magyar életformának és világszemléletnek; azt a sajátságos «egybeesést», hogy éppen a török korszak hajnalán teremt magának a közjogias-hagyományos gondolkodású magyar nemesség egy magyar « koránt »: *egyetlen* könyvét, amiben azonban « minden » benne van s ami nincs benne, nem is tekintetik létezőnek s elsorvad, minthogy a «könyv» nem vette fel magába: Werbőczi Hármaskönyvét, a 16. századtól a 20. századig a magyar létforma sorsszabó kódexét; vagy a magyar paraszti s kisnemesi rétegek lomha centripetációját az Újkor egész folyamán, — hogy megérthessük, mennyire nem volt a török hódítás magyar földön csupán erőszak kérdése vagy éppen véletlenség. Mindazonáltal — kiváltképpen e mindig határokon álló s magát ellentéteiben megvalósító, hallatlan belső s külső bonyolult voltának következményei és megoldatlanságai útvesztőjében küzködő és senyvedő nép esetében — ez a « keletiség » egyszer sem, még átmenetileg sem vezethetett olyan eredményhez, mint aminőhöz bosnyákok vagy albánok esetében vezetett. A spanyol ellen-példa ez esetben is világosan beszél.

És ha török oldalról vizsgálnók meg a kérdést?

Az a mohamedán missziós lovagrend, amely ozmanli-nak, első fejedelme, Ozmán fiainak nevezte magát, a világ bírására: minden nép leigázására tört. Szulejmán dédapja, II. Mohamedtől kezdve fejedelmeik teljes tudatossággal helyezkedtek bele a bizánci — tehát voltaképp: a keletrómai — birodalom hatalmi hagyományába. Szulejmán egy erre vonatkozó nyilatkozatát ismerjük is. « A ti császártok csupán spanyol király, — mondotta. — A valódi császári méltóság engem tüntet ki: Nagy Konstantin utóda s a császári város *(ciudad imperial)*, Konstantinápoly ura én vagyok. » Ennek a tudatnak s ennek a helyzetnek aztán fölmérte következményeit.

A 12. századi Kinnamos írta császáráról, I. Mánuelről: « Magyarországot, mely a nyugati nemzetek s Bizánc közt feküvék, mindenáron megszerezni igyekszik vala. » Valóban: aki a Balkán félsziget irányából törekszik Itália, Itália irányából az Ibér félsziget bírására, annak természetes « mögöttes területe »

(hinterlandja) az első esetben Pannónia, a másodikban Gallia. Gallia ilyetén jelentőségét Caesar ismerte fel és meghódította Galliát. Nagy Jusztinián s egyéb a római birodalmat a Balkán félsziget irányából restituálni próbáló kísérletezők viszont — kivéve az egyetlen I. Mánuelt, aki mint *directus haeres coronae magni Constantini* s egyben *Augustus Ungaricus:* Szent László unokája, tisztában volt Magyarország politikai-földrajzi jelentőségével — Pannónia vagy legalább a Pannonia Secunda (Sirmiensis) és a Pannonia Ripariensis ilyetén szerepével nem számoltak. Így aztán nem is tudták balkáni, appenini meg pirineus-félszigetbeli birtokaikat szervesen összefüggő politikai *és* földrajzi egységgé kiépíteni. Másként a török. Mohamed azért akarta bevenni Nándorfehérvárát, hogy szabad útja legyen az Appenin-félsziget irányába: hogy Bizánc után a másik « ciudad imperial »-t, Rómát is megvegye. Dédunokája, Szulejmán, kezdetben ugyanezen az úton kívánt továbbhaladni: nemcsak Nándort vette meg, hanem — láttuk — az egész magyar végvárrendszert is összetörte.

1525-ben a nagy nyugati hatalmi versengés — eredetében Valois és Burgund harca — V. Károly hadainak páviai győzelmével s I. Ferenc foglyulejtésével egyik fordulópontjához ért. A francia királyt országukba szállították a spanyolok s Károly a madridi Alcázar öregtornyában záratta el. A türelmetlen s erkölcsi-vallási skrupulusokat tekintetbe különben sem nagyon vevő fogoly — részben anyja segítségével is — szorult helyzetében Szulejmánhoz fordult. S jóllehet megtette ezt már előtte egy itáliai keresztény király (Nápolyi László) s — ami súlyosabban esik latba — egy pápa (VI. Sándor) is, — vajmi kevés sikerrel ez, mint amaz, — a középkori politika keresztény « stílusa » mégis itt s ekkor bomlott meg: egy fontos alapelv került egyszerre az illúziók lomtárába, midőn éppen ő, Ferenc, a Legkeresztényebb király, szűrte össze a levet a kereszténység legnagyobb ellenségével. Első követségét ugyan felkoncolták a bosnya hegyek közt, de a második, amit a kalandor Frangepán Kristóf nem kevésbé vállalkozó szellemű unokatestvére, János, vezetett, szerencsésen elérkezett Sztambulba. A szultánnak tetszett a terv, az V. Károllyal francia szövetségben való végleges leszámolás kétségkívül nagyvonalú terve, s így Frangepán János nem sokkal később már elárulhatta Velencében, hogy a török ezúttal nem Magyarországra készül. Ferenc, aki közben kiszabadult fogságából, következésképp mozgékony szelleme megint egészen más megoldásokon gondolkozott, egyszerűen lecsukat-

ta Frangepán Jánost, sikeres követét, nehogy még többet áruljon el terveiből. Ibrahimtól, Szulejmán nagyvezérétől, azonban tudjuk, mik voltak szultánja tervei. A török Friaulon át készült Milánó ellen. Nagy játszma: Ferenccel szövetségben a lombard síkon verni tönkre a Habsburgokat, aztán átkelni az Appenineken s bevenni — ahogyan majd egy év múlva V. Károly spanyol és német zsebrákjai fogják tenni — az alig védett s alig védhető Rómát.

Nem minden modern történész tartja valószínűnek Ibrahim elbeszélését — német követek hallották tőle évekkel a történtek után, — a Karszton s az Alpok nyúlványain való átkelés nehézségei miatt. Nem gondolnak azonban arra, hogy 452-ben Attila is ott kelt át — mégpedig nagy lovassereggel.

Egyszer azonban Mátyás uralkodása idején is átkelt itt egy 15 ezer főre rúgó lovassereg. Az esetet Bonfini írja le. « Illiria határait — úgymond — Mátyásnak várakba szétosztott őrségei védték. ... az olaszok hanyagsága és kapzsisága miatt Mátyás visszahívta csapatait; csak saját tartományaival törődött.» Azaz: haragjában őrizetlenül hagyta a török előtt a «Nyugat védőbástyájának» néhány kapuját. A pogány hamar észrevette a rá nézve kedvező változást. « Dalmáciának kárt semmiben sem okozva, Ali bég vezérlete alatt egyszerre 15 ezer lovas kelt át a dalmát s krajnai hegyeken, onnan Friaul vidékére törtek, váratlanul átúsztattak a folyókon, átkeltek a magas hegyeken, és semmi sem tűnt oly merésznek, oly nehéznek, mit le nem győzött volna bátorságuk.» S így — mégegyszer — 1499-ben is.

Ha Szulejmán 60—70 ezer emberével kel át a hegyeken, a vállalat több körültekintést kíván ugyan, mint az idéztük esetben, de a nagy tét akkor is megérte volna a kockázatot. Hogy nem így történt, annak — részben legalább — I. Ferenc pálfordulása az oka. 1526 május 22-én összehozta az európai hatalmak V. Károly ellenes ligáját. Elszigetelte tehát a Habsburgokat, akik ebben a helyzetben — még ha történetesen akartak volna sem siethettek szorongatott magyar sógoruk segitségére. Magyarország sorsa voltaképpen ezzel pecsétlődött meg. Szulejmán már április 23-án elindult Sztambulból, a világ közvéleményét azzal traktálva, hogy Buda ellen megy, míg Friault-Milánót illető terveiről csak nagyvezére s néhány fő-főpasa tudott. Van adat arról is, hogy újabb követet küldött volna Lajoshoz hadainak a Dráva—Száva közén való szabad átvonulása tárgyában.

A magyar udvar — állítólag — most is visszatartotta volna követét. Ezen felindulva, — mesélte Ibrahim, — Ferencre pedig tovább — legalább egyelőre — nem számíthatva, ahogy Magyarország határaihoz ért, nem nyugatnak fordult a Dráva déli partján, hanem átkelt a folyón s tovább nyomult — észak felé.

A magyar közvélemény még augusztus 20-án sem volt biztos benne — holott a szultán ekkor már Eszéknél állott, — vajjon Budának tart-e vagy elmegy a Dráva mentiben Krajna, Friaul, Lombardia irányába. A sok közt Burgio okoskodása — aki ekkor még Budán van — látszik a legmeggyőzőbbnek.

Ha a szultán úgy találja, hogy Lajos elég erős hadai föltartóztatására, azaz: meg tudja akadályozni, hogy azok átkeljenek a Dráván, akkor végigpusztítja Szlavóniát, — amiből következik, hogy ha viszont át tudnak kelni a Dráván s megtörhetik a magyar ellenállást, úgy Budának vonul. Burgio persze mit sem tud egy ozmán-francia szövetkezés lehetőségéről. Frangepán Kristóf viszont — akinek egy ilyen szövetségi kombinációról ha egyenes értesülése nem is, valami tudomása bizonyára volt — még szeptember 5-én, egy héttel a mohácsi ütközet *után* is azt írja, hogy a szultán nem Buda, hanem Jajca irányába fog továbbvonulni. Ezzel szemben áll Bakics Pálnak, a dúsgazdag szerb vajdának, aki csak az imént állt át a töröktől a magyarhoz, s télvégén még jelen volt a divánban, az az értesítése, hogy Szulejmán Budát akarja elfoglalni. Tomori kémjei az ő híradását erősítik meg; az események is neki adnak igazat.

1526 elején két izenet érkezik a magyar udvarba: két jó tanács. Az egyik Lajos nagybátyjáé, a lengyel királyé. Kössön békét a törökkel minden áron, inti Zsigmond az öccsét; íme ő maga is békét kötött. Könnyű neki: közte s a török közt van Magyarország, ott Moldva is. De tanácsa intés is: az ő részéről nem várható segítség.

A másik Zápolyáé. *Ne* induljon a király a törökre, mondja. Képtelenség kisszámú, korszerűtlen s elégtelenül felszerelt csapataival megállnia a szultán előtt «mezőben»; viszont «küfalba sáncolva », jól ellátott, jól felszerelt, elegendő számú, begyakorolt helyőrséggel s jó ágyúkkal megrakott nagy várban hosszú időre s a siker reményével veheti fel a küzdelmet még ezzel a nála sokszorta erősebb ellenféllel is, « Egy nagyobb várban — írta 1864-ben Salamon Ferenc — melynek falai abroncsul szolgálnak a szétesni hajlandó alkatrészeknek, ... *minden nagy terv nélkül is* sikert lehetett kivívni ... Csak három év kellett

rá, hogy meggyőződjék mindenki, hogy Buda sikerrel védhető lesz vala kevesebb emberrel, mint amennyi Mohácsnál odaveszett. Mert 1529-ben teljesen meghiúsult a szultán kísérlete Bécs falain. Mégpedig egészen váratlan módon. ... A csodát a hordozható tűzfegyver, a puska tökéletesítése s a vele bánni tudó csapatok mívelték. Ekkor már a gyalogságnál a védelem kivált fedett helyről roppant előnyben volt a támadó fegyver fölött... Ha az ágyú törte rést rohammal kellett bevenni, a lándzsás tömeg állott elő; de ugyanazon rés védelmére a várbeliek puskásokat állítottak. A legvitézebb rohanó gyalogság is abba a helyzetbe jött, mint az amerikai indiánok Cortez puskásai ellen... Maga Buda 1541-ben a német sereg ellen sikerrel tartja magát, még miután falán sok helyt nagy rések tátongottak is. »

A magyar nemesség azonban később sem nagyon volt hajlandó haladni a korral és magáévá tenni újításait; a Középkorban meg éppen nem. Röstelték volna falak, tornyok, sáncok védelmében magukra várni a törököt — meg nem gondolván saját közmondásuk igazságát, hogy « nem az a legény, aki adja, hanem aki állja». Inkább elébemennek a pogánynak, mintha valami lovas portyára indulnának. Mikor pedig a mohácsi síkon egyesek szemében előnyösebbnek látszott előbb észak felé kitérni, ott újabb állást venni s így bevárni a még folytonos érkezésben lévő újabb hadakat, a támadni akaró többség elhallgattatta őket: «aki egyebet mond, halál fia.»

Zápolya aztán előállott második tanácsával. Ez sem volt rosszabb az elsőnél, csakhogy kivihetetlennek bizonyult. Hivatkozván arra, hogy ő maga 1522-ben még egyszer visszatérítette a havaselvi vajdát a magyar Archiregnum hűségére s úgyszólván egyidejűleg a moldovai vajda — tüzes ifjú ember — ajánlatával, akinek sehogyansem volt ínyére, hogy a krimi tatár kán seregeivel együtt támadjon keresztény országra (ahogy a szultán kívánta tőle) s ezért az erdélyi s a havasalföldi vajdával együtt akart rámenni a törökre, — azt a tervet terjesztette Lajos elé, hogy — miközben a király maga délnek vonul a támadó ellen — ők hárman kelet felől hátbatámadják az északnak tartó ozmán sereget. Hanem — a titkot sokan tudták, nyilván Szulejmán kitűnően megszervezett kémei is. S a török császár szép-barátságosan magához invitálta az oláh vajda fiát s ott tartotta — túsznak. Amivel füstbement ez a reménység is: egy nagy hadsereg segítsége kellő erővel és gyorsasággal végrehajtandó hátbatámadás formájában.

Nyugat felöl, a Habsburgok irányából, magyar sógoruk eddig is hiába remélt segítséget; a cognac-i liga életbe lépése óta pedig V. Károly úgyszólván egyedül állott szemben egy európai koalícióval. Maga, öccse érdekei különben sem kívánták, hogy Lajost — méghozzá nagy áldozatok árán — megmentsék.

Lajos nyíltan feltárta helyzetét a pápai követek előtt: A diéta 3 millió forintot szavazott meg a honvédelem költségeire, aminek alig egy tizede folyik be, ha ugyan befolyik... Burgio tudta jól, hogy — ahogyan már Szakmári érsek a Fugger-bankba, — úgy menti most Szalkai érsek a pénzét Csehországba. S ekkor felállott a királyi tanácsban s körülbelül ezeket mondotta: „Engem ebben az országban már mindenki magyarnak tart. Én is magyarnak tartom magamat. Így hát felbecsülöm vagyonomat s kivetek magamra 500 arany adót. Ha csak 59 ember akad, aki példámat követi, akkor ki lehet segíteni ő felségét nehéz helyzetéből. » Ilyen megszégyenítés felett mégsem lehetett szemrebbenés nélkül napirendre térni. Elébb a primás ajánlott fel 18 ezer arany értékű adományt, « mások ugyanúgy cselekedtek — teszi hozzá a nuncius, — úgy hogy körülbelül 30 ezer arany gyűlt össze — papíron. » Valamivel előbb megjött az immáron egyetlen hatalom, aki még segített a magyarokon: a pápa küldötte pénz is: 25 ezer arany. „Minden erőmet megfeszítettem — írja Burgio, — hogy a kalocsai érseket jól felszereljem s végre el is tudott indulni, 20 ezer arannyal és sok ruhával... 500 gyalogost szereltem fel számára, kifizettem a zsoldjukat három hónapra, hat kocsit is adtam neki harminchat ágyúval és negyven nagy hordozható muskétát » (azaz azt a hordozható tűzfegyvert, amiről Salamon Ferenc beszélt). Thurzó Elek, 1522 óta kincstartó, magáéból 32 ezer aranyat előlegezett az országnak. Ugyanakkor megérkezett a pápa engedélye az országban található egyházi arany és ezüst kincsek felének a pogány elleni háború céljaira való felhasználhatásáról.

Mindenfelé kimentek hát a király biztosai, « hogy megvizsgálják az Egyház vagyonát s átvegyék a felét. » « De az urak közül csak kevesen engedelmeskedtek, voltak, akik semmit sem adtak » — írja Sperfogel Konrád, Lőcse város bírája, naplójában az 1526. évhez. — « A király tehát a szegényeket és a városokat nyomorította meg s a városoktól annyi pénzt és javakat hajtatott be s oly kíméletlenül, hogy nemcsak a világiaktól, de az egyháziaktól is el akarta venni a vagyonuk felét »... Ölben hordták be, mint a tűzifát, a sok arany-ezüst holmit a bu-

dai várba. « Az egyházi kincsek lefoglalása — mondja Fraknói Vilmos, — mely megbecsülhetetlen értékű műtárgyak megsemmisítését okozta, a szükségletek fedezésére teljesen elégtelennek bizonyult.» Thurzó megrettent a felelősség láttán, ami most majd az ő vállaira hárul s benyújtotta lemondását, amit azonban a király nem fogadott el. A kincstartó — még nem is olyan régen a királyné kipécézett ellenfele, — « amióta a Fuggerekkel együtt olyan súlyosan meghurcolták s *mert a vádak alól még most sem tudta magát egészen tisztázni*, annyira elszegődött a királynéhoz, hogy talán félni lehet attól, hogy kiszabadítottuk ugyan a király jövedelmeit az egyik zsarnok kezéből, de aztán egy még hatalmasabb tirannus kezére juttattuk, t. i. a királynééra » (Burgio).

A királyné évi biztos jövedelme 40 ezer arany, de semmire se elég neki. Johann Schneidpeck, az uj császári követ, « kapzsi ember » gazdája, Ferdinánd főherceg szerint is, kivitte, hogy a királyné elbocsássa régi s próbált tisztviselőit, helyette jövedelmeinek kezelését « egy hitelét vesztett német kereskedő kezébe adták, akit úgy hivattak ide Innsbruck-ból, s *ki egészen a követtől függ.* » Másik bizalmasa — láttuk — Fortunátus Imre. « Ez a kettő aztán —mondja a pápai nuncius —, a zsidó meg a német, olyan rendetlenséget csinált a királyné jövedelmeiben,... hogy... azt kell látnia, udvara majd hogy éhen nem hal. » Minthogy férjéért, aki korántsincsen jobb helyzetben, gyakran jót áll, birtokai lefoglaltatnak.

Fizetni nem tud, így hát a birtokok idegen kézre jutnak. 1522-ben — például — négy váruradalma közül három fivére, Ferdinánd kezére kerül, egy negyedik egy Karlowitz nevű idegen úréra. Ha Ferdinánd horvátországi várszerzéseire gondolunk, nem nehéz megértenünk az összefüggést.

Most azonban úgy látja Mária, végre kiszabadulhat nyomasztó anyagi helyzetéből. Nyilván a kincstartó legalább is elnéző semlegességével, ha nem éppen cinkos segitőkészségével, 25 pénzverőt hozat Bécsből, hogy pénzzé veresse az egyházi kincset. A nemesércet olyan mértékben vegyitik rézzel, hogy a pénzrontás már a pénzhamisítás határát érinti. « A pénzt bevonják, csak a harmadát fogják megtéríteni... a nép nem akarja többé elfogadni. » Kezdetben még öt « királynéi dénárt » adtak Mátyás király egy dénárjáért. Később aztán 32-őt lo-ért; végül 150 « királynéi pénzért » egy régi értékű jó forintot. Hanem vecsernye után, sötétedéskor, hordták ám a pénzverők Keresztelő Szent János utcájában lévő műhelyükből garmadá-

val a szinezüstöt a királynéhoz a várba « s annyi szinezüstöt halmozott össze a királyné, hogy amikor éjszaka (a mohácsi vész után) megfutamodott, nem tudta magával vinni; sok kincse maradt Buda várában még a pogány számára is » (Szerémi György). Betellett hát rajta, kapzsi Habsburg-lányon, akinek — akár testvéreinek — főgondja mindvégig a pénz volt, mégsem volt neki soha belőle elég, sorsa ódiuma, iróniája, amitől már Burgio is félt: « Adja Isten, hogy ne a török találja meg az egész pénzt — Budán. » (1526 junius 8.)

« Így a királyné, a *latruncula* (a kis lator) nagy kárt okozott a magyaroknak s oly nagy zsákmányt szerzett, hogy a török, ha felperzseli az egész országot, azt jobban meg nem károsíthatta volna » (Szerémi György).

Hanem mikor aztán arra került a sor, hogy Lajos hadbaszálljon az országa felé közelítő nagy ellenség ellen akkor Mária is vele akart menni. Csak Lajos határozott kívánságára maradt vissza. De mégis utána ment — Csepel szigetére s a király, aki akkor Sárkány Ambrus érdi házában szállt meg, átkelt a Dunán s még egyszer, utoljára látták egymást.

Lajos húsz éves volt akkor, Mária huszonegy.

*

Az előzmények s a király immár habitussá merevedett renyhesége, közömbössége, csömöre, — mindannak láttán, amit a latín oly érzékeltetően tud az *indolentia* szóban összefoglalni, voltaképp meglepő, hogy hadba szállt. A társadalom, amelyben élt, fenékig rohadt morálja, saját lényének legyőzhetetlen inerciája: kitartás- és akarat-beli gyöngesége, amivel persze számot vetett, hamar meggyőzték ezt a — mintegy baljós jel jegyzette: már süvölvény-korában megőszült — fiút, hogy bármiféle üdvös kezdeménynek, javító szándéknak értelme úgy sincs: a dolgok nem javulnak meg, mert nem is javíthatók. Amellett okos volt, fölényes, inkább hűvös, semmint hevült vérmérsékletű. Anyátlan gyermekkora, apátlan ifjúsága kifejlesztette benne — amire nyilván született hajlama is volt — maga tudatos távoltartása: a distancia védő korlátait. Pillanatnyi lelkesedés hát nem ragadta magával. Elég esze volt ahhoz is, hogy belássa, ez a hadjárat nem lesz olyan ártalmatlan militáris séta, mint amilyen az 1521 évi volt. S mégis — ha későn, ha kezdetben meg-megtorpanva, fel- felhőkölve az út láttán, amire lépett, — megemberelte magát:

nem futott el, mégcsak el sem bujt. Felvette a keztyűt, amit a sorsa elébe dobott, s kiment a pogány elé. Egy héttel azután, hogy Ibrahim nagyvezér megkezdte Pétervárad ostromát, kilovagolt a budai várból, — a primás néhány száz lovasa, szőrénszálán begyűlt egyéb csapat: összesen 3000 ember s néhány ágyú vele. S hogy a visszamaradók kérdék, ők már most mitévők lennének, vállat vont, tán el is mosolyodott s így szólt: « Már mit is csinálnátok? Fürdessétek a kutyáimat! » Ez II. Lajos búcsuja. Majdnem annyi irónia és gúny van benne — s bizonyára sokkal több megvetés, — mint egy másik ifjú humanista, Perényi Ferenc váradi püspök, a mohácsi tábor fejetlen lelkendezése láttán a csata előestéjén mondott híres szavaiban: « Bizony jól tenné fölséged, ha a kancellár urat már most Rómába küldené és általa a pápa ő szentségét fölkérné, hogy a holnapi napot húszezer magyar vértanu ünnepévé avassa. »

A király lassan haladt. Két teljes hétre volt szüksége ahhoz, hogy Budáról Paksig jusson (aug. 4.). Azaz: feladta Pétervárad. Augusztus 6-án — már Tolnán — tudta meg, hogy a vár — országa utolsó védőbástyája — már julius 28-án elesett. Ujlak meg Titel már előbb török kézre került; Valpó, Eszék várát nem is védte senki.

Tolnán, a magyar sereg gyülekezőhelyén, a király — érkeztekor — senkit sem talált. Holott — Burgio mondja — a felajánlott összegek egy része valóban befolyt s előteremtődött az a 30 ezer forint is, ami nélkül Lajos semmi módon sem akart táborba szállni.

Most azonban mintha mégis ocsudóban lenne az ország. A közvetlen s immár elodázhatatlan veszedelem az utolsó pillanatban — akár a királyt — jobb belátásra bírta az egyházi s világi nagyok nagy részét is. Bandériumaik élén sorra megjelent néhány nagyúr, köztük Zápolyai György, János öccse, az egri meg a váradi püspök is. Később a többi is « felült »: Lajost, bár a veszprémi püspököt a királyné mellé rendelte, az egrit pedig — megint csak a bányák ügyében — Besztercebányára küldte, mégis tíz főpap kisérte harcba: mindkét érsek s a zágrábi, váradi, pécsi, nyitrai, győri, váci, szerémi meg a boszniai püspök. Tomori s Perényi Péter temesi főispán alatt 6000 ember állt a Bácskában. A 4000 főnél is többet számláló szlavóniai hadak is megérkeztek még. Az utolsó napokban 20 ezer emberre becsülte Tomori a király seregét; végül — úgy

látszik — 28 ezer embert számlált az a sereg, amely Mohácsnál csatát állt. Frangepán Kristóf és Zápolyai János követeik útján kérve kérte a királyt, várja be őket s addig ne ütközzék meg, ehhez azonban arra lett volna szükség, hogy a sereg — amely már a mohácsi síkon állt — (mint emlitettük) Bátáig, esetleg Tolnáig hátráljon.

Ez a sereg azonban, azaz: az a jelentős hányadában nemesi tömeg, a mely a sereg dandárját alkotta, « folyvást a Rákoson képzelte magát »: gyűlésezett, szónokolt s végre is olyan harci bőszültségig hevítette önmagát, hogy szemében bármely, még oly eszélyes mozdulat, amely azonban nem az ellenség azonnali megtámadását célozta, gyávaságnak látszott. Holott Zápolyainak — óvatos számítással — legalább 20 ezer főre rúgó harcrakész serege volt, amellyel el is jutott Szegedig; Frangepánnak 4000 embere volt vagy több, — mindez azt jelenti, hogy Lajos megduplázhatta volna hadait s a szultáneival — amelyeket (nem számitva a gyülevész martalóc-hadat, mely mint dögre leselgő keselyű, mindenütt követte), mind Gyalókay Jenő mind Káldy-Nagy Gyula, az adatok gondos kiértékelése után, 60-70 ezer gyakorlott harcosnál nem becsül többre, — kiegyenlített erőviszonyok reménységével vehette volna fel a küzdelmet.

A sereg azonban nemcsak hátrálni nem volt hajlandó, — előretörni sem. A magyar nemesség — tán nem is annyira gyávaságból, mint sokkal inkább minden valódi becs-, hatalom- és nyereségvágy híjával szükölködő tunyaságából kifolyólag — századok törvényhozásával oly ügyesen megkötötte királya kezét azzal, hogy a határokon túl nem köteles követnie s a határokon belül is csak akkor, ha a király maga, személyesen vezeti hadba, hogy a Dráva, majd a Karassó átjáróinak ellenőrzésére rendelt csapatok egyszerűen felmondták az engedelmességet arra az esetre, ha nem Lajos maga áll élükön — személyesen. Leghitványabbul megint csak a nádor viselkedett, megismételve 1521 nyarán tanusított magatartását: egyszer már lent állt a Drávánál, de « paraszti népet » ő: az ország első méltóságviselője, nem volt hajlandó csatába vinni, kivánta: urak, nemesek lessenek parancsolatjára. Vissza is ment Budára úgy, hogy ellenséget nem is látott. Elmaradni a csatából azért mégsem akart: hátha megnyerik s akkor ő nem részesedik a dicsőségben s — ami jobban fáj — a haszonban. Igy hát a Mohácsot megelőző utolsó napokban mégis visszatért a király táborába.

A húsz éves király — ennyi éretlenség, fennhéjázás, önzés, hozzánemértés és bűnös könnyelműség láttán — joggal fortyant fel s ezúttal — jóllehet későn — végre megtalálta a szavát.

Hajlandó-e — üvöltötték arcába a szó szoros értelmében megveszekedett alattvalói — « megütközni s pedig haladék nélkül az ellenséggel? mert ha nem vezeti csatára őket, majd maguk (!) gondoskodnak az ország védelméről! » « Látom — válaszolt Lajos, — hogy mentséget és menekülést mindenki mögöttem keres. Én az orszag javáért bármilyen veszélynek kiteszem magamat. Nehogy tehát bárki *a saját gyávaságát* velem fedezze és a felelősséget rám hárítsa, Isten segedelmével holnap megindulok, elmegyek oda, hova nélkülem menni nem akarnak ».

Akárhogy állt is a nemesi had vezetésének formális-jogi kérdése, még a Mohács felé vonuló seregben sem képzelte senki, hogy a húsz éves Lajos, aki addig csatában sohasem volt, hadvezéri kiképzést senkitől sem kapott, több lehet csapatai számára szimbólikus vezetőnél. Napirendre került hát a főkapitány kinevezésének kérdése s benne ujabb ok összetűzésre és végükláthatatlan vitatkozásokra. Lajos Frangepán Kristófnak, majd Bécs későbbi sikeres megvédelmezőjének, a német Niklas Salmnak ajánlotta fel a fővezéri tisztet. Mindkettejüktől kosarat kapott. Így hát a táborában lévő rangosabb katonák közül kellett választania. Tomorit ajánlotta több éves tapasztalata a végeken, a törökön vett győzelmei. Ellene szólt, hogy — ahogy az érsek maga is világosan megmondotta a királynak — hadvezér, döntő csatában nagy sereg vezetésére hivatott képzett katona nem volt ő sem.

Sok huzavona után két fővezérben állapodtak meg. Tomori mellett a semminő katonai tapasztalattal sem bíró Zápolyai György is főkapitány lett, aki azonban a tisztet csak bátyja, János, megérkezéséig volt hajlandó elvállalni. « Egy hadban két kapitány nem lehet — írta Zrinyi Miklós a « Vitéz hadnagy »-ban; — mindjárt romlik az had, az hol kettő vagyon, az irígység nem engedi nekik egyet-érteni, az észnek különbsége nem hagy egyet parancsolni ». Midőn Palinay püspök lelovagolt a Karassóhoz, ahol akkor az érsek a Bácskából áthozott csapataival állott, hogy meghívja Bátára, a királyhoz, a fővezérség átvétele végett, Tomori — a helyzet reális ismeretében — azzal küldte vissza Lajoshoz, vegye rá a királyt, hogy — akár évi adó árán is — kérjen békét Szulejmántól.

Ez a józan szó mindenképen elkésett már. Mint ahogy elkéstek az 1526 évi magyar hadjárat eredeti céljának megvalósításával is: a király oly későn indult el, a csapatok oly lassan gyülekeztek, hogy a Dráva-vonal megvédéséről már nem lehetett szó. Lajos Báthorit — láttuk — hiába küldte le Eszékre; mire pedig Tomori — átevickélve a Dunán s a Karassó meg a Dráva mocsarain — elért odáig, megint késő volt már: a szultán Eszéknél hidat veretett a Dráván és átkelt a folyón.

*

Az ozmán sereg — azaz a három reguláris hadtest — számát Gyalókay Jenő 80 ezer főre becsüli. Káldy-Nagy Gyula csak látszólag jut más eredményhez. « ... megközelíthető pontossággal megállapítható — úgymond, — hogy Szulejmán 1526 tavaszán 60 ezer főnyi haderőt mozgosíthatott. Látványosan felduzzasztotta azonban a vonuló menetoszlopokat a közéjük vegyült sok ezernyi szolga, valamint a városokból kirendelt mesteremberek és kereskedők siserahada, továbbá a különböző segédalakulatok (út- és hídépítők, málhaszállítók, stb.) roppant sokasága ». E segédcsapatokkal együtt aztán « legfeljebb 120-130 ezer főre » becsüli a végleges létszámot. Gyalókay — aki aktiv tüzérezredes volt, figyelme hát oly tényezőkre is kiterjedt, amelyeket mi, kik nem vagyunk katonák, nem szoktunk figyelembe venni — hangsúlyozza, hogy « a hosszú hadműveleti vonal, harc nélkül is, felemészti a hadsereg jókora részét ». Konstantinápoly s Nándorfehérvár közt a távolság 1005 km. Ha feltesszük — írja — hogy a sereg « a hosszú utat átlagosan 25 %-nyi apadással tette meg, akkor a Száva vonalához már csak 60 ezer fővel érhetett. » Innen Mohácsig még 250 km-t kellett megtennie s itt már véres harcok is vártak reá. Gyalókay újabb 10 %-os létszámapadással számol tehát, amihez aztán hozzáad mintegy 20 ezer főnyi « katonaszámba vehető » irreguláris hadat. Igy eredménye 70-75 ezer fő. Tudjuk, Tomori 70, Brodarics István 80 ezer főre tette a török sereg összlétszámát.

Egykorú török forrás írja, hogy Szulejmánnak 1099 tüzére volt. A török ágyú könnyű, a későbbi 3- és 6-fontosaknak megfelelő, azaz inkább taracknak, mint ágyúnak nevezhető pattantyú volt. Mindeniket két, esetleg három « igazi tüzér » kezelte. A hagyomány 300 török ágyúja ellen szól, hogy ezek — a lövőszeres szekerekkel együtt — 7 és fél km hosszú menet-

oszlopot formáltak volna. « Egy ilyen hosszú ágyú-és és szekérsor, az egyetlen útvonalra kényszerített hadsereg menetoszlopába ékelve », meglepő támadás esetén rendkivüli veszélyt rejt magában. Következésképp Gyalókay csak 160 — esetleg valamivel több — ágyút tart valószínűnek.

A sereg két részlegben nyomult elő.

Szulejmán előreküldte a ruméliai hadtestet, amelyet maga Ibrahim nagyvezér vezetett. Ez zömében lovasság volt, de tüzérség is kisérte, hiszen rá várt Ujlak és Pétervárad kiostromlása. Tomori s hadai — őrség hátrahagyásával, amelyre a védelem hárult — elhagyták a várat, hogy benne ne nyomattassanak. A szultán azon a napon ért Pétervárad alá, melyen az ostromlók rohamát siker koronázta s a vár elesett (július 28).

Ha meggondoljuk, hogy az 1526-os év rendkivüli esőzései miatt Ibrahim csak június 30-án ért Nándorfehérvárra, hogy a megáradt Száván való átkelést csak augusztus 15-én kezdték el, — egész kétségbeejtő panorámája nyílik meg előttünk a magyar hadvezetés képtelen voltának, amely még ezt a negyvenöt napnyi, valóban váratlan haladékot sem tudta a maga javára gyümölcsöztetni.

Az sem nagyon érthető, miért hagyta magára Tomori Pétervárados? s ha már elhagyta, mért nem sietett aztán, a vár végső veszedelme idején, 6000 emberével segítségére? s ha már ezt se tette, miért várt oly sokáig a Dunán való átkeléssel, hogy a szultán eszéki hídveréséről is lekéssen? S ha már erről is lekésett, hogy nem volt képes az északra nyomuló török nehéz helyzetét a Dráva meg a Karassó mocsarai közt felismerni, hogy a szultánt ott, ha feltartóztatni talán nem is tudta volna, legalább alaposan megzavarja és útvonalából félrenyomja? Az ellenállás feltételei bizonyára a Dráva s a Karassó közt voltak a legkedvezőbbek. A kortárs török, Kemálpasazáde, ezt írja: « Azon mező és a Duna között van egy, a folyó kiöntései alkotta nagyterjedelmű mocsár, amelyen rendkivül nehéz az áthatolás, mert annyira ingoványos hely, hogy se embert, se lovat nem bír, mert bárhova lép az ember, lesüpped. Ha a nyomorult király a velelévő kutyákkal e mocsár szélére jött volna s ott ágyúütegeket állítva fel, tüzelt volna a támadó ellenségre: akkor megakadályozza vala, hogy a hit harcosai a szent harc vadaskertjébe menjenek... Azonban... *lelki szemei elhomályosodtak* s nem látta a helyes módot, amely szerint kellett volna

cselekednie. » « Minthogy éjjel és nappal sok eső esett, — ez pedig a Szulejmán naplójának értesítése, — *a menetoszlop felbomolva,* rendetlenül folytatta útját. » S a késő utód, olvasván ezen tudosításait az *ellenségnek,* tovább folytathatja megfelelhetetlen kérdéseit: Dehát — valóban vakok voltak? hát valóban nem ismerték a saját hazájuk terepviszonyait? valóban képtelenek voltak arra — még egy Tomori is —, hogy felmérjék az ezekből számukra adódó lehetőségeket?

Kérdéseinket még tovább is folytathatjuk. Miért akarta a magyar sereg a Dráva vonalát megvédeni, aminek vajmi kevés értelme lett volna, ha pld. a török — aki azonban össze akarta zúzni Lajos seregét, hogy szabad keze legyen egyéb tervei megvalósítására — Pétervárad bevétele után egyenesen a Duna-Tisza közén hajt neki Budának? Pétervárad ugyan a Duna déli partján fekszik, de akié a vár, az a folyónak is ura, s ha az szélesebb is a Drávánál, *ott* nem szegélyzi mocsár. Ha Szulejmánt ez utvonaltól esetleg vissza is riasztotta Bács, Coborszentmihály meg Kalocsa megerősített volta, a király útját viszont, ha történetesen ezt választja, tetemesen megkönnyíti, hogy ilyen nagy helyeken tarthat pihenőt, felmentheti talán Pétervináradot is — amiről, Dunántúl álló sereggel, még csak szó sem lehet, — vagy — ha későn ér oda — nyílt mezőn mérkőzhet meg a szultánnal — a mohácsi csatamezőnél sokszorta kedvezőbb terepviszonyok közepette.

Talán még arra gondolhatnánk, hogy a duna-jobbparti út jobb volt a duna-balpartinál. Ám ez sem valószínű. Kalocsa s Buda közt bizonyára jól kiépített összeköttetés létezett; Bácsra meg Futakra pedig nem hívtak volna össze országgyűléseket, ha az ország egyéb részeiből nehéz vagy lehetetlen lett volna odajutni.

S még egy: Zápolyai János legkésőbb augusztus 27-én Szegednél állott talán 20 ezer vagy még több főre rúgó, de 14 ezer embernél semmiesetre sem csekélyebb számú hadával. Szeged és Mohács közt a távolság 174 km s ott még századokkal később sem volt « összefüggő, gondozott út. » « Ezt — írja Gyalókay — keservesen tapasztaltuk 1919 augusztusában, amikor a Szegeden alakult nemzeti hadsereggel Tolnára mentünk, azon az úton, amelyen Zápolyai hadának kellett volna járnia. » Igen ám, de ha Tolna helyett Pétervárad vagy csupán Coborszentmihály magasságáig kellett volna eljutnia! A második esetben 1/3-dal rövidült volna meg az útja, az elsőben ugyan egy paraszthajszállal sem, de egyik esetben sem állott útjában a Duna, amely

bizony mind Tolna, mind Mohács magasságában mocsarak közt folyik, a vajda pedig aligha hozott magával csaknem kész hidakat, mint a török császár.

A Duna jobbpartjára, a Paks—Tolna—Szekszárd—Báta—Mohács vonalra esvén azonban a hadjárat tervezőinek választása, újabb kérdés merül fel. A magyar sereg maga választotta meg az ütközet helyét. Mért választotta Mohácsot? Egy pillantás a térképre meggyőz, hogy az a keskeny nyak, amit a mohácsi sík Nagy-Nyárád és Kölked, a majsi magaslatok és a Duna mocsaras ártere közt elfoglal, nagy lovascsatára csak korlátozott mértékben alkalmas, amellett — éppen a Duna ártere ingoványainak közelsége folytán — rendkívül veszélyes terep is. Tomori — aki a csatát megelőző héten még óriási tevékenységet fejtett ki: folytonosan csatározott a török előőrseivel a Karassó árterében, ott állítólag egy 10 ezer főre rúgó török sereget (azaz a derékseregelővédjét) is szétvert — s vele a magyar hadvezetők józanabbjai sürgették a királyt, törne a sereg egy jelentős részével előre a Karassóhoz: próbálja meg ott feltartóztatni az ellenséget. Mások — ugyancsak a józanabbakból — azt kívánták, alakíttassa át a király Mohács alatti, a falutól egy km-nyire délnek elterülő táborát szekérvárrá. A sok gyűlésezésben, lelkesedésben, a medve bőrére való előre ivásban aztán az erre alkalmas idő is éppen úgy elmúlt, mint a szultán a Drávánál való feltartóztathatásának ideje: a török — jóllehet nagy nehézségek árán — átkelt a Karassó árterén és mocsarain is, megkerülte a délbaranyai dombsort — amelynek legfőbb csúcsa, a Kőhegy, nem kevesebb, mint 243 m magas — s előőrsei csakhamar felbukkantak Baranyavártól nyugatra, a majsi magaslatokon.

Ez augusztus 27 és 28-án ment végbe, mire a magyar táborban határozatba ment, hogy másnap, 29-én, « János fővétele napján », megütköznek a felvonuló ozmán derékhaddal.

Virradatkor harcrendbe állott a sereg. Mintegy felerészében könnyű- és nehézlovasokból, másik — feltehetőleg kisebb — felében gyalogos zsoldosokból állt. Nyolcvan ágyújukból a mohácsi síkon csak 53 állott csatára készen. gróf Hardegg János, « komoly és buzgó ember », parancsnoksága alatt, « ki egyike volt azoknak a *keveseknek*, akiket a király szeretett. » A többi ágyút már nem volt idő kiemelni a Dunán veszteglő hajókból. A sereg kétharmada magyarokból, egyharmada idegenekből állt: mindenekelőtt a szlavón—horvát hadakból és a

morva gyalogosokból; de lengyel, német, cseh, sőt olasz és spanyol harcosok is voltak a seregben.

Tomori két harcrendre osztotta csapatait. Az első jobb szárnyát Batthyány Ferenc, bal szárnyát Perényi Péter vezényelte. Így nemcsak kettőbe volt szakítva, hanem nagyon el is volt nyújtva: következésképpen semmi mélysége, támadó ereje igen, de ellenálló ereje nem volt. A második harcrend nem szakíttatott ketté: öt egymás mögött felfejlődő vonalban állt fel. A negyedik közepén állott a király. Arra a kérdésre, hol volt a gyalogság?, Gyalókay, a szemtanú Brodarics püspök tanúságtételét is igénybe véve, úgy válaszol, hogy a második harcrend két szárnyán helyezkedett el annak egyik, csekélyebb része; benn a második harcrendben másika; sokkal nagyobb tömegük azonban az első harcrendbe került. Egy velencei kém jelentése szerint: a könnyűlovasság az élen, mögötte a gyalogság, s a gyalogság mögött a páncélos nehézlovasság állt. Ami gyalogság még volt a seregben, a tábor őrizetére maradt hátra.

Török előörsök, irreguláris csapatrészek már dél felé felbukkantak s a velök való csatározás az ütközet előtti időből mintegy négy órát vett igénybe. Ezekben az órákban a magyar sereg első harcrendje meglepő fegyelmezettségről tett tanúságot. Körülbelül reggeli hat órától délután négyig álltak egyhelyben, fegyverben, várva a csatára. Meleg, derült nyári nap volt. Tíz óra hosszat vártak ott — tűző napban, csatasorban. A ló is eltürelmetlenedik ennyi idő alatt, az ember is. Az ötödik óra vége felé kezdődött a török előörsök csipkedő, hergelő rajtaütéseinek és gyors meghátrálásainak hosszú sora. Minden egyes csetepaté mindmegannyi csábító alkalom a harcrend megbontására. Becsületére legyen mondva Tomorinak, de a vezetése alatt álló első harcrendnek is, hogy rendületlen fegyelmezettségben kitartott a helyén az ütközet kezdetéig.

A majsi magaslatok felső terraszán időközben felvonult a török fősereg is. Lehet: a sorsdöntés tudata, a biztos életveszély lépésről lépésre való közeledte, az idegek hallatlan feszültsége olyan nyomás alatt tartotta a magyarokat hogy erőt vettek lényük alapvető türelmetlenségén és megvárták — középkori háborúk lovagias szokása szerint — amíg a török had előttük egész nagyságában kibontakozik.

A szultán felvonulása Baranyavár irányából 29-én hajnalhasadtakor kezdődött el s délután két órára fejeződött be. Kilenc óra hosszat tartott tehát. Az ozmánok feladata sem volt könnyű, de — mozogtak, működtek, erejüket megfeszítették,

— jutottak valahonnan valahová. Szulejmán számolt testük fáradtságával, eltikkadt voltukkal a nagy nyári melegben. Nem akart ezen a napon — Nándorfehérvár bevételének napján — csatát állni; a rúmeliek éppen azon voltak, hogy tábort verjenek, midőn a magyar lovasság rohama rájuk támadt.

Az ottomán had e módon vonult fel:

Legelől Báli bég a szendrői szandzsák lovasságával; mindjárt utána Khoszrev a boszniai lovasokkal. Őt követte a nagyvezér, Ibrahim maga, az egész ruméliai lovassággal: az európai hadtesttel, vele négyezer janicsár — azaz gyalogság — s valamelyes tüzérség is. Ezek együtt képezték a török sereg balszárnyát, amelynek a magyar sereg jobbszárnya rohamát kellett felfogni. A jobbszárnyat, az anatóliai hadtestet: az ázsiaiakat, Behram pasa vezérelte. Utolsónak jött maga Szulejmán zsoldos lovasságával, a janicsárok másik s a tüzérségnek ugyancsak másik felével.

Ibrahim Bálit és Khoszrevet azonnal — jóval azelőtt, hogy a csata kezdetét vette — egy máig létező tölgyes védelme alatt Majs és Nagy-Nyárád irányába — tehát észak-északnyugati irányba — előre küldte. Ez a mozdulat nem volt átkaroló mozdulat. Kettős célja volt: szemmel tartani a pécs-mohácsi utat, hiszen a szultán tudta, hogy Lajos még segítséget vár s Frangepán Kristóf éppen ebből az irányból lett volna várható; nem avatkozni a harcba, csak akkor, mikor a magyarok már menekülnek s akkor elállni a futók útját.

A török haditerv még egy részletéről van tudomásunk. Ibrahim szerint Báli bég csata előtt felhívta volna a figyelmét a magyar vértes lovasság rohamának elzúzó erejére, mely akkora, hogy annak *helybenállva* semminemű harcrend sem képes sikerrel ellenállni. Azt ajánlotta hát, hogy a megtámadott hadtestnek gyors kettős kanyarodással utat kell nyitnia a magyar roham előtt s aztán az így támadt résbe belevágtatókat egyszerre két oldalról — már félig hátulról — megtámadnia és lekaszabolnia.

Ezt az adatot mély háttér elé tudjuk állítani.

Az 1448 évi rigómezei ütközetről az egykorú török forrás a következőket írja: « . . . Mikor tehát belátták a hit harcosai, hogy a hitetlenek megverik őket s nem lehet a *vasfallal* (ez Hunyadi János nehéz vértes lovassága) szembe menni: a hitetlenek előtt két részre válva, kitértek előlük s amint a hitetle-

nek áthatoltak köztük, a hit harcosai a gyaurok háta mögé kerülve, karddal aprították őket. »

Ezt az értesítést kiegészíti az, amit az 1514 augusztus 23-án Izmail perzsa sah, a « szafi » ellen I. Szelim vívta csaldiráni ütközetről tudunk. « A török jobbszárnyon állt az anatóliai lovasság, a beglerbég, Szinán pasa alatt — írja J. V. Parry, az angol történetíró, — a balszárnyon Hasszán pasa beglerbég alatt a rúmeli lovasság; mindkét szárny legszélét láncokkal egymáshoz kötött ágyúk foglalták el. A janicsárok a poggyásszal s a tevékkel a centrumban helyezkedtek el. Mögöttük állott a szultán vizíreivel és lovas testőrségével. A kemény meneteléstől kimerült ozmán sereg a szafavid erők maximális koncentrációjával találta magát szemben. Lovasságát tekintve a sah föltehetőleg nem volt gyengébb a szultánnál, tüzérsége s a janicsárokhoz fogható gyalogsága azonban nem volt. Abban a reményben, hogy az ozmán ágyúk elfoglalásával hátulról támadhat a janicsárokra, Izmail a szélső balszárnyra összpontosította támadását. Lovassága keresztül is tört a ruméliai lovasságon, hogy aztán a janicsárok tüzelésében tizedeltessék meg. Az anatóliai lovasság ellen vezetett rohama pedig azért hiusult meg, mert Szinán pasa az ágyúk mögé rendelte a (parancsnoksága alatt álló) fegyveres erőket s így ezek (az ágyúk) nyílt teret kaptak arra, hogy tüzeljenek. »

Másszóval: Csaldiránnál a török tüzérségnek — az anatól lovasság időben végrehajtott szétválása s az ágyúk mögé húzódása folytán — sikerült az, amit Hunyadi 1456 július 22-én Nándorfehérvár védelmében gyors és határozott fellépésével meghiusított. E napon a keresztesek a török által már nem is gyanított rohama száva-jobbparti táboráig vetette vissza az anatóliai hadtestet. II. Mohamed ágyúi Nándorral szemben voltak felállítva, torkukkal a falak felé. Középütt tehát a két szárny között, hasonlóképpen a nikápolyi ütközet gyalogos íjászainak helyzetéhez és feladatához: azoknak ott, 1396-ban, a francia lovagok rohamát kellett nyílzáporukkal szétzilálniok; vagy hasonlóan a már úgyszólván elvesztett 1444. évi várnai csata a szultán körül, a centrumban, « négyszögletes védőállásában » még pihenten, épen álló janicsársághoz, amelynek « hordozható tűzfegyverei »: muskétái végül mégis a török javára döntötték el a csatát. Nándornál viszont Mohamed az anatóliai tábor felgyújtása láttán, a középről nagy erőket vont el, hogy hátba támadhassa a kereszteseket. Ezzel azonban megbontá centruma sértetlenségét s ágyúit fedezet nélkül hagyta. Hunya-

di felismerte a kedvező pillanatot, kitört a várból, elfoglalta a védtelen ágyúkat s ezúttal ő volt az, aki torkukat a szultánra fordította: Mohamed saját ágyúi és a visszaforduló felkelő had kereszttüzébe került, a nyomást huzamos ideig elviselni nem birta s elvesztette a csatát.

Még egy utolsó példa s azután már a török stratégia ismeretében térhetünk vissza a mohácsi ütközet leírásához.

I. Szelim a « szofi » ellen vezetett támadása után két évvel a mamelukok egyiptomi szultánátusával számolt le. 1516 augusztus 24-én — majdnem napra tíz évvel a mohácsi csata időpontja előtt — a szíriai Dábiknál zajlott le közte s Kánsúh al-Ghauri, a memeluk szultán közt a döntő ütközet.

Megint Parry-t idézzük. « Habár az ottomán erők nagyságát nem ismerjük pontosan, — mondja, — harcrendjük világos előttünk: A centrumban a nagyvezérrel s a janicsárokkal Szelim állt, a jobbszárnyon az anatóliai lovasság, mögöttük albistáni és ciliciai turkománok; ... a balszárnyon a ruméliai lovasok, mögöttük a kurdok ... Kánsúh al-Ghauri esetében ismerjük harcosai számát (60 ezer), viszont harcrendje részleteit fedi homály. Tudjuk azonban, hogy a centrumban ő maga állt, jobbján az aleppói, balján a damaszkuszi csapatok ...

« Veterán mamelukjai, vagy kétezer ember, akiket egyrészről az aleppói, másrészről a damaszkuszi lovasság támogatott, visszaszorították ugyan az ottomán harcrend szélső bal- és jobbszárnyán a kurdokat s a turkománokat, amivel azonban csak azt érték el, hogy az így (mint Csaldiránnál) nyílt teret kapott ellenséges ágyúk s a janicsárok muskétái letarolják őket.

E kritikus pillanatban, midőn egy elhatározott előretörés még biztosíthatta volna a sikert (az alkalom, amit Hunyadi János Nándornál oly nagyszerűen kiaknázott), Kánsúh és mamelukjai tétlenek maradtak. Most, hogy az ottománok összpontosított rohamot intéztek Kánsúh centruma ellen, ... a mamelukok ... rövid ellenállás után megfutottak. »

Mindebből az tűnik ki, hogy az ozmánoknak — legalább azokban a nagy és döntő csatákban, amelyekben derékserege élén maga a szultán is résztvesz — 1396 és 1526 közt csak egyetlenegy haditerve van, amit — egyetlen kivétellel — oly egymástól távoli harctereken, mint a szíriai, az iráni meg a magyar, mindig a legnagyobb sikerrel alkalmaznak. Amennyire képzett, tudatos katonák ők maguk, olyannyira vitéz, sőt vakmerő, de teljesen műveletlen harcosok ellenfeleik, akik nemcsak arra kép-

telenek, hogy megértsék, eltanulják és eszélyesen alkalmazzák a módszert, amelyet a nagy ellenség másfélszáz éven át csekély változtatással s oly végzetes eredménnyel alkalmaz ellenük, de még csak egymásnak sem mondják el, minő furfanggal-csellel verik őket tönkre, foglalják el városaikat, sőt országaikat az ottománok. A « szofi » írt II. Lajosnak, írt V. Károlynak is: kísérletet tett arra, hogy velük szövetségben két tűz közé szorítsa a törököt. Nem tudta nekik megírni — katonai szempontból kiértékelve, — hogy mi az, ami vele Csaldiránnál történt? S egy —a hadászat terén is — oly tudatos korban, aminő a Reneszánsz volt, midőn — hat évvel Mohács előtt — Machiavelli *Arte della Guerra* címen hadi traktátust ír, hogyan lehetséges, hogy a « katonanemzet », folytonos élet-halál harcban Ozmán fiaival, s oly vezérek alatt, mint Ozorai Pipó, Szilágyi Mihály, a két Hunyadi, Kinizsi Pál, Corvin János, végül még maga Tomori is, egyetlenegy katonai szakkönyvet, tudatosan és művelten megírt hadászati értekezést sem termel ki másfélszázadnál hosszabb idő alatt, hanem marad annak, ami volt: kardcsörtető katonai analfabétának?

Gyalókay egész kíméletlenséggel ad hangot ennek a véleménynek, midőn rámutat arra, hogy a mohácsi magyar haditerv nem volt egyéb, mint — a legprimitívebb stratagéma — « áttöréssel kombinált szembetámadás », aminek — természetszerűleg — sem átütő ereje, sem mélysége nem volt. Végül kimondja: a mohácsi csata «erő, ügyesség és megfontolás nélküli vakmerőség siralmas kudarca. »

*

Ahogy a török lovasság lándzsáinak csillogása az első harcrend vitézeinek szemébe tűnt, Tomori azonnal odaküldte lovasaik élén Ráskai Gábort, Török Bálintot és Kállai Jánost. A különítmény célja a helyzet felderítése s az ellen lehető visszaszorítása volt. Most már bizony akadtak olyanok, akik az ellenség láttára azt kezdték sürgetni, vonuljon a sereg a mohácsi táborig vissza. Tomori azonban, aki azt remélte, ezúttal *csak* a rúmeliekkel kell leszámolnia, a sereg másik — s nagyobb fele — pedig csak másnapra ér a mohácsi síkra, a királyhoz nyargalt s kivitte, hogy a csata ne halasztassék el.

Eközben a rúmeliek első harcrendje — mintegy 10 ezer ember — körülbelül 2000 ezer lépésre megállott a magyar arcvonal előtt. A csarkhadsi-k — török portyázók — mintegy jelre, szanaszét nyargaltak s a két sereg közt kitisztult a térség.

A majsi magaslatról ekkor „hatalmas török lovastömegek" — az anatóliai hadtest — kezdtek alábocsátkozni, akiket Tomori az imént még messze vélt. Ám most már késő lett volna új elhatározásra jutni. Körülbelül négy órakor délután magyar részen egy ágyú dördült el s utána nyomban felrikoltottak a trombiták. Az első harcrend megeresztett kantárszárral vágtatott a rúmeliek felé; Ráskai s társai pedig már meg is támadták a török lovasságot s első arcvonalukat szerencsésen átszakították. Szulejmán naplója szerint az anatól hadtest a csata *előtt* a rúmeliek mögött kezdett felvonulni; a csata *alatt* azonban az ozmán arcvonal centrumában álló tüzérségtől jobbkézt állt. Ez meg a janicsárság egy része akkor már leszállott volt a majsi terraszokról, sőt arra is volt már ideje — természetesen a csata előtt s az előretólt rúmeli lovasság leple alatt, — hogy az ágyúkat karógát vagy földhányás mögé rejtse. Az ágyúk térközeiben — hagyományos szokásuk szerint — kilencsorosan álltak fel a puskás janicsárok.

A magyarok lovasrohama az éppen tábort verni készülő rúmelieket bizonyos fokig meglepetésszerűen érte. A tervezett szétnyílást most és itt éppen ezért nem lehetett végrehajtani s « az egyik tömeg, mely tetőtől talpig vassal volt fedve . . . az ellőtt puska- s ágyúgolyókkal mitsem törődve a legkisebb félelem nélkül vágtatott . . . Ibrahim felé. » (Szulejmán naplója.) Azaz: a nagyvezérnek *helybenállva* kellett elfogadnia a «vasfal» rohamát; rettenetes ütését hadteste nem is bírta ki: hátrált, meg is bomlott — annyira, hogy a magyar lovasok egy része még a rúmeliek *mögötti* térségbe is betörhetett.

Ahogy a magyar űzni kezdte a rúmelieket, megmozdult az anatóliai hadtest is. Előreküldött lovasságuk felfejlődő rohamát Tomori észrevette s Perényi Pétert rendelte ellenük. Lütfi pasa tudósítása szerint ez is szerencsével járt: szétverte a támadók első hadsorait.

Időközben az első harcrend gyalogsága utólérte a lovasságot. Kedvező nyomása azonnal érezhetővé vált, ahogy lépésről lépésre beavatkozott a küzdelembe. Batthyány bán egyre hátrább nyomta a rúmelieket.

Tomori azt hitte most, kezében a győzelem üstöke. Báthori Andrást küldte hátra a királyhoz: támadjon azonnal, az egész második harcrend bevetésével, és döntse el a csatát.

Gyalókay kiszámította, hogy a lóhalálában vágtató Báthori András 6 perc alatt érhetett a királyhoz. A király azonnal pa-

rancsot adott az indulásra s a második harcrend rohama 9 további perc múltával el is érhette azt a helyet, ahol az első verekedett.

Ám röpke negyedóra alatt végzetes fordulat következett be. A magyarok — éppen úgy, mint ahogy félezer évvel ezelőtt az ágostai csata kezdeti, sikeres fázisában tették, amidőn szétverték a német utóhadat és kezükbe kerítették a málhát, — látván, hogy a rúmeli hadtest szétszóródott, ellenállása megtört s egy része az uralkodó felé futott (Szulejmán naplója) azaz: hátrált — zsákmányolni kezdett. « A gyaúrok az előttük talált eszközöket zsákmányul ejtették» — írja a török forrás. Az olasz pedig: *li hongari cupidi di vadagno se detengono a la rapina et non a sequidar la vittoria, et chi robava cavalli, chi faceva presoni et chi toleva scufie d'oro et chi collane* (Marino Sanuto).

Itt volt a kezdeti fegyelem határa: ebben — a zsákmányolásban — oldódott fel az egész napi feszültség.

Felesleges külön hangsúlyozni, hogy egy zsákmányoló sereg — ha győztes is — éppen úgy felbomlik, mint az, amelyet legyőzött. A kedvező helyzetet a török villámgyorsan használta ki: végrehajtotta a tervezett szétválást. A török krónikások tisztában vannak a mozdulat jelentőségével.

« . . . a katonaság — mondja Dselálzáde Musztafa — két oldalra húzódva utat adott az alávaló gyaúroknak»; Szolokzáde pedig: « a sereg, *a terv szerint,* kettészakadt és utat nyitott. » A legérdekesebb bizonyára Pecsevi Ibrahim tanúsága: Tomori — úgymond — «az ágyúk mellett elrohanva, az izlám sereg szándékos szétválásával létrejött résbe tört be.» E szavakat kiegészíti a már idéztük Dselálzáde Musztafa, midőn így ír: «Amint a hadrend és a tábori poggyász közti térre behatoltak, a hit harcosai az alávaló gyaúrokat két oldalról hátbafogták, mire igen kemény tusa keletkezett. »

Ez pedig azt jelenti, hogy a magyarság is villámgyorsan s igen egészségesen reagált a gyökeresen megváltozott helyzet előtt. Az ágyúkat s a puskásokat észrevéve — fölhagyott persze az eszeveszett zsákmányolással — s követte vezéreit: Tomorit és Batthyányt, akik az ágyúk előtt végigságuldva, megkísérelték azok megkerülését. Ez egy részüknek sikerült is, de a török hadtest mögé behatolók száma csekély volt: a török levágta őket, bár egyesek egészen a szultán testőrségéig eljutottak.

Az ágyúk azonnal tüzelni kezdtek. Magasra lévén beállítva, emberben-lóban kárt alig tettek ugyan, annál nagyobb volt

azonban a riadalom, amit a csattanás, dörgés, a tűz meg a füst mindenekelőtt a lovak közt okozott.

A füst leple alatt a meghátrált, de szét nem vert rúmeliek azonnal visszafordultak, két oldalról s hátban is megtámadták a magyarokat, összebonyolódtak velük s igen kemény harc fejlődött ki, amelyből fokozatosan a nagyobb számú törökök felé kezdett hajolni a szerencse. Ugyanekkor Behrámnak is sikerült Perényit visszavernie. Általános hátrálás vette kezdetét — éppen abban a pillanatban, midőn a második harcrend lovassága — s velük a király — elérte a sík azon részét, ahol a viadal legsűrűbbje kavargott.

Azt lehetne hinni, több ezer friss lovas rohama megfordíthatja a csata sorsát. Itt nem úgy volt. Az első harcrendben — ha nem is voltak nagy hadvezérek, — volt három sok csatában próbált, vitéz, vezetéshez értő ember: Tomori, Perényi és Batthyány. A másodikban azonban nemcsak a vezetéshez nem értettek, de mégcsak nem is vezényelt senki sem. Ha csak nem nevezzük vezetésnek Báthori András kalauz-szerepét a király mellett, aki Lajost egyenesen nekivezette a török tüzérségnek (Gyalókay).

Vele a második — mint mondottuk: teljesen vezértelen — harcrend is belerohant az ágyúk torkába. Mégis az ágyúk voltak a kisebb veszély. Mögöttük — Lütfi pasa írja — 12 ezer íjász, muskétás és alabárdos állott.

A második harcrend lovassága megtorpant az ágyúk előtt s felvette a küzdelmet a reárohanó ellenséges lovas egységekkel. Ez a harc tíz lépésnyire folyt az ágyúk torka előtt. . . . *tormenta nobis adeo erant propinqua* — írja Brodarics István, — *ut non fuerint a nobis decem passibus remota.* A második harcrend lovas része — melynek további ütőképessége attól függött, vajjon ki tudja-e vonni lovait az ágyúk hangja- és tüze közvetlen hatása alól, — balra fordult s elkeseredett küzdelembe bonyolódott az anatóliai lovassággal. A gyalogság azonban, mely erőltetett menettel most érte be a lovasokat, megállt a tüzérség előtt és onnan többé nem tágított. Háromszor-négyszer is megrohamozta az ágyúk közeiben álló janicsárokat. Bátor, kitartó küzdelmük láttán a menekülők egy része — amely már a Duna árterében keresett menedéket — visszatért és újra belevegyült a harcba. Többek közt Tomori volt az, aki megpróbálta a futók feltartóztatását. Ez az utolsó adat, amit erről a vitéz, önfeláldozó, erkölcsileg messze kora nívója fölött álló katona-

papról tudunk, a hadvezérről, „ki erején felül mert." Az ágyúk előtt végsőkig kitartó gyalogság legnagyobb részében a pápa pénzén Campeggio s Burgio felfogadta morva s cseh zsoldosokból állott.

Helyzetük valóban rettenetes volt. «A régi ágyúk — mondja Gyalókay — aránylag nagyon erős puskaportöltéssel lőttek, amely nem égett el azalatt, amíg a golyó megtette útját a cső furatában. Ennélfogva a cső száján hosszú lángnyelv csapott ki, hatalmas dörrenés és füstfelhő kíséretében.

« . . . Ilyen kis távolságra a gáznyomás még elég erős arra, hogy a lovast kilódítsa nyergéből . . .» Az ágyúk tehát inkább lángszórók szerepét játszhatták, «bár maguk az ágyúgolyók is tehettek kárt.» Ám az idegen zsoldos még sem hagyta el helyét, holott még a magyar tüzérezredes is elismeri, hogy ezt «a tüzet, fojtó füstöt és fülsiketítő csattogást — közvetlenül az ágyúcsövek előtt — nem állhatta sokáig senki, még akkor se, ha a nagy gáznyomás földhöz nem sújtotta is. » Még egy lovastámadást visszavertek, mígnem a janicsárok puskatüzében «*rimasero li a combatter e furono morti tutti* » (M. Sanuto).

S ezzel — vége a csatának. A magyar lovasság egy része, amely menekültében is zárt csoportot képezett, keresztülvágta magát Báli és Khoszrev lesben álló csapatain; tán 2/3 részük meg is menekült. A magyar tüzérséget, amely csak egy lövést adott le, a Borza-patak balpartján készületi állásban lepte meg az akindsi-k, félmartalóc portyázók irreguláris csapata, amely felkoncolta őket, akár azokat a gyalogosokat, akik a tábor őrizetére hagyattak hátra. Ők gyújtották fel Mohácsot is.

*

Hová lett a király?

„Magyarország királya pedig nyomtalanul eltűnvén, nem lehetett tudni, hogy mi történt vele" — írja Lütfi pasa, aki ott volt a csatában. Brodarics püspök, — aki szintén ott volt a csatában, — első pillantásra többet látszik tudni, de hamar kiderül, hogy a lényegre nézve ő sem tud sokat. « A nádor — írja — . . . körülvezette a királyt az egész seregben s kézzel mutatott rá: im' itt van közöttük, amit sokan kétségbe vontak.

A felség mindent — mondotta, — életét is kész feláldozni hazáért, hitért, alattvalói, feleségei- s gyermekeiért. . . Ezután a király visszatért kijelölt helyére. » Midőn megfúvatta a jelt

a támadásra s korán-ősz feje felett ott lebegett — hogy rácsatolják — a sisak, e halálos korona, arcát mély sáppadtság borította el, « mintha előre érezte volna az elkövetkezendő szerencsétlenséget ». Az utolsó rohamban s már az ágyúk előtt Brodarics szem elől veszti királyát, holott ő is ott volt „a király körül". Vannak — teszi hozzá, — kik azt állítják, hogy maga is vitézül harcolt. « De ezt én sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudom. Azt azonban egészen biztosan tudom, hogy a mi csatarendünkben és a helyén már nem volt akkor, mikor az ellenség tüzérsége megszólalt s a jobbszárny menekülni kezdett. » Ez minden.

A király « megöletéséről » szóló fantasztikus rémhistóriák taglalásába természetesen nem bocsátkozunk. Az egyetlen hihető értesítés a szemtanú Czettritz Ulriké, a király cseh kamarásáé, aminek megvan a próbája is: Czettritz a jelzett helyen 1526 októberében azonnal megtalálta a király lovának tetemét s Lajos fegyvereit is, a közelben pedig frissen hantolt sírját, amelynek dombja alá feltehetőleg a környék parasztjai temették el királyuk holttestét. A spanyol Fray Prudencio de Sandoval, aki ugyan V. Károlyról szóló életrajzát közel nyolcvan évvel ez események után írta, de egyebekben is kitűnő, Magyarországot illető forrásanyag volt a kezében, szárazon, röviden, de világosan így ad hírt Lajos haláláról: A király pedig, « a futásban keresvén szabadulást, amikor egy mocsaras helyen volt átkelendő, már fáradt lováról arccal a vízbe bukott, lábai a kengyelszíjjakba gabalyodtak s így fulladt bele a másfél arasznál sekélyebb vizes iszapba. »

A magyar Archiregnum utolsó királya osztotta hát övéi sorsát, és pedig — a tolnai táborban mondott beszédének tanúsága szerint — teljes tudatossággal. *Ego personam et caput meum ideo in haec pericula adduxi,* — mondotta ott, — *ut illud pro huius regni et vestra salute omni fortunae discrimine obiicerem.* S legyen bár e mondat végső formaadása a Brodaricsé, mégis szemet szúr, hogy a leáldozó középkori királyság s búcsúszózata legalább verbális reminiszcenciáiban a magyar államiság kezdetének nagy formulájára, a Vérszerződésre, mutat vissza, mintegy az *egészet* példázva egyetlen gondolat kétféle aspektusában. *Ex hodierna die* — mondották ott Álmosnak a szerződő vezérek — *te nobis ducem ac preceptorem eligimus et quo fortuna tua te duxerit, illuc te sequemur.* S ahogy jellemző a közös sorsvállalás hasonló értelmű és értékű kifejezése ott és itt, úgy jellemző az is, ami a két sorsfelvállalásban kü-

lönböző. Ott, az alakuló nemzet vezetői: « amerre *sorsod* (a fejedelem és parancsoló: a magyar királyok ősének sorsa) vezetni *fog*, arra mi követni fogunk téged.» Itt, az «utolsó» azon fejedelmek és parancsolók sorából: «Főmet, személyemet elhoztam *(adduxi)* ebbe a veszélybe, hogy ez országért, a ti javatokért magam bármi *sors (fortuna)* veszedelmének alávessem. »

Még két emléket őrzünk „rettentő sorsú királyunk" szellemi hagyatékából; ezt a kettőt az ő saját formaadásában: mindhármójuk tudatos volta életének feláldozását (sok hibájáért, mulasztásáért való keserves lakolását) a tragikum magaslatára emeli.

A második az a híres levél, amelyet négy nappal az ütközet előtt a horvát bánhoz, a zágrábi püspökhöz s Szlavónia rendeihez intézett. « Főtisztelendő, nagyságos, jeles, őszintén kedvelt híveink! Ma már írtunk egyszer nektek és kamarásunkat küldtük hozzátok, azzal a kéréssel, hogy siessetek hozzánk. Most megint erre buzdítunk benneteket . . . Az ellenség szemünk láttára több helyen lángba borítja országunkat. Csak rátok várunk még s mihelyt megérkeztek, Isten segedelmével megütközünk az ellenséggel. Siessetek tehát a leggyorsabban. Kelt mohácsi táborunkban, a Szent Bertalan ünnepe utáni szombaton.» S aztán, az ifjú kiírt, könnyű kézzel papírra vetett, kulturált egyéniséget hirdető betűivel: *Ludovicus Rex manu propria. Cito, cito, cito. Ita properetis, quod ad diem crastinam in aurora hic esse possitis, si non ante.*

E sorokban még az ellenállás reménye, a küzdelem izgalma lüktet. A harmadik, az utolsó nyelvemlék, egészen más hangulatot tükröz. Augusztus 27-én írta, két nappal halála előtt a császárhoz, ahhoz az V. Károlyhoz, akit helyzete s veszélye sosem érdekelt s ki egész életében soha képpel sem fordult feléje. A levél 16. századi spanyol fordításban maradt ránk; Sandoval már emlitettük munkájában *in extenso* közli.

« ...Személyem holnap inkább a kétségbeesés, semmint az orvosolhatás reménykedése küldi a csatába... — írja Lajos. — Tizenkét méltóságavesztett főpap (számitván a prépostokat is) van kiséretünkben, akik most eljöttek, hogy együtt haljanak meg velünk, hogy — úgy ahogy társaink lesznek a vértanuságban — vezetőink legyenek üdvösségünk felé is, jó halálunk (*nuestro buen morir*) *fejében.* »

«Lévén pedig ez az írás az utolsó bötü, amit még Felségednek irhatok, azt terveztem, hogy számot adhatok benne e török ellenségünk túlságos erejéről, hanem útjába áll e szándéknak

a holnapi nap, amire várakozunk, s meg nem tűri a mai, amit *ebben* a nyomorúságban töltünk. De egy dologra még felhívom azért Felséged figyelmét: Ha nem sietsz a segitségére annak, ami most majd (*sc.* a csata: Magyarország romlása után) még megmarad, úgy (végtére) semmisem fog fennmaradni a Római Városból, amit el ne ragadna ez a vérengző farkas, mert bizonyosra mondom: ha holnap, a mi halálunk árán, győzelmet arat, seregeit Olaszország telt zsákjaira reményli majd uszíthatni, fegyveres hadát Velence meg Szicilia szigeteire. Ha hiszünk is abban, hogy Urunk, az Isten föl fogja tartóztatni lépéseit s meg fogja zavarni kártékony terveiben, mégis csupán akkor, ha Tefölséged is megkisérel ellenállani annak, amire (különben) ember aligha elégséges. Hivatkozással a levélre, amit a mi nagyon tisztelendő infánsunk (Ferdinánd) követének küldöttünk, már nem könyörgök tovább ezért a lélekért, amely ebből a mi testünkből kiszállni törekszik, s éltükért azoknak, akik ebben a veszedelemben leledzenek. Növelje a mi Urunk Fölséged állását a hitetlenek fölötti győzelemmel. A mohácsi táborból, 1526 augusztus 27-én. »

Erre a mély szomoruságú, a halálban már megnyugodott, de a császárt még innen, « a nyomor és halál helyéről » is ily finom iróniával kitanító levélre Károly november utolsó két napján reagált kasztil királysága connétable-jához és a német választókhoz intézett leveleiben. A humanista műveltségű Lajos iróniáját tán fel se fogta; hasonlóra képes semmiesetre sem volt. A connétable-hoz intézett levele előbb hosszú lére eresztett leírása a pusztításnak s a vérengzésnek, amit a török holt sógora országában véghezvitt, aztán annak hangsúlyozása, hogy mindez legislegelsősorban őt magát illető dolog, következésképen — pénzt kér, « hogy ne érje további romlás (az infáns) birtokát s a többi földet, amit amarra bírunk »...

A választófejedelmekhez intézett levélben *több* van. A speyeri diéta — igaz: későn — mégis megszavazott 10 ezer főre rúgó katonai segítséget — s különben is: a németek — nem úgy mint a kasztil connétable — *tudják, miről* van szó. Következésképp a levél nem más, mint egy nagy mosakvás: kisérlet arra, hogy a császár a mohácsi hadjárat egész ódiumát a francia királyra hárítsa. « Megtudván, hogy a török hatalmas sereggel Magyarországra tört, a francia hadat hozott rám s kényszerített arra, hogy visszatartsam fegyvereimet, amelyeket Magyarország megvédelmezésére szántam(!)... S így történt, hogy — a keresztény név igen nagy szégyenére — a közös ellen-

fél elérte, amit akart, alávetvén a *religio* azon kemény falát a maga birodalmának és uraságának... Elfogtuk a francia néhány levelét: ő miatta s az ő tanácsára rontott neki a török akkora erőkkel Magyarországnak. » (Aztán mégegyszer, más szavakkal megismételi ugyanezt a — tudjuk — nem alap nélküli vádat.) Ám ha észrevette a más szemében a szálkát, a gerendát is megláthatta volna a magáéban. L. v. Ranke okos és tárgyilagos szavakat talált Ferenc nagy politikai szabálytörése: a török felé való fordulása méltatására. Ime — úgymond — « egy nagy birodalom... kivált a latin kereszténység rendszeréből... és attól függetlenül lépett fel. S minthogy oly hatalom tette ezt, amely ugyanakkor — a dogmát tekintve — katólikus maradt, az elv csak annál inkább felhívta magára a figyelmet. I Ferenc, aki ezt a lépést meg merte kockáztatni,... mindenkor az ujkori történelem egyik kimagasló alakja marad. » Ugyanezt — *mutatis mutandis* — elmondhatta volna Ferenc nagy ellenlábasáról, V. Károlyról is, háborúságban 1526-ban — nem a törökkel, ahogy méltósága és hivatásából következett volna — hanem Egyháza fejével, VII. Kelemennel. Károly — világos ismeretében a keletközépeurópai helyzetnek s ebben öccse, az infáns szerepének és kötelességeinek — 1526 julius 27-én (azaz egy nappal Pétervárad eleste előtt) Ferdinándhoz felhívást intézett, amelyben felszólította, menjen azonnal személyesen és sereg élén Itáliába vagy — ha nem teheti — küldje hadait oda. Fivére, tette hozzá, csak hirdesse mindenfelé, hogy a toborzotta sereget a törökre viszi; mindnyájan tudni fogjuk, miféle török az, akiről szó van. A pápáról volt szó. Igaz: Károly hadiállapotban volt ezen a nyáron VII. Kelemennel, aki — vesztére — a császár elleni « szent ligá »-hoz csatlakozott. Ám a pápa — ahogy a mohácsi ütközet lesujtó híre elérte — a konszisztórium ülésében — attól félve, hogy « Magyarország teljesen elvész, holott ez az ország volt a multban a kereszténység legbiztosabb védőbásyája », « a keresztény fejedelmek közti béke s egyetértésben » jelölte meg « a borzasztó viszonyok egyetlen orvosságát. » Kész volt megtenni az első és döntő lépést a kiengesztelődés irányában — Magyarország katonai megsegítésének érdekében.

« Ezért Ő Szentsége elhatározta — mondja a konszisztórium ülésének jegyzőkönyve, — hogy saját személyét fogja exponálni, ahogy jó pásztorhoz illik, ha nyájáról van szó, s hajón elutazik Barcelonába ő császári felségéhez, mert nem kételkedik benne, hogy őfelsége mindent megtesz majd, ami

a Mindenható dicsőségét és az egész kereszténységnek javát szolgálja, mert mindig úgy ismerte ő felségét, mint aki vallásos és igen bölcs ember. » Károly három spanyol alattvalója leveleiből — szeptember 25 és október 3 közt — értesült a pápa szándékáról, ami — ha megvalósul — minden tervét, mindenekelőtt Róma elfoglalását és a pápa megalázását lehetetlenné teszi. Hugo de Moncada, egyike legfőbb államférfiainak, már szeptember 16-án írásba adta, hogy « a vállalat Róma ellen irányul s — ha csak lehetséges — (a várost) fegyverrel fogják elfoglalni. »

« Közlöm önnel — írja császárja követének, — ha azt is mondják a nápolyi tanács tagjainak, hogy a Szajnához vonulunk, a határozat: Róma bevétele. » A Városban lakó spanyolokat pedig felszólították, hogy Rómát, spanyol támadás esetén, ne védelmezzék. (J. A. Maravall.) Érthető hát, hogy a pápát oly helyzetbe kellett hozniok, hogy ne is gondolhasson egy a béke és Magyarország védelme érdekében teendő tengeri utazásra. Még az nap, amelyen idéztük szavai a konszisztórium ülésén elhangzottak, Pompeo Colonna biboros, személyes ellensége, — a császáriak tudtával s beleegyezésével — Rómára tört s kínos és képtelen helyzetbe hozta Kelement. A zsákmány akkora volt — 300 ezer dukát, — hogy belőle Colonna vagy császára bízvást toborozhatott és szereltethetett volna fel olyan keresztes hadat, amellyel a Boszporosz partjáig kergeti Szulejmánt. A következő hónapok folyamán a most már anyagilag is megnyomorított Róma helyzete egyre szorultabb lőn. 1527 május 6-án aztán kezdetét vette a *sacco di Roma.*

Károly valóban nem láthatta előre, hogy nem a török, ahogyan szegény Lajos jósolta, — hanem saját, fejetlen, az ölükbe hullott roppant zsákmánytól megrészegedett keresztény: spanyol és német zsoldosai lesznek majd a « római város » « vérengző farkasává », de ez mit sem változtat a tényen, hogy a pápa megalázása, megzsarolása és kifosztása, valamint Róma fegyveres elfoglalásának terve tőle és belső környezetétől indult ki s méltón áll ellenfele, Ferenc, a keresztény közösség ellen előbb csak tervezett, később végre is hajtott nagy árulása: a török szövetség mellett.

« Ez az, amit a keresztény köztársaság a francia királynak köszönhet, — írja Károly a német választóknak: az elmondottak tükrében vádjai sajátságos, önkéntelen iróniával gazdagodnak, amelyek éle azonban *nem* Ferenc ellen fordul, — a

francia királynak, aki örülhetett, hiszen országa a kereszténység közepén fekszik, biztosítva és szabadon hasonló tűzvészek és veszélyek ellen s ő az, aki mindent összezavart s nem engedte, hogy bárki is békességben éljen, arra törekedve, hogy a fegyverek, amiket a törökre kellett volna vinni, *az én fejemre jöjjenek...* és sikereként hánytorgatta fel, hogy a török sógorom, Lajos király országát feldúlta, megelégedve a maga s övéi részéről a Legkeresztényebb Király címével. » S ezzel átfordul a vádbeszéd a császár üresen kongó « keresztény » retorikájába: S így telt be « nyomorú sorsa sógoromnak, Lajos királynak, aki éltét adta hitért és hazáért..., mert elhivatott másik, boldogabb királyságra, dicséretes nevet és örök emlékezetet nyervén, mint kiválasztott fejedelem,... mert Krisztusért halni *szerencse, ahogy minden ép értelmü ember belátha*t*ja,* s nem nyomorúság, hanem a megdicsőülés maga. »

Ferdinánd bátyjához a mohácsi vészről írt levele nem tornyol ilyen himnikus magasokba. A « nagyon tisztelendő infáns » rendkivüli mértékben meg van ijedve. Kétszázezer vagy még több emberrel jött a török — írja — « a nagy Buda ellen »; Lajosnak « negyvenezer (!) harcosa volt. » « A magyar király meghalt a csatában s elveszítette egész tüzérségét (!), amért aztán olyan szomorú lettem, hogy jobban már nem is lehet. » « Uram, — írja aztán, — most már attól kell félni, hogy a török, vérszemet kapva ilyen szerencsés győzelmétől és hatalmas lökőereje tudatában, nem fog visszahúzódni Magyarországról, sőt mélyebben hatolnia a kereszténység testébe leszen majd szándéka, mikor is én leszek a legelső, akit megtámad » s majdnem gyerekes, ahogy hozzáteszi: « amit Isten ne akarjon. »

« Azaz — írja valamivel lejjebb — a veszély oly nagy lesz s olyan közeli, hogy már nem lesz lehetséges megállani előtte, s nemcsak a magam földjei és tartományai vesznek így el — melyek most lettek határosakká a törökkel — hanem mind az egész Németország, következéskép mind az egész kereszténység », s akkor mégegyszer: « amit Isten ne akarjon ». Lehetetlen nem érezni ezek meg a következő szavak olvastakor — amiket az az ember írt le, aki megkisérelte a huga férjének horvát királyságát (s nem is siker nélkül) — *sub rosa* a maga országává tenni, aki egyszer sem segítette meg sógorát oly nehéz s egyre súlyosabb helyzetében, akinek engedélyétől tette függővé a horvát urak nagy része, eljönnek-e királyuk táborába s minthogy ez az engedély legalább is késett, otthon

maradtak; aki teljes hidegvérrel volt képes ragúzai kémei napontai jelentéseit kézhez venni arról, hol jár, meddig ért el a szultán Lajos országa összezúzására szánt óriási hadával, anélkül, hogy a kisujját mozdította volna érdekében vagy — legalább — tudatta volna arról Lajost, amit e módon ő maga megtudott, — lehetetlen nem éreznünk a sors keserű iróniáját azon emberrel szemben, « aki másnak ásott vermet. » Mert nemcsak az nevezhető embertársa gyilkosának, aki fegyverrel támad rá s eloltja, hanem az is, aki halálhozó helyzetet alakít ki a számára, olyat, amibe aztán belesüpped s elvész benne, mint Lajos király a Duna mocsarában. Most, hogy nincsen már közte s a török közt sem magyar király, sem magyar sereg, Ferdinánd így ír a bátyjának: « Itt állok egyesegyedül, koldusszegényen és minden felszerelés híján, gyámol vagy segitség, amit saját tartományaimból remélhetek, majdnem semmi ekkora erővel szemben, mint aminő a török. Alázatosan könyörgök Felségednek, keresztény s katólikus fejedelemnek, aki a kereszténység feje, ismerjen irgalmat s kegyelme, amit indokol ez a kétségbeejtő szituáció. S legyen a segítség minél gyorsabb és minél nagyobb s jöjjön a lehető legrövidebb időn belül... Könyörgök Felségednek, mint egyetlen s engedelmes fivére és igaz szolgája, a legmélyebb alázattal, amire csak képes vagyok, hogy törődjék a mondottakkal... küldje a segítséget, mert különben itt minden elvész, szétesik, összeomlik és elnyüvetik (s zárójelben, mégegyszer: « amit Isten ne akarjon »). A tartalom ismerős csak a hang még kétségbeesettebb, rimánkodóbb és a megalázkodás akkordjaival gazdagabb: így vagy majdnem így könyörgött a magyarság a nyugatnak — Ferdinándnak és osztrákjainak is, — hogy siessen segítségére. S akkor is — hiába.

A Habsburgok — a szó legszorosabb értelmében — « törököt fogtak » maguknak azzal, hogy — a Jagelló-koronák megszerzésének káprázatától elvakítva — veszni hagyták magyar sógorukat. Most már — akarva-akaratlan — nyakukba szakadt a magyar végek védelme, hiszen különben » a Buda városába beült nagy kegyetlenségű török már kiküldött főkapitányaival s rengeteg hadinépével mind ausztriai földjeim mind stiriai, karintiai és karniolai tartományaim ellen jön. »

Levele második felében a főherceg Máriáról is szót kerít. « A mi hugunkat, a királynét illeti — mondja — jelenleg egy városban tartózkodik (Pozsonyban) ami tíz mérföldnyire van

Bécstől, kivetve a királyságból (!) annyi fájdalommal és vigasztalhatatlansággal és annyi előjelével annak, hogy nagyon is hamar velem is megessék ugyanaz az eset és szerencsétlenség »; s nem elég, hogy még itt sem tud másról beszélni, mint saját magáról, még itt sem állja meg, hogy hozzá ne biggyessze: « amit Isten ne akarjon ».

Ha azt írta, hogy a huga *echada del reino*, úgy a szava bizony messze járt az igazságtól. Máriát senki sem « vetette ki a királyságból »: a török nem s a magyar még kevésbé. A királyné, akire hárult volna királytalan időben, trónörökös híján, az ország legfőbb képviselete: az interregnum áthidalása, a nádorral egyetértésben a kormányzás dolga, vele a védelem ügye s az uj királyt megválasztó országgyűlés összehívása, mindezen kötelmeiből éppen semminek sem felelt meg.

Midőn augusztus 30 án este agyonnyargalt lován, szinte magánkivül a kiállt veszélytől és a halálos fáradtságtól egy német lovas meghozta Budára a vesztett csata hirét, a királyné — annak ellenére, hogy akkor még mindenki valószinűnek tartotta a király megmenekülését — azonnal tudta, mit kell tennie. Ami kincset, ékszert, drágaságot, pénzt, az egyházi tárgyakból előállt szinezüstöt, aranyat hirtelenében összemarkolhatott, azt német szolgái, frájlái segitségével vagy lóra kötöztette, kocsira málháztatta vagy lehordatta a Dunához, ahol néhány hajója vesztegelt. Németjei — amíg lehetett, titkon — hírt adtak Buda városa német polgárainak — a magyaroknak nem — s nosza megkezdődött s egyre növekedő méretekben folyt tovább a hevenyészett hurcolkodás: pénzes ládáikkal, egyéb legdrágább ingóságaikkal a Duna felé igyekvő német polgárokkal telt meg az éjszakai utca s minthogy ennyi ember vándorlása akkora sötétségben nem mehetett végbe fáklyafény s valamennyi lárma, kiáltozás, lökdösődés, botladozás nélkül, — felneszeltek a budai magyarok is. Ahogy megértették, hogy kereket old a német, az első visszahatás szilaj, nem titkolt, de nem is titkolható nagy öröm volt. Vége a *tudescheria*-nak! Igy nevezte Burgio nuncius a magyarországi német « virtcsaft »-ot — « tanácsban, mulatságban, asztalnál, ágyban. » Korai öröm volt: a valóságban s istenigazában most kezdődött csak el « a német világ » Magyarországon, hogy 1918-ig véget se érjen. De akkor, ott az augusztusi éjben, senki sem gondolt a Habsburg királyságára, a vesztett csatára se nagyon, csak arra, amit a két szemükkel láttak: szökik a német asz-

szony, végre-végre elmegy s vele mégyen minden pereputtya.

A királyné s azok, akik ezekben az órákban mellette állottak (pld. Thurzó Elek), egy percig sem gondoltak Budavár védelmére, erődítményeinek karba helyezésére, holott erre még egy nap híján két hét állt volna rendelkezésükre. Ellenkezőleg: a vár legnagyobb részt magyar őrségét « a mezei hadakhoz küldték ». Nemcsak kiürítették, hanem minden védelmi lehetőségtől is megfosztották « a nagy Budát », az ország fővárosát, amibe aztán szeptember 12-én kardcsapás nélkül vonult be a szultán.

*

A futó német láttán azonban vérszemet kaptak a magyarok. A eféle — hűbelebalázs, értelme-nincsen menekülés aligha eshet meg némi dulakodás nélkül. A magyar sem volt rest arra, hogy halásszon a zavarosban. Sok német polgár kezéből csikarták ki a pénzesládáját s megdézsmálták a királyné málhás szekereit is. A németek üresen hagyott házait pedig kifosztották; egy füst alatt Burgio szállását is feldúlták és kirabolták, — nyilván hálából mindazért, amit követsége idején az országért tett, aztán menekültek ők is, pusztán hagyván maguk mögött Mátyás király hajdani fővárosát.

Mária a maga kiséretével a lógodi kapun át lovagolt ki a várból s Esztergom felé vette útját, ahol az időközben a Dunán fölfelé haladó hajóival akart találkozni.

Buda ilyen meggondolatlan kiürítésével, a kormány megragadásának még csak meg-sem-kisérlésével a királyné az országnak a lehető legrosszabb szolgálatot tette. Lehet, attól félt, hogy a magyarok már beváltották vagy most majd beváltják régi fenyegetésüket: Lajost « elküldik uralkodni a túlvilágra », őt magát pedig hozzákényszerítik a királlyá koronázandó Zápolyai Jánoshoz. De még ez a — bizonyára jogosult — félelme sem mentség arra, amit tett. Szökésével — jobban, mint halálával a király, hiszen meghalván amaz, mint legfőbb közjogi méltóság, még itt volt ő, a királyné, — kilökte az ország kerékszögét s ahogy már ilyenkor lenni szokott, egyszerre minden szerteszét gurult, egyre növekvő, szörnyű rendetlenség ütötte fel mindenütt a fejét, jog-és vagyonbizonytalanság lett urrá az ország egész nyugatabbi részén, kezdetét vette a *bellum omnium contra omnes:* « birtok nem vala már, idegen lett a

magyar otthon », — s a királyné, ha látni akarta, mennyit ér király és közjogi, hadi, országos rendezettség nélkül tekintélyehatalma, amelynek mintegy védő abroncsa és legfőbb mentsvára lett volna « a nagy Buda », — nos, hát most megláthatta.

Nem nagy eset s említésre se volna méltó, ha nem jellemezné találóan a helyzetet: meghallván az esztergomi helyőrség huszárjai, hogy arra jön a « flandriai szabadosságban nevelkedett Mária » udvara fejérnépével és német cselédeivel, sebtében lenyargaltak a várból, lehúzták a lányokat a kocsiról, úgylehet, meg is erőszakolták őket, dehát — « könnyű Katót táncba vinni », s aztán hajnalig táncoltak a lányok cipőiben, ahogy a nagy magyargyűlölő, a német « humanista » Cuspiniánus, — aki egykor azt ajánlotta I. Miksának, irtassa ki a magyart utolsó irmagjáig — elszörnyülködő nagy hápogással meséli.

Történik ennél gonoszabb dolog is. A királyné kincses szekereit, hajóit az egész uton fel Pozsonyig bontják-rabolják, dézsmálják-lopják — a föld népe, a helyőrségek katonái, az urak is, akiknek földjén vagy földje közt átvonul vagy átevez; hajóiból el is sülyed vagy kettő valahol Esztergom vagy Visegrád magasságában. « A királyné útja Pozsonyba — írják — rettenetes volt. » Augusztus 31-én Czettritz Ulrik — úgylátszik Neszmélyben — utóléri a királynét s tudatja vele Lajos halálát. Innen — özvegysége bizonyossá válásának pillanatától — kezdve Mária immár semmi más feladatát nem látja magyar földön való tartózkodásának — látta-e azelőtt is? — minthogy személyes jelenlétével — a megkoronázott magyar királyné személyes jelenlétével s egyre inkább fogyó motyója immáron inkább képletes, mint tényleges hozományával átjátsza az országot — a roncsot, amely belőle még a nyugati részen lakók kezén maradt — bátyja, Ferdinánd kezébe. Szeptember 3-ikai Pozsonyba való megérkezése óta egy polgárházban úgy-ahogy kialakuló « udvara » valaminő fonák jogfolytonosság-félét próbál képviselni férje és bátyja magyar királysága közt. Ilyetén s egyéb napi gondjai közepette még arról is megfeledkezik, amivel oly szerencsétlenül járt ifjú ura emlékének, földi maradványai tisztességgel való eltakaríttatásának tartozik. Kanizsai Dorottya, jóllehet fia, Perényi Péter, elmenekült a csatából s az ország életében még nagy szerep várt rá, — kihúzódván onnan a nagy ellenség, személyesen ment le Mohács tragikus mezejére, hogy ott összeszedje s eltemesse a halottakat, —

miért nem ment oda Mária is? Neki drágább, egyénibb eltemetni valója lett volna ott, mint Perényi Imre özvegyének. A két lovag, a cseh kamarás s a győri várkapitány — akiket Mária Mohácsra küldött, hogy Lajos testét megkeressék — hű kisérői és védelmezői lettek volna, ha velük tart. Mért nem emelte fel ifjukora osztályos társa, szegény Lajos, holttestét ő a hevenyészett sirból, ahová szegény parasztok, akiknek semmije se volt, csak közönyös, rossz ura, kegyeletes kézzel eltemették? Mért nem vitte ő a testet Fehérvárrá? Mért engedte, hogy a győztes — győztes, mert életben maradt — vetélytárs temettesse el királyi pompával s az országos gyász és személyes tisztelet minden megnyilvánulása közepette, ahelyett, hogy ő eszközölte volna mindezt? Október-novemberben egy szál török sem volt az országban — utazhatott volna bántatlanul. Zápolyától félt? Annak sok hibája volt, de egy az ura holttestét kisérő özveggyel nem bánt volna rosszul, még akkor sem ha az az özvegy történetesen nem a királynéja. De Mária nem mozdult Pozsonyból. Az látszik valószinűnek, hogy mindjárt azután, amikor a személy s e személy jogán viselt méltóság mágnese elengedte, egész tudatossággal lépett ki a szerepből, a helyzetből, a hivatásból, amit sorsa, mint Magyarország királynéjának vállára rótt... vállára rótt volna. E helyett ügynöke, majd helytartója lett testvérbátyjának. Egy év multán, annak beiktatása s koronázása ünnepélyei kedvéért még egyszer járt Budán — fekete posztóval letakart hajón jött le a Dunán, — s Fehérvárott is, ahol bátyja, az uj király, felemeltette s ujra sírba helyeztette sógora holttestét. A miről viszont később sem feledkezett meg — messze föl, a század ötvenes éveiig sem — az magyarországi javai és követelései voltak. Érdekükben még attól sem riadt vissza, hogy magánál a szultánnál keressen a maga számára jogorvoslatot.

Aki elszámolással tartozott neki, még a halálba se menekülhetett előle: « még ezek halála után is kifizettette magának követeléseit adósai hagyatékából. » 1551-ben haszonbérbe adott bányavárosai s egyéb özvegyi javai díját — 204 ezer magyar forint értékben — hat évre előre kifizettette magának. « Egynél több adatunk van arra — mondja életrajzírója, — hogy adósait exequáltatta s hogy jogait vagy jogaiból folyó érdekeit *kérlelhetetlenül óvta.* » (Ortvay T.) Özvegysége első hónapjaiban — mint bátyja a magyar koronát illető érdekeinek képviselője — sem volt kevésbé erélyes és céltudatos. Szerény pozsonyi « udvara » hamarosan fontos, férje országa sorsát négy évszá-

zadra eldöntő politikai szervezkedés központjává lesz. A kísérletnek egyszerre súlyt ad és jövőt biztosít több magyar úr s mindenekelőtt a kormány feje a királynéhoz s — ami ezzel egyet jelent — a főherceghez való csatlakozása. Mintegy jelképeként *országos* pusztulásnak: a nádor, első őre törvénynek s minden rendnek, a mohácsi vészből *menekülő* Báthori István, kifosztja a pécsi székesegyházat s káptalant, vele egész sorát gazdag kolostoroknak, — úgy fut tovább uj urához, a Habsburg királyhoz.

*

A Habsburgi Mária kiürítette budai várba való bevonulása távolról sem tünt « tiszta örömnek » Szulejmán szemében. Mátyás palotájában megszállnia természetesen nagy elégtétel volt számára s nagyban emelte győzelmes önérzetét. Hanem — ahogy Salamon Ferenc helyesen mondja — neki Buda elsősorban iparos és kereskedő lakosságának birodalma belsejébe való áttelepítése miatt kellett. Megismételte volna azt, amit Belgrád elfoglalása után tett: a magyar s a szerb lakósokat elhurcoltatta, a magyarokat levágatta — akár mohácsi győzelme körben felállitott 1500 foglyát — s a szerbeket Konstantinápoly mellett letelepítette. Így járt volna el most magyarral, némettel. De ez is, az is megfutott — láttuk — pénzestől, kincsestől és — s ez fájt neki jobban — feje tudományával, keze ügyességével. E feletti haragjában gyujtatta fel a várost; a palotát nem, mert abban maga lakott.

Az se volt ínyére, hogy Lajos meghalt. « Nem volt kivel egyezkednie. »

Neki Magyarországon vazallus fejedelemre volt szüksége, — olyanra, mint aminő Moldvában, később Erdélyben uralkodott. Török tartományt — kezdetben — a Közép-Duna medencéjében nem akart berendezni. Naplója vilógosan beszél: Magyarországot Buda « és a müzülmán birodalom közt lévő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni. » Tehát: most, hogy benne ült s szervezett ellenállástól sem kellett félnie, igyekezett annyira meggyöngíteni, amennyire csak az őszi esőzések megindulása előtt még tehette. Kiküldte hát « csapatait a Dunántúlra s ezek a Balatonig, Győrig mindent elpusztítottak ». Esztergomot « megvédte egy egészen egyszerű származású ember, Nagy Máté nevezetű » s « megmaradt Visegrád vára is, amelyet parasztok és szerzete-

sek védtek meg ». « Sehol sem álltak ellen az országot feldúló ellenségnek oly keményen, mint Marótnál, Esztergomtól nem messze. Ide pár ezer ember menekült, feleségükkel, gyermekeikkel, mert bíztak a hegyszorosban. Ezekkel az ellenségnek nem egy, igen kemény ütközetet kellett vívnia, a török nagy veszteségével. Végre is, mikor már semmiképen sem tudta az ellenség bevenni ezt a tábort, amely kocsikkal volt körülvéve, kénytelen volt ágyúkat oda vontatni, így aztán végre sikerült neki a tábort összerombolni. Akik benn voltak, mind megölték, úgy hogy alig menekült belőlük egy pár: hullák hatalmas garmadái mutatják,... mily nagy volt ott az öldöklés. » « Miután a török a Dunántúlt a Dráva torkolatától egészen Győrig így elpusztította..., a szultán hidat veretett a Dunán Pest felé s Budára érkezte után 14 nappal átkelt a Duna-Tisza közére s ezt is elárasztotta katonáival... s mindazokat, akik nem húzódtak a Tisza mögé, részben kardélre hányatta, részben rabszolgaságba hurcolta. Aztán, mikor már eléggé kidühöngte magát a szerencsétlen Magyarország ellen,... odahagyta... mind azt a vidéket, amelyet elfoglalt, sehol semmi őrséget sem hagyva, még Budán sem, s hazatért ». (Brodarics István).

Közhely, hogy az ország későbbi egész sorsát a kettős királyválasztás pecsételte meg. János és Ferdinánd ádáz háborúja a koronáért tette, hogy az előbbi vazallusa, az utóbbi pedig — Európa urának, V. Károlynak édes öccse — adófizetője lett az ország s a kereszténység ősi ellenségének.

*

Hanem — az éremnek két oldala van. János és Ferdinánd torzsalkodása nagyszerű ajándékként dobta Szulejmán ölébe a magyar királyságot, — az ajándék azonban kétértelműnek bizonyult. Midőn — 1541 óta — Magyarország szíve török tartomány lett s a hódoltság sávja évről-évre szélesebbre terjedt a Dunántúl meg a Nagy Alföldön. — kiviláglott, hogy itt nem az történik, ami történt a török hódoltatta balkáni országokban, még csak az sem, ami a két oláh fejedelemségben. A görög s az albán föld, Bulgária. Bosznia, Szerbország — ahogy kezdeti ellenállásuk megtöretett — engedelmes *rájá*-i lettek a szultánnak s azok is maradtak egészen 19. századi felszabadulásukig. A magyar hódoltságot azonban a töröknek százötven éven at mindig ujra meg ujra hódoltatnia kellett. Ebben a küzdelemben Magyarország ugyan tönkrement, városai elom-

lottak, népe kivérzett, de a török is csak óriási veszteségek árán volt képes a hódoltság fenntartására és — ami pedig vi lágtörténeti szerepét tekintve még ennél is sokkal lényegesebb: a magyar hódoltság fékentartása és biztosítása nyugat felé legjobb erőit kötötte le s elvonta egyéb — a maga világhódítási szándékai szempontjából — sokkal lényegesebb feladatoktól.

Ami pedig e módon áll Ozmán fiaira, az áll — *mutatis mutandis* — Habsburg fiaira is.

Láttuk, I. Ferenc szövetségi ajánlata Szulejmán 1526 évi hadjáratára nézve döntő volt. « Le bey de Franze (I. Ferenc) — írja a kortárs Kémálpasazáde, — ... la parole que lui avait donnée le sultan, de l'affranchir de la suprematie du bey d'Espagne (V. Károly), fut une des causes principales qui le déterminérent á entreprendre l'expedition. » Ugyancsak világosan beszél Ferenc a szultánhoz intézett levele: « Si le kral de Hongrie — ugymond — recevait une sévère correction du fortuné padichah, *je pourrai tenir tête au kral d'Espagne* et tirer vengeance de lui. Je prie instamment le roi du monde de me prêter assistance pour combattre cet ennemi orgueilleux. En retour, je ne cessarai de me montrer l'esclave reconnaissant des bienfaits de sa sublime majesté le padichah. » E diplomáciai lépést követőleg « Konstantinápolyban tervek kovácsoltattak Spanyolország egy egyesült ozmán-francia flottával való megtámadására és a szárazföldi haddal Magyarországon át Északitáliába való előnyomulásra. » (L. v. Ranke.) Elmaradván azonban 1526-ban a cognac-i liga megalakulása és aránylag nagy magyar sereg Szulejmán ellen való felvonulása, ennek legyőzése s Buda megszállása folytán — amivel elmúlt a nyár, — valamint nagyformátumú török tengernagyok hiánya következtében (J. V. Parry) egyrészt az északolaszországi campagne, másrészt a spanyol partok elleni invázió, *a török hódító megrekedt a magyar térben.*

Ezúttal nem Magyarország előnyét vagy hátrányát, hanem a hódító érdekeit véve figyelembe, kimondhatjuk, hogy az 1526 évi török hadjárat eredménye az lett, hogy Ferenc és Szulejmán együtt ajándékul hozta a Habsburg testvéreknek a magyar királyságot, anélkül, hogy őket olasz- vagy spanyolországi birtokaikban megháborította vagy a liga elleni védekezésükben akadályozta volna.

Ám ennek az « ajándék »-nak is megvolt a keserűje, akár annak, amivel viszont a maguk részéről János és Ferdinánd kedveskedtek Szulejmánnak.

Habsburg fiai kis ujjukat sem mozdították sógoruk országának megmentése érdekében — láttuk —, hanem a családjukat jellemző türelemmel várták, amig az érett gyümölcs az ölükbe nem pottyan. Nos, most odapottyant, de meg kellett védeniök a szomszéddá lett törökkel szemben, ahogy Ferdinánd ijedt leveléből láttuk, s tenniök ezt saját jól felfogott érdekükben, nehogy « házukba vigye a háborút » a török. S ez a helyzet: Bécs, az osztrák tartományok, a német birodalom folytonos veszélyeztetett volta, — ez aztán így is marad — egészen az 1683-adik évi nagy fordulatig.

A török birodalomnak — mint a világ bírására törekvő dinamikus és expanzív hatalomnak, amelynek központja az Európa s Ázsia érintkező pontjára épült Konstantinápoly volt s amelynek birtokai Délkeleteurópára, Előázsiára és Északafrikára terjedtek ki, azaz: a mediterrán partok déli része egészen Fezig és Marokkóig fennhatósága alá tartozott — természetes hóditási iránya nyugati irányban a Földközi tenger, annak partjai és szigetei, amelyekhez mind éghajlati mind kulturai viszonyok mind pedig faji összetétel szempontjából *köze van*; keleti irányban pedig a részeire szakadt s ezért könnyű zsákmányul kinálkozó, vallás és kultúra szempontjából vele egységet képező arab világon át, az Indiai Óceán partjai s mint végcél: maga India. Nyugati irányban azért nem Németország, mivel ott — ha Szulejmán történetesen be is vette volna Bécset — a hódító az Alpokba, a birodalom rengeteg várába, megerősített városába ütközik; faji, kultúrai meg vallási szempontból pedig nincs köze az ottan-lakókkal. Az éghajlat is olyan, hogy az őszre forduló idő, legkésőbb az első hó, azonnal elhajtja onnan seregeit. Keleti irányban pedig azért nem Perzsia, mivel az rengeteg ország, sivatagos fennsíkján az előhaladás rendkivül nehéz, katonailag is nagy erőt képvisel. Azonban — épp úgy, mint Nyugaton, ahol a magyar medencén át tört Bécsre, amit aztán nem tudott bevenni — Keleten is *eltévesztette:* Perzsiával nem bírt, viszont a Perzsiára tékozolt teméntelen erő, katona, pénz és idő nem engedte meg, hogy igazában megvesse a lábát az indiai térben, amelynek a portugálok összes fontos pontját a török minden erőfeszítése ellenére is mindvégig meg tudták tartani.

S ahogy a Perzsia elleni vállalatok folytonos sikertelensége vagy — legalább — a döntést egyre elodázó félsikerei Keleten, ugy *fogta meg* Nyugaton a szultánt a magyar katlan. Az 1526

és 1529 évi — végső fokon — sikeretlen hódító hadjáratai után már 1532-ben megkiséreli, hogy ebből a Belgrád-Buda-Bécs közti ide-oda topogásból valahogy kikecmeregjen. A Közép-Duna vonalát elkerülve, a Dráva északi partján vonul fel uj szomszédja: a német birodalom ellen. Kőszeg, egy vakondtúrás, tartóztatja fel; Bécsig el sem ér; közben elmúlt a nyár, — dolgavégezetlen kénytelen visszafordulni most is.

1541, Magyarország meghódításának megkezdése óta, bár területe megnő, a magyarság pedig tovább vérzik és gyengül, — a török érdekek magasabb szempontjából nézve a dolgot: Szulejmán voltaképen vesztésben van.

1540-ben meghalt János király. Hiába adófizetője Ferdinánd is: vele nem lehet kiegyeznie, belőle — V. Károly öccséből — nem formailag: lényegileg, soha nem lehet török vazallus-fejedelem. A vazallus-király s az országnyi hűbér helyett — meghalván János — *kénytelen* megelégedni egy országrésszel s annak vajdájával: Erdéllyel s fejedelmével. Budát pedig s vele Magyarország közepét *kénytelen* közvetlenül birodalmához csatolni, holott ő iratta le 1526-ben, hogy ez nehéz, nyűgös, költséges, — végeredményben: értelmetlen dolog. Semmiesetre sem felel meg népe, családja ősi programmjának, — annak, amit dédapja úgy fejezett ki, hogy a római Szent Péter templom oltárán fogja abrakoltatni a lovát.

E helyett, mint nyílt és soha el nem intézett kérdés mered rá a magyar föld elfoglalásának, a magyar királyság birodalmába való végleges bekebelezésének problémája.

Szulejmán 1526 és 1543 közt öt hadjáratot vezetett Magyarországra; aztán huszonhárom éven át csak vezérei, basái pusztították az országot s növelték-szélesbítették a hódoltság sávját; maga otthon maradt vagy tágas birodalma más részein kereskedett. Ekkor, uralma második felében, már megvilágosodik, hogy ő a fordulópont: vele kezdődik — óriási sikerekhódítások ellenére — az ozmán hatalom dekadenciája. Szulejmánt uralkodásának mindhárom expanziós főiránya kudarcba sodorta vagy — legalább — zsákutcába vitte. A velencei-spanyol védőrendszer Máltánál oly nagy erők latbavetésével megkisérelt áttörése nem sikerült. A Földközi tengerből ozmán beltenger sohasem lett. Perzsiával sem bírt és — végeredményben — nem bírt Magyarországgal sem. Mint ahogy az indiai térből nem bírta kiverni a portugált, úgy a Közép-Duna teréből sem bírta kivetni a németet.

A kis tömegű magyarság számára persze végveszéllyel felérő, következményeiben soha többé ki nem hevert szerencsétlenség volt, hogy Ozmán fiai és Habsburg fiai az ő hazája területén ütköztek össze; viszont az óriási tömegeket számláló Indiának, akár a már Ádennél, Ormuzdnál kezdődő indiai-óceáni térnek a földjeiken és vizeiken végbemenő török-portugál összecsapás még csak meg se kottyant.

Élete legvégén, 1566-ban, Szulejmán még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy a dunavölgyi hódítás holtponton rekedt ügyét előrelendítse: Magyarország dolgaira fegyveresen, személyes jelenléte latbavetésével befolyást gyakoroljon. A programm, amelynek megvalósítása kedvéért ezúttal harcbaszállt, ugyancsak szerény volt. Ahelyt, hogy Miksa királynak, a Ferdinánd fiának, Győrnél állomásozó mintegy 50 ezer főnyi seregét igyekezett volna nagy csatában megverni s ezzel a dunai térben valamiféle döntést mégiscsak kierőszakolni, három vár miatt jött: Gyulát, Egert, Szigetet akarta kiostromolni. Európa már látott ilyet: harmincnégy évvel ezelőtt Miksa nagybátyja, V. Károly, nagy sereggel állt Bécs előtt, de Szulejmán — ahelyett, hogy egy « két császár csatájában » európai döntésre vitte volna a dolgot — megrekedt Kőszeg előtt, ahogy említettük. Bécsig nem is jutott; Károly derékhadát még csak nem is látta. Most ugyan Gyulát egyik pasája bevette; ő maga azonban rengeteg seregével — akár egykor Kőszeg — most egy másik vakondtúrás: Szigetvár előtt akadt meg, amit Zrinyi Miklós védett. Ahogy 34 éve V. Károly nem sietett Kőszeg védője, Jurisics Miklós védelmére, úgy hagyta most Miksa veszni Gyulát, végül Szigetet is, de Szulejmán ezt az utolsó, a török világpolitika szempontjából a többihez hasonlóan oktalan-értelmetlen győzelmét már nem érte meg: két nappal Zrinyi « kirohanása » és a vár eleste előtt szigeti tábora sátrában meghalt.

Szulejmán halála után a helyzet a birodalom nyugati végein: a magyar katlanban végképen megmerevedett. Ez a « hosszú béke » kora. De megmerevedett a keleti hadszintéren: Perzsia felé is. A török politika vezetői maguk is számot vetettek az uj helyzettel. Megkisérelték hát Irán felé — 1578-ban — a döntést kierőszakolni, úgy ahogy 15 évvel később magyar földön is megpróbálták ugyanezt a « hosszú háború » felidézésével (1593). Egyik vállalat sem vezetett a kivánt eredményhez, hanem — éppen ellenkezőleg — a határok megmerevedéséhez az összes frontokon. A dunai térben ebből a helyzetből

Kara Musztafa nagyvezér próbált még egyszer kitörni, 1683-ban. Mint említettük, ezzel, Bécs utolsó, ugyancsak sikeretlen ostromával, fordult a kocka. A török 1699-ben, a karlócai békében — a Temesköz kivételével — kiürítette Magyarországot s ezzel megkezdődött az óriási birodalom lassú összezsugorodása. A nagy vetélkedést a magyar tér birtokáért — igaz, hogy száznyolcvan éves küzdelem után, rengeteg vér elontása, ártatlan emberek, felbecsülhetetlen értékű erkölcsi és anyagi javak feláldozása árán — Ozmán fiaival szemben végül mégiscsak Habsburg fiai nyerték meg.

Az ország romlása pedig teljessé lőn. A bástya: az Anjouk Archiregnum-a, Mátyás imperium-a, a *propugnaculum ac antemurale .... adversus barbaras infidelium nationes,* nem állott meg a hullámverésben: a dunai térbe beivakodó vagy oda fegyveres erejük hatalmával betörő idegen népek áradatával szemben.

Még a nagy harc dandárján innen, 1444-ben, világos és könyörtelen szóval mondották meg III. Frigyes császár német követei a maguk erejében akkor még nagyon is biztos magyaroknak a keserű igazságot:

« Erőben és bátorságban nálunk sincs hiány. És míg mi hátunk mögött fedve vagyunk, addig *ti közénk és a török közé be vagytok ékelve.* Vigyázzatok, hogy keletről és nyugatról egyidőben támadás ne érjen ... »

Százhatvan esztendővel később, a nagy harc dandárján már túl, 1604-ben, a midőn nemcsak a kétoldalról való felvonulás a magyar bástya ellen, hanem a bástya átszakadása és összeroskadása is régen bevégzett tény s a « hosszú háború » végén a három részre szakadt ország e helyzetében való további megmerevedése is előre látható már, egy ismeretlen nevű poéta ebben a négy sommás sorban foglalta össze « honja állapotját »: a magyarság végzetes helyzetét Nyugat s Kelet között:

Hogyha az őrültség nem hajtja a németet erre,
Buda falán sose vert volna tanyát a török:
Állana még Budavár s országunk védfala lenne,
Nem duskálna ma sem kincsei közt jövevény.

KÖNYVÉSZET

A kiadás helye csak abban az esetben jelöltetik, ha az *nem* Budapest.

Acsády I.: *Magyarország három részre oszlásának története,* « A Magyar Nemzet Történelme » (Szerk. Szilágyi S.), V., 1897.

Angyal E.: *Die Welt der Grenzfestungen,* « Südost Forschungen », XXVII./2., (München), 1957., 311—342.

Angyal E.: *Südosteuropäische Spätrenaissance,* « Ren. u. Humanizmus in Mittel und Südeuropa », I., Berlin, 1962., 287—301.

Artner E.: *Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vészt megelőző években, 1521—1525.,* « Moh. EmlK., » 63—124.

Bartl, P.: *Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und osmanischem Reich,* Wiesbaden, 1974.

Bartoniek E.: *A magyar királykoronázások története,* (M. Tört. Társ., IV.)

Bartoniek E.: *Mohács Magyarországa, Báró Burgio pápai követ jelentései,* (A Napkelet kvtára), 1926.

Benda K.: *A magyar nemzeti hivatástudat története a XV.—XVII. században,* 1937.

Bogyay, T. v.: *Grundzüge der Geschichte Ungarns,* Darmstadt, 1967.

Bonfinis, A. de: *Mátyás király. Tíz könyv a Magyar Történetből,* M. Helikon, 1959.

Brandi, K.: *Karl V.,* I.—II., 3 kiadás, München, 1941.

Braudel, F.: *El Mediterraneo y el Mundo del Mediterraneo en la época de Felipe II,* (ford.), I.—II., Mexikó—Buenos Aires, 1953.

Bruckner Gy.: *Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt,* « Moh. Emlk. », 11—40.

Csánki D.: *I. Mátyás udvara,* « Századok », 1883., 515—581, 617—667, 715—85.

Csekey I.: *Magyarország alkotmánya,* 1943.

Dabrowski J.: *Lengyelország és a török veszedelem 1525 előtt,* « Moh. Emlk. » 125—140.

Domanovszky S. (szerk.): *Magyar Művelődéstörténet,* II. Magyar Reneszánsz., s. d.

Dudás Gy.: *Szerémi György élete,* « Századok », 1886., 242—252.

Elekes L.: *Hunyadi*, 1952.

Ferdinandy M.: *Mi Magyarok, Tíz tanulmány a magyar történelemből*, 1941.

Ferdinandy M.: *El Emperador Carlos V, semblanza de un hombre*, Puerto Rico University Press, 1964.

Ferdinandy M.: *Karl V.*, Tübinga, 1966. (Zsebkönyvkiadás: München, 1978).

Ferdinandy M.: *Historia de Hungría*, Madrid, 1967.

Ferdinandy M.: *Charles the Fifth*, « Encyclopaedia Britannica », 1972.

Ferdinandy M.: *Carnaval y Revolución*, (a köv. két tanulmány: « El Carlos V de Sandoval és El «Don Carlos» de Don Ramón ») Puerto Rico University Press, 1977.

Fraknói V.: *A Hunyadiak és a Jagellók kora*, 1440—1526., (Szilágyi), IV., 1896.

Fraknói V.: *Werbőczi István a mohácsi vész előtt*, « Századok », 1876., 437—469, 597—639.

Fraknói V.: *Tomori Pál élete*, « Századok », 1881., 289—312, 379—389, 723—46.

Fraknói V.: *Magyarország és a cambray-i liga*, « Századok », 1882., 177——201, 366—387, 705—727, 793—811.

Fraknói V.: *II. Ulászló királlyá választása*, « Századok », 1885., 1—20, 97——115, 193—211.

Fraknói V.: *Váradi Péter kalocsai érsek élete, 1480—1511.*, « Századok », 1883., 488—514, 729—49, 825—43.

Fraknói V.: *Erdődi Bakócz Tamás élete, 1889.* (M. Tört. Életrajzok.)

Fraknói V.: *Werbőczi István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde, 1513—1525.*, « M. Tört. Tár », XXIII., 1877., 125—148.

Fügedi E.: *Uram királyom.* A XV. századi Magyarország hatalmasai, 1974.

Gachard, L. P.: *La captivité de François I et le traité de Madrid*, Brüsszel—Gand—Lipcse, 1860.

Gyárfás I.: *A fekete sereg*, « Századok », 1877, 50—509, 617ss.

Gomez Canedo, O.F.M., Lino: *Don Juan de Carvajal*, Madrid, 1947.

Gyalókay J.: *A mohácsi csata*, « Moh. Emlk. », 193—276.

Hazai Gy.: *Urkunde des Friedensvertrages zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488.*, « Steinitz—Festschrift », Berlin, 1965., 141—145.

Hermann Zs.: *Az 1515 évi Habsburg—Jagelló szerződés.* 1961.

Hóman B.—Szekfü Gy.: *Magyar Történet* (l. Szekfü Gy.)

Horváth J.: *A magyar irodalmi műveltség megoszlása*, 1935.

Inalcik, Halil: *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300—1600.*, London, 1973.

Kardos T.: *Bonfini, Mátyás király korának történetírója* (bev. a M. Hel. Bonfini-kötetéhez), 7—64.

Kardos T.: *A magyar humanizmus kérdései,* « A M. Tud. Akad. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlem. », IV., 1—2., 149—179.

Káldy—Nagy Gy.: *Szulejmán,* 1974.

(Kápolnai P. István:) *I Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490-ik évi feljegyzései,* « Századok », 1885., 156—164.

B. Kemény Zs.: *A mohácsi veszedelem okairól,* « Összes Művei », IX., 9—46.

Kosáry D. (szerk.): *Magyarország története képekben,* 1971.

Lovcsányi Gy.: *Adalékok a magyar—lengyel érintkezés történetéhez a mohácsi vész előtt,* « Századok », 1886., 330—42, 424—440, 501—522, 590—610, 692—715, 788—800.

Lukinich I. (szerk.): *Mohácsi Emlékkönyv 1526,* (1926).

Macartney, C. A.: *Eastern Europe,* New Cambridge Modern Hist., (N. C. M. H.) I., Cambridge, 1964., 368—394.

Majláth B.: *A « kalandos » társulatok,* « Századok », 1885., 563—578.

Makkai L.: *Erdély története,* 1944.

Maravall, J. A.: *Carlos V y el pensamiento político del Renacimiento,* Madrid, 1960.

Mályusz E.: *A magyarság és a városi élet,* « Századok », 1943., 36—62.

Mályusz E.: *A magyar állam a Középkor végén,* « M. Műv.-tört., » II., 7—82.

Mályusz E.: *Társadalmi viszonyok,* u. o., 85—104.

Mályusz E.: *A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt,* u.o. 107-124.

Mályusz E.: *A magyar társadalom a Hunyadiak korában.* (A hübériség és rendiség problémaja), « Mátyás király Emlékkönyv születésének 500 éves fordulójára », s. d., I., 309-434.

Miskolczy Gy: *A magyar nép történelme,* Róma, 1956.

Miskolczy I.: *Keresztes hadjárat terve a mohácsi csata előtt,* « Moh. Emlk. », 41-62.

Molnár E. - Pamlényi E. - Székely Gy. (szerk.): *Magyarország története, I.,* 1964.

Nemeskürthy I.: *Ez történt Mohács után, 1526-1541.,* 1966.

Ortvay T.: *Mária II. Lajos magyar király neje,* 1914. (M. Tört. Életr.).

Óváry L.: *Hazai állapotaink a mohácsi vész előtt,* « Századok », 1885., 396-403, 482-490.

Óváry L.: *II. Ulászló s Beatrix házassága,* « Századok », 1890., 762ss.

P. Magistri: *Gesta Hungarorum,* SS rer. Hungar., 1937., I., 33-117.

Parry, V. J.: *The Ottoman Empire, 1481-1520.,* NCMH, I., 395-419.

Parry, V. J.: *The Ottoman Empire, 1520-1566.*, NCMH, II. Cambridge, 1965., 510-533.

Prokopp Gy.: *II. Lajos király pecsétgyűrűje*, « Vigilia », XXXII. *8.*, 1967.

L. v. Ranke: *Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert*, 3e, Berlin, 1857.

L. v. Ranke: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, Phaidon, Bécs, s. d.

L. v. Ranke: *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrh.*, Phaidon, Köln., s. d.

Salamon F.: *Magyarország a török hóditás korában*, 2, 1885.

Sandoval, Fray Prudencio de: *Historia de la Vida y Hechos del Emperador Carlos V*, I.-III., (Bibl. de Autores Esp., LXXX-LXXXII.), Madrid, 1955.

Szekfü Gy.: *Magyar Történet*, Régi kiadás, III. és IV. kötet.

Szerémi Gy.: *Magyarország romlásáról*, M. Helikon, 1961.

Török P.: *A mohácsi vész diplomáciai előzményei*, « Moh. Emlk. », 141-192.

Trencsényi-Waldapfel I.: *Erasmus magyar barátai*, 1941.

II. Ulászló utolsó órái, (szerző nélkül), « Századok », 1884., 177-9.

Vajay Sz.: *II. Lajos király ősei és vegyesházi királyaink rokoni kapcsolatai*, « Turul », LVII. 3-4., 1943., 72-79.

Vajay Sz.: *Das « Archiregnum Hungaricum » und seine Wappensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters*, « Überlieferung und Auftrag », Wiesbaden, 1972., 647-667.

Wenzel G.: *Marino Sanuto Magyarországról 1496-1501.*, « Századok », 1871., 1-12, 73-93, 165-177.

Wenzel G.: *II. Ulászló magyar és cseh királynak házas élete, 1501-1506.*, « Századok », 1877., 630-640, 727-757, 816-840.

Wenzel G.: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*, « M. Tud. Akad., » 1883.

Nagy Nyárád
Maiss
Bezedek
Sárok
Kisfalud
Bán
Barnavár
Monostor
Karancs
Herczeg-Szőlős
Vörösmart
Csuza
Darás
Czerinye
Dalyok
Sirina
Bende
Braidafeld pusz.
Gyökeres
Mándik nyomás
Elad nyomás
Harmadik nyomás
Mohácska gróda
Str. groblje
Okrúglje
Továrnik
Gonyai

A Mohácstól délre fekvő Duna-jobbpart és vidéke. (A K.u.K. militär-geographisches Institut felvétele 1880-ból.) 1899. - 1: 7500.